ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

1

TOMUL 28

IANUARIE — MARTIE

1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACŢIE

ION BARNEA, DUMITRU BERCIU, GH. CANTACUZINO, EMIL CONDURACHI, VLADIMIR DUMITRESCU, KURT HOREDT, NICULAIE LUPU, BUCUR MITREA, MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, D.M. PIPPIDI, DORIN POPESCU, I.I. RUSSU, GHEORGHE ŞTEFAN, ZÓLTAN SZÉKELY, DUMITRU TUDOR, RADU VULPE.

COMITETUL DE REDACŢIE

Redactor responsabil: SEBASTIAN MORINTZ
Redactor responsabil adjunct: ION BARNEA
Membri: MIRCEA BABEŞ, PETRE DIACONU
ALEXANDRU PĂUNESCU, RADU POPA.

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O.Box 136—137, telex 11226, str. 13 Decembrie nr. 3, Bucureşti, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: str. I.C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 28 Nr. 1 ianuarie—martie 1977

SUMAR

https://biblioteca-digitala.ro

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 28 N° 1 Janvier—mars 1977

SOMMAIRE

https://biblioteca-digitala.ro

AL II-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE TRACOLOGIE BUCUREŞTI, 4–10 SEPTEMBRIE 1976

DE

CONSTANTIN PREDA şi GH. POENARU BORDEA

Între 4 şi 10 septembrie 1976 a avut loc la Bucureşti, sub înaltul patronaj al tovarăşului Nicolae Ceauşescu, preşedintele Republicii Socialiste România, cel de-al II-lea Congres internaţional de tracologie, organizat de Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România şi Asociaţia internaţională de studii sud-est europene. După patru ani de la primul Congres, găzduit în 1972 de Republica Populară Bulgaria (Sofia), un număr de circa 300 specialişti în istorie veche şi arheologie, lingvistică, antropologie, etnografie şi folclor, din 17 ţări, şi-au dat întîlnire în ţara noastră, ţară cu o bogată şi îndelungată tradiţie în cercetările de tracologie. Alegerea României ca loc de desfăşurare a lucrărilor acestui important eveniment ştiinţific a însemnat o recunoaştere a avîntului şi a progreselor cu totul remarcabile realizate în această direcţie de specialiştii din ţara noastră şi totodată a prestigiului de care se bucură contribuţia adusă de cercetarea românească la ridicarea tracologiei pe o nouă treaptă a cunoaşterii. Poporul român, urmaş direct al geto-dacilor, ramura nordică a marelui neam al tracilor, este direct şi permanent interesat în creşterea şi dezvoltarea întregului complex de cercetări tracologice, în vederea unei cît mai bune şi mai complete cunoaşteri a istoriei şi culturii strămoşilor săi şi a locului pe care aceştia îl ocupă în rîndul civilizaţiilor antice.

Lucrările Congresului au fost deschise prin Mesajul tovarăşului Nicolae Ceauşescu adresat participanţilor la această prestigioasă reuniune ştiinţifică, care a subliniat importanţa pe care o are un astfel de eveniment pentru ţara noastră, rolul de prim ordin jucat de neamurile trace în istoria şi cultura regiunilor din estul Europei şi în procesul de formare a popoarelor din Balcani. Se relevă, de asemenea, preocuparea pe care România o manifestă permanent pentru dezvoltarea ştiinţei istorice, a cercetărilor arheologice şi a participării specialiştilor români la diferitele manifestări naţionale şi internaţionale, considerînd că în acest fel se va putea contribui, nu numai la aprofundarea cercetărilor din acest domeniu, ci şi la adîncirea cunoaşterii reciproce, la dezvoltarea şi întărirea relaţiilor de prietenie între popoarele balcanice, între toate naţiunile europene.

Tematica Congresului, bogată şi cuprinzătoare, a permis abordarea celor mai variate subiecte de istorie şi arheologie, lingvistică, etnografie, folclor şi antropologie. Cele circa 200 de rapoarte şi comunicări, cuprinzînd rezultatele celor mai recente cercetări, au reuşit să înfăţişeze participanţilor nu numai principalele probleme ale istoriei şi culturii traco-geto-dacilor de la origini şi pînă în antichitatea tîrzie a epocii romano-bizan-

C I V A, tomul 28, nr. 1, Bucureşti, ianuarie–martie 1977, p. 3–18.

https://biblioteca-digitala.ro

tine, ci şi diferitele aspecte particulare ale fiecărei etape şi teme în parte. După cum era de aşteptat, de pe urma unui aşa de mare număr de contribuţii, cercetările din domeniul tracologiei apar simţitor îmbogăţite şi mult mai bine nuanţate.

Începutul manifestărilor ştiinţifice i-a revenit prof. R. Vulpe, preşedintele comitetului de organizare a Congresului, care a făcut un istoric al studiilor de tracologie din ultimii 25 ani din România. Printre realizările obţinute în acest domeniu după cel de-al doilea război mondial se menţionează avîntul extraordinar al activităţii arheologice din România, înfiinţarea institutelor de istorie şi arheologie din Bucureşti, Cluj-Napoca şi Iaşi şi publicarea unui mare număr de rapoarte, studii şi monografii cu subiecte de tracologie. Extinderea cercetărilor de tracologie, care au cunoscut o dezvoltare tot aşa de însemnată şi în R.P. Bulgaria şi în celelalte ţări din sud-estul Europei, a determinat pe specialişti să instituie un Congres special de tracologie care să fie consacrat exclusiv problemelor din acest vast şi complex domeniu de cercetare al istoriei antice.

Desigur, nu în toate direcţiile şi întotdeauna s-a ajuns la rezolvări satisfăcătoare sau la puncte de vedere unanim acceptate. Există, într-adevăr, laturi importante ale tracologiei unde rezultatele cercetărilor sînt edificatoare. Progrese deosebit de valoroase s-au înregistrat în direcţia unei cît mai bune cunoaşteri a evoluţiei culturii materiale şi spirituale a tracilor, a ariei lor de răspîndire şi a raporturilor lor cu celelalte civilizaţii şi populaţii ale antichităţii. Ceva mai puţin clare şi controversate se dovedesc a fi, în continuare, problema originii şi cea a limbii tracilor.

Lucrările s-au desfăşurat în cadrul a trei secţii principale: I. Istorie şi arheologie, II. Lingvistică, III. Etnografie, folclor şi antropologie. În afara rapoartelor prezentate în plenare, fiecare serie de comunicări a fost precedată de cîte unul sau două rapoarte. Referindu-ne mai întîi la secţia de istorie şi arheologie, trebuie spus că înserierea comunicărilor s-a făcut după criteriul cronologic şi în acest cadru general s-a avut în vedere o grupare a lor tematică. Unele din primele rapoarte şi comunicări au fost dedicate perioadei de început a istoriei şi culturii tracilor, mai exact originii şi procesului de delimitare etnică a neamurilor trace. Fără să se fi stăruit prea mult asupra acestei dificile probleme, din expunerile făcute, ca şi din discuţiile purtate pe marginea acestora, s-au conturat destul de limpede cele două poziţii diferite care există în această privinţă. Potrivit unei prime opinii, susţinută de unii arheologi şi istorici bulgari, originile neamurilor trace ar fi de fixat încă din epoca neolitică tîrzie, respectiv din faza eneolitică. Acesta este şi motivul pentru care în programul lucrărilor a figurat o comunicare (Iv. Ivanov, R.P. Bulgaria) cu privire la rezultatele săpăturilor arheologice din necropola eneolitică de la Varna. Descoperirea ca atare este de un interes deosebit, prin prezenţa în morminte a unei serii de obiecte de aur, aramă, piatră şi os, multe dintre ele cunoscute aici pentru prima dată. Folosind, printre altele, şi rezultatele săpăturilor din necropola de la Varna, Al. Fol (R.P. Bulgaria) în raportul său referitor la marile perioade ale istoriei trace, consideră că populaţia autohtonă a epocii eneolitice rămîne o componentă esenţială a etnogenezei tracilor, situîndu-se astfel printre cei care fixează începuturile istoriei neamurilor trace încă de la sfîrşitul epocii neolitice.

https://biblioteca-digitala.ro

Cealaltă opinie, pe care o datorăm în principal specialiştilor români, la care se adaugă însă şi o seamă de arheologi şi istorici străini, apreciază că originile tracilor sînt de plasat în perioada de tranziţie de la epoca neolitică la cea a bronzului, respectiv către sfîrşitul mileniului al III-lea şi începutul celui următor. În această vreme se constată pe plan arheologic o serie de transformări importante datorate pătrunderii în regiunile noastre a unor populaţii dinspre răsărit care făceau parte din marea masă a indo-europenilor. Modificările etno-culturale petrecute în acest interval de timp, soldate cu asimilarea vechilor populaţii preindo-europene, vor duce treptat, în epocile următoare, la constituirea neamurilor trace. Contribuţii la definirea acestei perioade şi la unele particularităţi culturale ale sale au adus comunicările arheologilor români E. Comşa, M. Dinu şi P. Roman. Fără nici o îndoială trebuie să recunoaştem că problema originii tracilor nu este uşor de rezolvat. O sarcină principală în această direcţie revine desigur cercetărilor arheologice, în parte şi celor lingvistice, singurele în măsură să ofere date noi, menite să contribuie la eliminarea unora din dificultăţile existente. Oricum, demnă de reţinut în stadiul actual al cercetărilor este totuşi poziţia arheologilor români şi a multor specialişti străini, care se sprijină pe observaţii mult mai ample şi mai concludente. Perioada de tranziţie de la neolitic la bronz se dovedeşte a fi, prin modificările care au loc în spaţiul carpato-balcanic, momentul de constituire a primelor comunităţi trace.

Epoca bronzului, ce se întinde pe aproape întreg parcursul mileniului al II-lea î.e.n., este considerată pe drept cuvînt prima perioadă principală de dezvoltare şi de consolidare etnică şi culturală a neamurilor trace. Rapoartele şi comunicările referitoare la această perioadă, în marea lor majoritate datorate participanţilor români (D. Berciu, S. Morintz, Ersilia Tudor, M. Nica, Gh. Petre), au adus contribuţii noi şi valoroase la o mai bună cunoaştere a caracterului, ariei de răspîndire şi cronologiei diferitelor culturi ale epocii bronzului. S-au remarcat şi cu acest prilej aprecierile făcute asupra conţinutului bogat şi variat al culturilor acestei perioade, asupra evoluţiei lor şi a progreselor realizate de comunităţile trace în metalurgia bronzului. O privire de ansamblu asupra epocii bronzului din R.P. Bulgaria a prezentat R. Katinčarov. Pe lîngă o trecere în revistă asupra principalelor culturi, autorul formulează şi unele concluzii de ordin general, privind organizarea social-economică a populaţiei acestei perioade şi relaţiile culturale cu triburile din regiunile învecinate. Date suplimentare asupra aceleiaşi perioade au fost aduse şi în ceea ce priveşte metalurgia bronzului în spaţiul carpato-balcanic (Al. Aldea — R.S. România şi Iv. Panajotov — R.P. Bulgaria).

Despre stadiul avansat de dezvoltare atins de triburile trace în epoca bronzului vorbesc în mod grăitor şi raporturile de schimb şi culturale ale acestora cu lumea miceniană din sud. Asupra unor aspecte ale relaţiilor traco-miceniene, ale pătrunderii unor produse sudice în complexele culturale ale bronzului carpato-balcanic şi ale unor mişcări de populaţii au stăruit raportul lui K. Horedt (R.S. România) şi comunicările Gabrielei Bockisch (R.D. Germană) şi Al. Bonev (R.P. Bulgaria).

Prima epocă a fierului, ale cărei prime manifestări se datează pe la 1200 î.e.n., cînd metalurgia bronzului continua încă să domine cu produsele ei, avea să însemne o nouă etapă în evoluţia populaţiilor trace. Pro-

https://biblioteca-digitala.ro

cesul de delimitare culturală şi de definire etnică cunoaşte acum o treaptă superioară. Problemele generale ale acestei perioade, aşa cum rezultă ele din ultimele cercetări arheologice, şi-au găsit loc în rapoartele lui M. Petrescu-Dîmboviţa şi Al. Vulpe. Analiza numeroaselor descoperiri arheologice face posibilă identificarea unui cerc cultural unitar, dar cu o serie de variante regionale, care ajunsese să cuprindă la începutul epocii hallstattiene un mare spaţiu geografic, ce se întindea de la Carpaţii nordici pînă la Rhodope şi de la ţărmurile Mării Negre şi Nistru, pînă la Tisa, Vardar şi Morava. În structura noilor aspecte culturale ale Hallstattului din regiunile amintite se identifică elemente ale vechiului fond proto-tracic. Prin aceasta se face dovada participării principalelor culturi ale epocii bronzului la alcătuirea sintezei trace din prima vîrstă a fierului.

Tot ca urmare a recentelor cercetări arheologice s-au înregistrat o serie de progrese în direcţia cunoaşterii sintezelor etno-culturale şi a trăsăturilor specifice grupelor trace din regiunile balcano-carpatice. Se cunosc din ce în ce mai bine unele culturi importante din secolele VIII—V î.e.n., ce se remarcă prin unitatea şi ariile lor de întindere pe spaţii destul de mari. Din rîndul acestora se evidenţiază culturile Basarabi, Babadag, Ferigile-Bîrseşti, ale căror legături pot fi urmărite şi în zonele învecinate de la sud de Dunăre. Date noi au adus o serie de comunicări în ceea ce priveşte cultura tracilor din prima epocă a fierului în Banat şi Crişana, din zona Dunării şi din Dobrogea (E. Dörner, A. Alexandrescu, M. Irimia), la care se adaugă unele informaţii referitoare la tracii sudici (H. Geiss — R. D. Germană ; V. Inkova, V. Argatski, G. Tonceva — R.P. Bulgaria).

Odată cu faza finală a primei epoci a fierului, încep să apară şi primele ştiri scrise despre geţi. Aceste prime informaţii scrise, coroborate cu descoperirile arheologice din secolele VI-IV î.e.n., sînt o dovadă a individualizării populaţiei geto-dace în cadrul general al lumii trace. Perioada aceasta de început a istoriei şi culturii geto-dacilor şi a tracilor sudici, carateristicile şi raporturile acestora cu populaţiile şi civilizaţiile antice, greacă, scitică şi ilirică, au ocupat un loc de seamă în programul lucrărilor Congresului. Datelor generale cu privire la aspectul cultural Ferigile-Bîrseşti, evocate de rapoartele şi comunicările asupra Hallstattului, au venit să li se adauge consideraţiile de ansamblu referitoare la complexul de cetăţi traco-getice de tipul celor de la Stînceşti, Cotnari, Moşna, Sighetul Marmaţiei, Popeşti etc. Prevăzute cu un sistem de fortificaţii cu val şi şanţ de apărare, aceste aşezări întărite au fost, după părerea referentului, A. Florescu, centre politico-administrative şi reşedinţe ale unor şefi locali, germenii îndepărtaţi ai unui urbanism al tracilor nord-dunăreni. Tot la est de Carpaţi, la Curteni, după cum rezultă din comunicarea lui C. Iconomu, se semnalează o interesantă aşezare din secolele VI—IV î.e.n., cu ceramică cenuşie lucrată cu roata.

Pentru geţii dintre Dunăre şi Marea Neagră, din perioada lor timpurie (secolele VII—III î.e.n.) s-a relevat, în comunicarea Mariei Coja, importanţa substratului autohton de tip Babadag tîrziu, sesizat în săpăturile de la Argamum, Tomis şi Histria. Cercetările şi valoroasele descoperiri arheologice făcute în părţile de nord ale Dobrogei i-au permis lui G. Simion să prezinte într-o nouă lumină pe geţii de la Dunărea de Jos. În rîndul importantelor obiective cercetate figurează necropolele de la Teliţa, Enisala, Ciucurova şi aşezările de la Beştepe şi Mahmudia. Interesante se

https://biblioteca-digitala.ro

dovedesc şi informaţiile şi aprecierile din comunicarea Anei Balkanska (R.P. Bulgaria) în ceea ce priveşte pe geţii din sud-estul Dobrogei. În această zonă s-au descoperit în ultimii zece ani aşezări şi necropole avînd ca centru important sectorul Caliacra, unde este localizată cetatea Tirisis, centrul tribului trac al terisilor.

De traco-geţii sud-dunăreni şi de cei dintre Balcani şi Rhodope s-a ocupat Maria Cicikova într-un cuprinzător raport de sinteză şi colegii săi A. Milcev, C. Dremsizova-Nelcinova, N. Gizdova, J. Karajotov, P. Delev, T. Spiridonov etc. Rezultate noi şi interesante a înregistrat expediţia arheologică din Rhodope, care a cercetat, în ultimii cinci ani, unele aşezări întărite situate într-o regiune muntoasă, mai izolată de influenţele străine. În centrul preocupărilor s-a situat cetatea de lîngă satul Vişegrad, reg. Kardjali, unul din centrele locuite de odrisi. În părţile de nord ale R.P. Bulgaria s-au făcut investigaţii într-o serie de aşezări şi cetăţi din mileniul I î.e.n. care permit o mai completă cunoaştere a culturii şi artei tracilor din epoca preromană.

Un capitol important din istoria traco-geto-dacilor îl constituie relaţiile acestora cu lumea greacă în general şi cu coloniile vest-pontice în special. Diferitele laturi ale acestor raporturi de schimb, culturale şi politice, au fost analizate într-o serie de comunicări şi rapoarte. Chr. Danov (R.P. Bulgaria) subliniază în referatul său valoarea informaţiilor despre traci păstrate în operele cunoscuţilor gînditori greci Platon şi Aristotel. Raportul întocmit de P. Alexandrescu se ocupă de tipurile de vase de lut greceşti care au servit ca modele ceramicii de culoare cenuşie lucrată cu roata, mult răspîndită în lumea traco-getică. Noile rezultate ale săpăturilor de la Apolonia au format subiectul comunicării Mariei Taneva (R.P. Bulgaria). În repetate rînduri a fost subliniat rolul pe care l-au jucat coloniile vest-pontice şi procesul de pătrundere a produselor greceşti în mediul autohton în evoluţia culturii materiale a traco-geţilor.

Raportul prezentat de M. Garašanin (R.S.F. Iugoslavia) a stăruit asupra legăturilor tracilor cu ilirii în decursul celor două milenii î.e.n. Documentaţia arheologică permite să se afirme că tracii şi ilirii au fost populaţii diferite, venite din direcţii opuse. În zonele de contact, între cele două populaţii balcanice au existat relaţii şi influenţe culturale reciproce. Întrepătrunderile traco-ilire au prilejuit adesea dificulăţi în identificarea etnică a unora dintre triburile menţionate de izvoare. Contacte strînse între geto-daci şi iliri se constată şi în sud-vestul Olteniei, iar produse ilirice ajung şi mai departe în complexe hallstattiene tîrzii. Completări au fost aduse de D. Gergova-Domaradska (R.P. Bulgaria), care a urmărit în comunicarea sa raporturile traco-ilirice pe baza studiului obiectelor de podoabă din secolele VIII—VI î.e.n., descoperite în Tracia.

Atît izvoarele scrise cît şi cele arheologice atestă existenţa unor relaţii intense între traci şi sciţi. Cu deosebire, influenţele scitice se remarcă în stilul animalier al artei traco-getice, fapt remarcat în cursul lucrărilor Congresului. O serie de momente mai importante din istoria relaţiilor politice traco-scitice înregistrate de autorii antici au fost rezumate în raportul lui Vl. Iliescu. Problema sciţilor din Transilvania a reţinut ceva mai mult atenţia specialiştilor. Se ştie că V. Pârvan vedea în agatîrşii din Transilvania o populaţie de origine scitică, tracizată cu timpul. Ulterior, ca urmare a reinterpretării informaţiilor lui Herodot şi a descoperirilor

https://biblioteca-digitala.ro

arheologice, s-a considerat că aici nu se poate vorbi de prezenţa efectivă a unei populaţii de origine scitică, ci numai de influenţele culturale. Recentele descoperiri de la Băiţa (V. Vasiliev) şi de la Ciumbrud (St. Ferenczi) au readus în actualitate problema sciţilor din Transilvania. Sprijinindu-se pe aceste descoperiri, Galina Smirnova de la Leningrad s-a raliat, în discuţiile purtate la Congres, punctului de vedere după care în centrul Transilvaniei a existat în secolul al VI-lea î.e.n. o enclavă scitică, ce va fi asimilată complet de masa tracică în cursul secolului al V-lea î.e.n. Specialista sovietică renunţă astfel la vechea sa opinie, care vedea în descoperirile de caracter scitic din Transilvania doar influenţe culturale scito-iraniene. Deosebit de sciţii din Transilvania, Amei Lang (R. F. Germania) a încercat să facă în comunicarea sa o cronologie a celor mai recente descoperiri scitice din complexele arheologice din spaţiul carpatic. Stăruind ceva mai mult asupra necropolei de la Ferigile, autoarea consideră că în acest orizont hallstattian primele influenţe scitice aparţin sfîrşitului secolului al VII-lea şi începutul secolului al VI-lea î.e.n.

Epoca de maximă dezvoltare şi înflorire a societăţii trace şi geto-dace, din secolul al IV-lea î.e.n. pînă la cucerirea romană a ocupat în cadrul lucrărilor Congresului un loc cu totul aparte. Atenţia de care s-a bucurat această perioadă este pe deplin justificată, dacă avem în vedere faptul că în răstimpul amintit se realizează unitatea culturală şi politică a geto-dacilor care va atinge apogeul său în timpul celor doi mari regi Burebista şi Decebal. Cele aproape 40 rapoarte şi comunicări dedicate acestei importante perioade de timp au înfăţişat participanţilor la Congres, pe lîngă sintezele istorico-arheologice ale principalelor probleme, rezultatele noilor cercetări referitoare la cultura materială, organizarea social-politică, aşezări, cetăţi, artă, religie, la istoria politică şi la raporturile traco-geto-dacilor cu lumea elenistică, cu celţii, bastarnii şi desigur cu romanii.

Un amplu şi documentat raport, avînd ca autor pe M. Babeş, a fost dedicat unităţii şi răspîndirii geto-dacilor în cursul secolelor III î.e.n. — I e.n. Referatul se sprijină pe o bogată şi variată documentaţie arheologică, folosind mai ales rezultatele ultimelor cercetări şi descoperiri arheologice atît din România, cît şi din ţările vecine. Pe baza răspîndirii urmelor de cultură geto-dacică referentul reuşeşte să contureze, pentru anumite perioade de timp, limitele maximei difuziuni a civilizaţiei geto-dacilor. Potrivit acestui tablou rezultă că, în direcţia estică, cultura geto-dacică se întindea pînă în regiunea Nistrului, unde arheologii sovietici au scos la iveală şi au publicat importante urme de cultură aparţinînd unor aşezări geto-dacice din secolele IV—III î.e.n. Printre descoperirile din aceeaşi zonă se remarcă şi un sanctuar dacic din secolul I e.n., publicat recent de Galina Smirnova. Tot pe valea Nistrului, pe cursul lui superior, este documentată cultura dacică de tip Lipiţa atribuită costobocilor.

Spre nord-vest, pe teritoriul Slovaciei, arheologii din R.S. Cehoslovacia au semnalat prezenţa a numeroase descoperiri de factură geto-dacică aparţinînd mai ales secolului I î.e.n. şi fiind puse în legătură cu vremea lui Burebista. Din aceeaşi perioadă datează şi vestigiile geto-dacice scoase la iveală de specialiştii maghiari şi iugoslavi la vest de Tisa, pînă în părţile Budapestei şi pînă la gurile Dravei şi Savei. Cercetările de pînă acum nu sînt în măsură să ne ofere date concrete cu privire la situaţia de la sud de Dunăre. Nu se poate vorbi încă cu destulă claritate despre o delimitare

https://biblioteca-digitala.ro

etno-culturală şi geografică a geţilor şi a tracilor de sud. Există însă suficiente dovezi ale prezenţei geţilor pe ambele maluri ale Dunării, deci ale unei unităţi culturale indicate încă de timpuriu de cunoscutele complexe din secolele V—IV î.e.n., de tip Ferigile şi Ravna-Dobrina, Zimnicea şi Murighiol.

Completări importante la înţelegerea şi cunoaşterea acestei perioade au adus comunicările cu subiecte furnizate de recentele cercetări arheologice. Descoperiri numeroase înregistrate pe ambele maluri ale Dunării, în zona Călăraşului, Durostorum, Canlia, Izvoarele, Pîrjoaia, Beilic, Cernavoda, Borcea etc., i-au permis lui N. Conovici să observe o unitate culturală şi economică a geţilor din această regiune în secolele IV—II î.e.n., poate o uniune de triburi cu reşedinţa la Durostorum. Recentele cercetări de pe valea Mostiştei au identificat poate 30 puncte de locuire getică, confirmîndu-se încă o dată că regiunea dintre Argeş şi Ialomiţa a constituit principalul centru economic şi politic al geţilor (D. Şerbănescu şi G. Trohani).

Date noi despre geto-dacii de pe valea Siretului au oferit cercetările din cele două mari aşezări întărite de la Răcătău şi Brad (V. Căpitanu şi V. Ursachi). Cele două dave, identificate, prima cu Tamasidava şi cealaltă cu Zargidava de la Ptolemeu, datează în principal din perioada Burebista-Decebal, fiind intens locuite şi în relaţii cu oraşele greceşti vest-pontice şi cu lumea romană. Comunicările lui H. Daicoviciu, E. Iaroslavschi şi I. Glodariu despre impunătoarele cetăţi dacice din Munţii Orăştiei, cu remarcabilele lor construcţii militare şi religioase şi cu bogăţia şi importanţa celorlalte descoperiri de unelte, obiecte şi ceramică, vin să întregească, în modul cel mai fericit cu putinţă, tabloul civilizaţiei geto-dace din cele două secole premergătoare cuceririi romane. Pe aceeaşi linie se înscriu şi rezultatele săpăturilor din cetatea de pe malul Olteţului, de la Polovragi (jud. Gorj), care i-au permis lui Fl. Marinescu să facă o serie de observaţii interesante cu privire la sistemul de fortificaţie ale acestei cetăţi dace din secolul I î.e.n.

Problemele de istorie şi de organizare social-politică au stat de asemenea în atenţia participanţilor. După opinia lui K. Jordanov (R.P. Bulgaria), geţii de la Dunărea de Jos ar fi beneficiat de o organizare statală încă din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., înainte de campania lui Darius I împotriva sciţilor. Desigur, nu poate fi vorba aici de o formaţiune getică cu caracter statal. Cel mult este de admis existenţa unei uniuni de triburi getice în măsură să se opună regelui persan. Despre o uniune de triburi se poate vorbi şi mai tîrziu, în vremea lui Dromichete, dar mult mai bine constituită şi mult mai puternică. Aceasta s-a format ca urmare a dezvoltării economice şi social-politice a societăţii getice şi nu ca urmare a pericolului macedonean cum s-a încercat să se demonstreze în comunicarea *Alexandru cel Mare şi Dromichete.*

Pe geto-daci îi vom găsi organizaţi într-o formaţiune politică de tipul statelor sau regatelor antice abia în vremea lui Burebista şi Decebal. De perioada mai puţin cunoscută dintre cei doi mari regi daci s-a ocupat în raportul său H. Daicoviciu, care avea să reamintească specialiştilor ideea de continuitate a statului dac după dispariţia lui Burebista şi numele şi succesiunea regilor daci din intervalul de timp amintit. De aceeaşi perioadă se leagă şi contribuţia Adelinei Piatkovski privind felul în care se reflectă „pericolul geto-dac” în scrierile poeţilor latini,

https://biblioteca-digitala.ro

din secolele I î.e.n. — I e.n. (Vergiliu, Propertiu, Martial, Ovidiu etc.), precum şi interpretarea dată de Ruska Gandeva (R. P. Bulgaria) unui text din Horatiu referitor la raporturile dintre regele geto-dac Cotiso şi Octavianus Augustus. În acest context istoric se înscrie şi comunicarea lui W. Schindler, (R. D. Germană), unde apar rezerve în legătură cu numele de Sarmizegetusa, dat capitalei Daciei.

Din program n-au lipsit nici unele referiri la populaţia dacică din perioada anterioară cuceririi. În această privinţă, N. Gostar, preluînd însemnările din *Geografia* lui Ptolemeu, a făcut o regrupare a neamurilor din Dacia preromană, subliniind faptul că multe denumiri de triburi proveneau de la numele unor aşezări locale importante (buridavensi, predavensi, ratacensi). Mai puţin convingătoare ni se pare părerea autorului că populaţia costobocilor ar face parte din rîndul neamurilor celtice sau celtizate. Majoritatea istoricilor şi arheologilor opinează pentru originea lor dacică. Vl. Protopopescu s-a ocupat de etimologia cuvîntului *dac*, sinonim cu acela de *lup* în frigiană, acordînd un sens mai larg şi mai nuanţat interpretărilor anterioare.

Un loc de seamă l-a ocupat în cadrul lucrărilor Congresului problema raporturilor traco-geto-dacilor cu lumea celtică. În raportul consacrat de I.H. Crişan acestor relaţii se apreciază că recentele cercetări arheologice din Transilvania permit să se vorbească de o convieţuire daco-celtică şi de influenţe culturale reciproce. Dacii se dovedesc receptivi a prelua de la celţi tehnica prelucrării metalului şi roata olarului. Cu timpul, grupurile de celţi aşezate în Dacia au fost asimilate de populaţia autohtonă. Descoperirile de caracter celtic din Dobrogea au constituit subiectul comunicării lui Vl. Zirra. Aceste urme arheologice, intrate de curînd în cîmpul investigaţiei istorice, pot indica, dacă nu o prezenţă celtică efectivă, sigur o influenţă culturală de tip Latène ce se manifestă între Dunăre şi Marea Neagră în cursul ultimelor trei secole î.e.n. Pentru teritoriul R. P. Bulgaria, M. Taceva-Hitova a prezentat unele categorii de obiecte celtice, stăruind în mod special asupra săbiilor de tip celtic, iar M. Domaradzki s-a ocupat de influenţa celţilor asupra dezvoltării culturale şi politice a tracilor, după marea invazie în Macedonia, Grecia şi Asia Mică.

Problemele legate de studiul artei traco-getice au constituit obiectul mai multor contribuţii, acordîndu-li-se importanţa pe care o merită. În raportul redactat de D. Berciu şi Florentina Preda s-a pus accentul pe rădăcinile locale ale artei traco-getice din secolele V—IV î.e.n. urmărite în epoca bronzului şi în Hallstatt, pe originalitatea ei, fără a se fi neglijat însă influenţa orientală, contactele reciproce cu arta scitică şi cea greco-macedoneană, foarte importante, şi nici o oarecare influenţă ilirică. Importante noutăţi materiale a adus comunicarea lui D. Ivanov (R.P. Bulgaria) care a prezentat tezaurul descoperit în 1974 la Borovo, format din trei vase-rython, un urcior şi o tavă decorată în relief. Mult discutatul tezaur de la Panaghiurişte continuă să-i preocupe pe cercetători, el prilejuind două interesante comunicări (K. Kolev, R.P. Bulgaria şi J.-G. Griffith, Anglia). Merită, de asemenea, să notăm contribuţia lui I. Marazov (R.P. Bulgaria), care a încercat să deslușească mai limpede semnificaţia scenelor reprezentate pe produsele toreutice tracice, folosind în acest scop metoda comparativă.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu aceasta trecem la problemele religiei la traci şi geto-daci şi începem prin a menţiona raportul Liubei Ognenova-Marinova al cărui interes deosebit constă în analiza legăturilor cu mitologia greacă, nu numai prin prisma a ceea ce a dat aceasta din urmă, ca divinităţi şi iconografie, lumii tracice, ci şi prin prisma a ceea ce pare să fi fost preluat iniţial de greci din mediul tracic, revenind apoi aici într-un moment sau altul, într-o formă sau alta. Cultul lui Zalmoxis a prilejuit trei comunicări. În timp ce I. Coman a încercat să discearnă pe baza izvoarelor scrise şi a celor arheologice aspecte ale credinţei în nemurire la traco-geţi, M. Nasta a ridicat interesanta problemă a originii riturilor acesteia, întrebîndu-se dacă este vorba de sincretism şi de contaminare sau numai de contaminare, în îmbogăţirea cu aspecte noi a religiei uraniene primitive a unor triburi tracice. Comunicarea lui I. Banu a încercat să acrediteze ideea unui Zalmoxis patron de secte, de existenţă multiseculară şi într-o pluralitate de forme. Rezultatele săpăturilor întreprinse în cetăţile dacice au fost evocate atît în comunicări, cît şi în discuţii.

Numismatica a constituit obiectul unei şedinţe speciale. Iordanka Iurukova (R.P. Bulgaria) a prezentat un important raport privind emisiunile de monede tracice din secolele V—IV î.e.n. şi legătura lor cu atelierele şi iconografia monetară greacă mai ales ale cetăţilor de pe litoralul de sud al Traciei, la care s-a adăugat şi o oarecare influenţă orientală. Al doilea raport, opera lui C. Preda, a sintetizat excelent principalele aspecte ale cronologiei, clasificării şi repartizării geografice a tipurilor monetare emise de geto-daci, insistînd asupra identificării, pe baze numismatice, a principalelor uniuni de triburi din vremea anterioară închegării formaţiunii politice a lui Burebista.

Recenta recuperare şi studiere a unui lot din tezaurul cunoscut de monede -vîrf de săgeată de la Jurilovca a prilejuit lui Gh. Poenaru Bordea şi E. Oberländer-Târnoveanu să contribuie cu date şi interpretări noi la o mai bună cunoaştere a acestui mijloc de schimb, care a înlesnit, în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. şi la începutul celui următor, legăturile economice dintre greci, traci, geţi şi sciţi.

K. Dimitrov (R.P. Bulgaria) a prezentat în comunicarea sa cele 790 de monede de bronz de la Seuthes al III-lea descoperite la Seuthopolis, printre care mai multe tipuri noi, ceea ce reprezintă o contribuţie de cea mai mare importanţă.

Problema legăturilor lumii traco-getice cu insula Thasos, în lumina descoperirilor monetare şi a amforelor, cu ştampile şi fără, a prilejuit lui M. Lazarov (R.P. Bulgaria) o interesantă şi precisă comunicare.

În sfîrşit, V. Mihăilescu-Bîrliba a analizat, amănunţit şi exhaustiv, descoperirile de denari romani republicani şi de la începutul imperiului în mediu geto-dacic din Moldova, propunînd interesante interpretări noi.

Numeroase rapoarte şi comunicări au încercat, şi de cele mai multe ori au reuşit, să contribuie la o mai bună cunoaştere a populaţiilor traco-dacice în epoca romană şi bizantină.

Încă din prima zi a congresului, C.C. Giurescu a prezentat în şedinţă plenară un amplu raport consacrat rolului geto-dacilor în etnogeneza poporului român.

Dovezile privind persistenţa populaţiei autohtone în perioada de existenţă a Provinciei Dacia au fost prezentate în mod sistematic şi sintetic,

https://biblioteca-digitala.ro

justificînd ideea rămînerii ei pe loc în condiţiile retragerii armatei şi administraţiei romane de către împăratul Aurelian, a dominaţiei temporare a unor popoare migratoare mai apoi. Tot în şedinţa plenară a fost prezentat raportul lui V. Velkov (R.P. Bulgaria), care, pe baza săpăturilor arheologice şi a cercetărilor din oraşele şi satele din Tracia, a analizat problemele economice şi sociale, ca şi pe cele ale continuităţii etnice şi culturale în perioada antichităţii tîrzii.

De o importanţă deosebită au fost alte două rapoarte, prezentate tot în şedinţe plenare. În primul raport, Em. Condurachi a analizat geneza şi evoluţia romanităţii orientale, punînd în lumină tabloul, în acelaşi timp complex şi unitar, al provinciilor romane cuprinse între Marea Adriatică şi Marea Neagră, între Carpaţi şi Balcani. După o perioadă preliminară, în care se înregistrează pătrunderea monedelor, mărfurilor şi negustorilor romani, de considerat un preludiu al adevăratei romanizări, are loc, în urma cuceririi romane un proces istoric complex, desigur inegal şi diferenţiat regional, care a avut ca rezultantă naşterea romanităţii orientale. Au fost criticate părerile acelor cercetători care neagă ideea romanizării sau acceptă doar cîteva enclave romanizate, izolate în timp şi spaţiu. În cel de-al doilea raport, G. Mihailov (R.P. Bulgaria), abordînd problema elenizării şi romanizării tracilor, a stăruit, după o minuţioasă analiză critică, asupra necesităţii revizuirii de conţinut a terminologiei actuale, de multe ori înţeleasă diferit de cercetători, care uneori deformează realitatea, şi a făcut unele propuneri interesante în acest sens. Pentru epoca romană, cînd se pune mai ales problema, se recomandă, şi nu putem decît subscrie la această orientare, o metodă complexă care să aibă în vedere inscripţiile, izvoarele istorice, arheologice şi lingvistice.

Aspecte, mai mult teoretice şi de metodologie, ale romanizării în Dacia romană au fost înfăţişate în comunicările lui D. Protase şi M. Bărbulescu. Apartenenţa etnică a populaţiei din mediul agricol al provinciei Dacia, respectiv romanizarea traco-geţilor din Dobrogea, le-au preocupat pe Iudita Winkler şi Emilia Doruţiu-Boilă, în timp ce Zlatozara Goceva a abordat problema „romanizării orientale", ca anticipare şi realitate. Problema oraşului în Tracia romană a constituit obiectul comunicării lui D. Nicolov (R. P. Bulgaria).

În raportul său, D. Tudor a analizat relaţiile dintre locuitorii din Moesia, mai ales Inferior, şi cei ai Daciei Inferior, ilustrînd cu date concrete legăturile economice, culturale şi religioase, precum şi circulaţia oamenilor. G. Popilian a prezentat sintetic rezultatele săpăturilor arheologice din necropola de la Locusteni, integral cercetată, urmărind persistenţa populaţiei dacice în mediul rural şi procesul romanizării acesteia, în aspectele sale concrete. O analiză privind aceleaşi probleme au efectuat S. Sanie şi I.T. Dragomir, care i-au înfăţişat pe dacii şi romanii care locuiau la Barboşi în sudul Moldovei, primii integrîndu-se treptat vieţii civile şi militare a celorlalţi. B. Sultov şi M. Tocev (R.P. Bulgaria) au adus date noi, obţinute prin ample cercetări arheologice pe care le desfăşoară de mai mulţi ani pe teritoriul oraşului Nikopolis ad Istrum, prezentînd un al patrulea centru de producţie ceramică din secolele III—IV. Tot probleme economice a abordat şi Al. Suceveanu în interesanta sa comunicare privind rolul localnicilor în agricultura şi activitatea meşteşugărească a Dobrogei romane.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu un conţinut interesant, comunicările prezentate de St. Damjanov, D.I. Dimitrov (R.P. Bulgaria) şi C. Scorpan au urmărit probleme etnice şi culturale la populaţiile tracice şi getice sud-dunărene, romanizarea şi tradiţia în epoca romană tîrzie şi la începutul celei bizantine.

Întrebărilor şi problemelor legate de religia şi cultele populaţiilor tracice şi geto-dacice în epoca romană, de divinităţile lor specifice sau de particularităţi de cult, de raporturile cu panteonul greco-roman, s-au străduit să le dea răspunsuri noi mai multe comunicări remarcabile prin documentarea bogată, fineţea analizei şi modul de argumentare a concluziilor. Astfel, Alexandra Ştefan a abordat problema, atît de delicată, a sincretismului religios în epoca romană. Între Cavalerul trac şi alte divinităţi greco-romane sau orientale, mai ales Hermes, Dionysos şi Cybela, cu care apare asociat, o examinare atentă arată că, de regulă nu este vorba de un sincretism în adevăratul înţeles al cuvîntului, ci de o interferenţă a credinţelor în viaţa de după mormînt. Cu multă prudenţă, Vărbinka Naidenova (R.P. Bulgaria) a analizat iconografia cultelor orientale din Tracia romană şi a reuşit să constate influenţa religiei indigene asupra lor. Ca să cităm un alt exemplu, Venecia Liubenova (R.P. Bulgaria) a reuşit, după o examinare amănunţită a documentării existente, să constate că în regiunea Strumei inferioare, unele particularităţi de cult şi ritual ale cultului Asklepios păstrează pînă la mijlocul secolului al IV-lea e.n. un caracter tracic. Să mai notăm comunicarea Mariei Kohlert (R.D. Germană) consacrată unui studiu sistematic al măştilor de figură din Tracia şi Moesia Inferior, fără să uităm că referiri la culte, mai mult sau mai puţin stăruitoare, s-au făcut şi în alte comunicări ori la discuţii, unde au fot invocaţi, de pildă, Marele Zeu (Theos Megas) şi cavalerii danubieni.

Aşa cum era firesc, pentru perioada antichităţii tîrzii problema creştinismului a reţinut şi ea atenţia participanţilor. O bună trecere în revistă a izvoarelor a realizat I. Rămureanu, care a examinat răspîndirea noii religii atît la traco-frigienii din Asia Mică, cît şi la traci şi la geto-daci, la cei din urmă progresele creştinismului petrecîndu-se paralel cu procesul de desăvîrşire a romanizării. În contextul mai larg al unei importante comunicări privind populaţia tracă la sfîrşitul antichităţii în lumina izvoarelor arheologice, Magdalina Stanceva (R.P. Bulgaria) a interpretat existenţa celor peste 80 de bazilici descoperite în Bulgaria, din care 50 în oraşe, ca pe un efort al oficialităţii şi administraţiei de a-i influenţa şi a-i domina pe această cale pe localnici, al căror rol economic şi în alte domenii era în creştere.

O şedinţă tematică unitară a urmărit să realizeze un bilanţ cît mai cuprinzător al cunoştinţelor noastre actuale despre dacii liberi, rămaşi în afara hotarelor provinciei romane, în vremea existenţei acesteia şi a continuităţii daco-romane în veacurile IV—VI e.n. În raportul său Gh. Bichir, cu competenţa-i cunoscută, a considerat cultura dacilor liberi din secolele II—IV e.n. ca pe o continuare, într-o fază evolutiv nouă, a culturii Latène geto-dace tradiţionale, la care au venit să se adauge puternicele influenţe romane şi pe alocuri, şi în mai mică măsură, trăsături de influenţă sarmatică şi germanică. Deşi în esenţă unitară, această populaţie a generat sub acţiunea lor aspecte culturale regionale diferite: Lipiţa, carpică, Militari-Chilia şi Sîntana-Arad.

https://biblioteca-digitala.ro

Comunicarea lui I. Ioniță a completat imaginea cu unele aspete interesante și cu noi interpretări, analizînd competent cultura dacilor de la est de Carpați din secolul al II-lea pînă la începutul secolului al V-lea. e.n. Problemelor specifice zonei de nord a Moldovei, s-a străduit să le găsească răspuns M. Ignat, folosind cercetări foarte recente, cum ar fi cele, inedite, încă, de la Seliște-Scheia, ori din necropolele de la Zvorîștea și Poduri-Bunești, toate în jud. Suceava. Pentru sudul Moldovei, V. Palade a înfățișat încheierea cercetărilor sale privind ceramica lucrată cu mîna din complexele de tip Sîntana de Mureș.

În comunicarea sa Magda Tzony a prezentat datele cunoscute despre așezările de tip Militari-Chilia de pe teritoriul municipiului București. Trei comunicări au fost consacrate Transilvaniei. Z. Székely a prezentat situația descoperirilor privindu-i pe dacii și romanii din sud-estul regiunii. Ligia Bârzu a realizat o sinteză a descoperirilor de la Bratei interesînd problema romanizării și a continuității daco-romane în secolele IV—VII e.n. Prin aceste descoperiri se face dovada persistenței unei populații dacice, profund romanizate, viețuind alături de descendenții foștilor coloniști romani. În sfîrșit, Mariana Marcu, pe baza ultimelor săpături arheologice și a unor cercetări minuțioase, a prezentat în comunicarea sa importante date privind viața populației daco-romane din Transilvania în secolele IV—V e.n.

Firește că despre rapoartele și comunicările de lingvistică, antropologie și etnografie, specialiștii din domeniile respective vor scrie mai bine și mai circumstanțiat decît noi. Cu toate acestea, socotim utilă informarea cititorilor revistei noastre în legătură cu preocupările altor științe, răspunzînd astfel tendinței cercetării de a deveni interdisciplinară, manifestată și la acest al II-lea Congres de tracologie, deci de pe acum prezentă. Evident nu este în intenția noastră să intrăm în amănunte.

Studiile de lingvistică au constituit tema unei secții care și-a desfășurat lucrările pe durata a două zile, însumînd patru ședințe. Specialiștii în acest domeniu de cunoaștere au prezentat și trei rapoarte în ședințele plenare. În primul dintre acestea, cunoscutul lingvist bulgar Vl. Georgiev i-a considerat pe traci și pe daci, pe linia unor mai vechi interpretări ale sale, drept două popoare diferite, vorbind două limbi diferite. Argumentele în acest sens au fost obținute din deosebirile de toponimie, de antroponimie și de fonetică istorică, diferită în cele două cazuri. La aceasta s-a adăugat împrejurarea că glosele dace nu sînt niciodată numite tracice și uneori sînt chiar opuse acestora, precum și un argument logic, rezultînd din marea extindere a spațiului locuit de aceste populații, spațiu pe care se vorbesc astăzi șase limbi diferite, la care se adaugă limbile cîtorva minorități. Teritorial vorbind, traca era folosită, după părerea sa, de populațiile de la sud de Balcani, în timp ce limba dacă, sau mai exact daco-moesiană, era vorbită în tot spațiul dintre Balcani și Carpați, de o parte și de alta a Dunării.

Pînă ce noi cercetări vor arăta clar dacă este vorba de două limbi total diferite sau doar de două dialecte diferite, cum cred încă un număr apreciabil de învățați, care pun accentul, tocmai pe elementele comune și ele existente, merită totuși să reținem existența și natura diferențelor

https://biblioteca-digitala.ro

dintre tracă şi dacă, dar să ne întrebăm dacă unele formulări, de genul celei că diferenţa între aceste limbi era cam aceeaşi ca între albaneză şi lituaniană, ori între albaneză şi armeană, nu sînt prea categorice.

În obţinerea unor progrese viitoare, un *Thesaurus linquae et nominum Thraco-Getarum*, realizat pe baze critice şi comparative, însumînd tot ceea ce poate oferi documentarea actuală, de către cercetătorii români şi bulgari, aşa cum a propus într-un alt important raport I.I. Russu, s-ar putea să aibă un rol decisiv, şi abia dacă mai trebuie spus, că de o asemenea operă fundamentală istoricul are cel puţin tot atîta nevoie ca şi lingvistul, dacă nu încă şi mai mare.

Vom mai nota că un al treilea raport, prezentat de R.A. Crossland (Anglia), ancorînd traco-dacica, ori daca şi traca, în contextul general al dialectologiei indo-europene, ne-a arătat că putem aştepta şi în viitor lumini preţioase de la învăţaţii care nu sînt originari din ţările direct interesate, ce ar putea lărgi, pe linia colaborării ştiinţifice internaţionale, cercul celor care îşi vor aduce contribuţia, mai mult sau mai puţin direct, la marea lucrare abia menţionată.

Un raport interesant a prezentat în aceeaşi secţie I. Duridanov (R. P. Bulgaria), care a stăruit asupra contactelor existente între traci şi daci în ce priveşte limba. Să semnalăm dintre comunicări pe cea a lui D. Simenov (R. P. Bulgaria), care, supralicitînd ideile lui Vl. Georgiev, a încercat să acrediteze ideea că de fapt ar fi vorba de trei limbi, geţii avînd o limbă aparte, diferită atît de a dacilor, cît şi de a tracilor din sud. Insuficient documentată, teoria a rămas izolată, ea fiind combătută cu bune argumente de specialiştii români şi bulgari.

Merită să subliniem varietatea subiectelor comunicărilor care s-ar putea grupa, aşa cum a făcut-o programul : structura limbii, între care unele au analizat fonetismul ei (Gh. Ivănescu) ; relaţii lingvistice cu alte limbi, ca de pildă armeana, sau alte arii, cum ar fi cea iraniană şi caucaziană ; critica izvoarelor ; onomastica (P.G. von Soesbergen, Olanda, care a examinat în acest sens textele din liniara A şi B) şi moştenirea tracă în limbile balcanice (C. Poghirc).

Mai legate de arheologie şi de preocupările noastre obişnuite au fost unele comunicări privind geografia istorică şi epigrafia. Din prima categorie merită să cităm comunicarea lui D. Sluşanski şi să subliniem interesul părerii că pe cursul Tisei era vechea linie de contact între limba dacilor şi un alt idiom indo-european, pe care o propunem pentru o eventuală coroborare şi, pînă atunci, verificare, în lumina realităţilor arheologice ce ar putea, eventual s-o precizeze în sens istoric. Din cea de-a doua vom menţiona bilanţul inscripţiilor în limba tracă realizat de Jivka Velkova şi încă două comunicări ale Svetlanei Ianakieva şi ale Vasilkăi Gherassimova-Tomova (R.P. Bulgaria), prezentînd prima un nou nume hibrid traco-iranian, a doua, mai multe nume tracice noi. Important este că ultimele contribuţii citate arată că în domeniul cercetării acestor limbi dispărute unde eruditii par să aştepte mai mult de la analiza a ce au păstrat deformat limbile moderne, apar, măcar din cînd în cînd, elemente proaspete şi autentice, venind din antichitate, datorită cercetărilor arheologice şi epigrafice.

https://biblioteca-digitala.ro

Antropologii au avut o zi plină de interesante comunicări, într-o aceeaşi secţie cu etnografii, dar în continuare şi separat de ei. În şedinţa plenară, Olga Necrasov a prezentat un amănunţit raport, reprezentînd un tablou aproape complet al cercetărilor antropologice în aria tracă. D. Nicolăescu-Plopşor şi-a consacrat raportul antropologiei istorice, analizînd popularea zonei sud-carpatice în vremea geto-dacilor. El a fost fericit completat pentru o zonă mai largă cu datele noi din comunicările prezentate de Olga Necrasov, D. Botezatu şi Serafina Antoniu şi respectiv C. Rişcuţia. Avînd ca materie primă tot materialul scos la iveală de arheologi, cu care colaborează firesc şi cu bune rezultate de multă vreme, autorii altor comunicări au prezentat rezultatele cercetărilor pe care le-au întreprins în scopul unei mai bune cunoaşteri a faunei în aşezările culturii Noua, respectiv la geto-dacii şi daco-romanii din Cîmpia română (S. Haimovici şi M.St. Udrescu).

Comunicări foarte variate, cu un conţinut de idei interesant au fost prezentate în cele trei şedinţe consacrate etnografiei în a III-a secţie a Congresului, la care s-a adăugat un amplu raport prezentat de R. Vulcănescu în şedinţă plenară. V. Marinov (R.P. Bulgaria) Georgeta Moraru şi Monica Budiş au abordat probleme legate de agricultură, prima comunicare prezentînd tipologia şi evoluţia plugului tracic, cea de-a doua făcînd un atent examen a supravieţuirilor geto-dacice şi daco-romane din agricultura românească, în timp ce a treia a studiat instalaţiile de măcinat cereale, folosite de locuitorii de pe ambele maluri ale Dunării în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul veacului nostru, dar care îşi au originea în epoca preromană.

Tot pe linia continuităţii daco-romane, Marcela Bratiloveanu-Popilian s-a ocupat de cîteva mijloace tradiţionale de transportare a greutăţilor de către om, între care portul pe cap practicat încă de femei.

Maria Veleva într-un raport în secţie şi Hana Hinkova (R.P. Bulgaria), într-o comunicare, au abordat problema culturii şi a veşmîntului la traci, respectiv a tradiţiei în decorarea sa.

Alte comunicări intersante au fost consacrate prezenţei în poezia populară ori în reprezentări plastice a unor elemente tradiţionale din religia tracilor şi geto-dacilor, şarpele (Sabina Ispas — R.S. România şi Irovicika Georgieva, R.P. Bulgaria) şi calul cu călăreţul (Maria Marinescu). Problemele unui substrat tracic ancestral în miturile româneşti au fost analizate cu toată atenţia cuvenită (R. Vulcănescu, Gh. Muşu) s-a relevat prezenţa lor stăruitoare în *Mioriţa* (P. Tutungiu). Rodica Ciocan-Ivănescu şi Gabriela Gheorghiu şi-au consacrat comunicările analizei mitului orfic şi rolului complex al lui Orfeu, considerat de ultima ca fiind de origine geto-dacică. N-au lipsit nici referirile la sărbători populare cu presupusă origine tracică (Elisabeta Nestor-Moldoveanu), ori la riturile funerare româneşti, cu componente vechi precreştine, dintr-o fază iniţială a genezei lor (M. Pop). De mare interes s-au bucurat şi cele trei comunicări consacrate de Gizela Suliţeanu (R.S. România) şi Il. Manolov (R.P. Bulgaria) unor elemente de origine tracă din folclorul muzical românesc şi bulgăresc, pentru ca St. Djodjev (R.P. Bulgaria) să facă paşi hotărîţi pe cărarea definirii unui sistem muzical preroman.

https://biblioteca-digitala.ro

În cinstea Congresului, comitetul român de organizare a inițiat și realizat cîteva acțiuni majore, care au contribuit în mod substanțial la reușita și creșterea prestigiului acestei manifestări științifice internaționale. Este vorba în primul rînd de publicarea volumului de rezumate și mai ales a unor lucrări de specialitate, care au apărut odată cu deschiderea lucrărilor Congresului, ca urmare a grijii și interesului deosebit acordat de Editura Academiei Republicii Socialiste România. Din rîndul acestor publicații amintim mai întîi culegerea de studii de istorie, arheologie și lingvistică înmănunchiate în volumul *Thraco-Dacica*, dedicat Congresului și apărut sub redacția lui C. Preda, Al. Vulpe și C. Poghirc. Este de remarcat apoi publicația *Studia Thracologica* semnată de Radu Vulpe, în care au fost adunate principalele contribuții în domeniul tracologiei, realizate de autor de-a lungul activității sale. Mai sînt de menționat în acest sens lucrările : I.I. Russu, *Elemente traco-getice în Imperiul roman și în Byzantium*, D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, P. Roman, *Cultura Coțofeni*, M. Macrea — I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus* și Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV—XIII descoperite în România.*

O a doua acțiune importantă o reprezintă fără îndoială expoziția istorico-arheologică *Traco-dacii. Istorie și civilizație*, organizată de Muzeul de istorie al R.S. România. Expoziția, inaugurată în seara primei zile a Congresului, s-a bucurat de aprecieri unanime. Tot în localul Muzeului de istorie al R.S. România a fost organizată cu același prilej și o expoziție de carte de specialitate. Alături de numeroase lucrări și reviste românești au fost expuse și o serie de publicații primite de la unele edituri și instituții din străinătate.

O ultimă acțiune de mare însemnătate a Comitetului a constituit-o organizarea excursiei documentare, care a avut loc în nordul Dobrogei cu prețiosul sprijin acordat de autoritățile județului Tulcea, prin Muzeul de istorie din localitate. Au fost vizitate cu această ocazie mai multe obiective arheologice geto-dacice și romano-bizantine. Din rîndul acestora rețin mai întîi atenția importantele așezări traco-getice din epoca hallstattiană de la Babadag și Beidaud. Așezarea de la Babadag, cercetată în cursul ultimilor ani, se remarcă în special prin nivelul de dezvoltare atins de societatea traco-getică din această regiune și prin înrudirile culturale cu descoperirile din sudul Moldovei și regiunea Porților de Fier. La Beidaud s-a descoperit recent o mare cetate traco-getică din secolul al VI-lea î.e.n., unde au apărut și fragmente ceramice grecești arhaice, care îi arată pe locuitorii acestei așezări fortificate, situați la mare distanță de litoralul Mării Negre, în contact cu coloniștii greci, încă din primul moment al întemeierii orașelor vest-pontice. La Enisala au fost vizitate săpăturile efectuate recent într-o mare și deosebit de importantă necropolă getică din secolele IV î.e.n. unde au fost scoase la iveală morminte de incinerație, cu un mare număr de vase getice lucrate cu mîna și la roată, alături de care s-au descoperit și vase grecești de import din orașele de pe coasta dobrogeană a Mării Negre. În plus participanților la Congres li s-a oferit posibilitatea să viziteze cetatea Argamum de la Capul Dolojman, com. Jurilovca și cunoscuta cetate romano-bizantină Dinogetia (Garvăn), iar la înapoiere spre București, așezarea getică de la Cîrlomănești (jud. Buzău).

https://biblioteca-digitala.ro

Cele şapte zile afectate lucrărilor Congresului internaţional de tracologie de la Bucureşti, timp consacrat unei vii activităţi ştiinţifice, schimburilor de opinii şi contactelor între specialişti, au însemnat un nou şi important pas pe linia eforturilor depuse de a îmbogăţi permanent tezaurul ştiinţific al tradiţiilor tracologice. Numărul mare de comunicări şi rapoarte, interesante prin conţinutul lor nou şi valoros, precum şi interesul deosebit manifestat de participanţi în urmărirea tuturor problemelor prezentate şi dezbătute sînt dovezi grăitoare ale reuşitei acestei prestigioase manifestări ştiinţifice internaţionale. La această reuşită au contribuit din plin atmosfera de lucru, care a dominat pe tot parcursul desfăşurării lucrărilor, ţinuta şi nivelul ridicat al contribuţiilor şi discuţiilor, precum şi buna organizare, de care s-a îngrijit îndeaproape Academia de ştiinţe sociale şi politice.

Cu acest prilej s-a relevat o dată în plus necesitatea unei cît mai strînse colaborări între toate disciplinile interesate în progresul cercetărilor de tracologie, sugerîndu-se elaborarea unor metode de cercetare şi lucrări comune, interdisciplinare şi organizarea unor întîlniri periodice cu o tematică bine definită. Numai în felul acesta se va ajunge la o mai bună cunoaştere a istoriei şi culturii tracilor şi la definirea rolului pe care aceştia l-au jucat în cadrul lumii antice şi în etnogeneza popoarelor balcanice.

https://biblioteca-digitala.ro

INTERGLACIARUL BOROŞTENI (EEM=RISS—WÜRM = MIKULINO) ŞI UNELE CONSIDERAŢII GEOCRONOLOGICE PRIVIND ÎNCEPUTURILE MUSTERIANULUI ÎN ROMÂNIA PE BAZA REZULTATELOR PALINOLOGICE DIN PEŞTERA CIOAREI — BOROŞTENI (JUD. GORJ)

DE

MARIN CÂRCIUMARU

Cercetările geocronologice efectuate în ultima vreme asupra majorităţii staţiunilor musteriene din România au creat premisele unei mai bune înţelegeri atît a mediului, cît şi a perioadei de timp în care s-a desfăşurat această cultură pe teritoriul României. Perioada de sfîrşit a musterianului este cunoscută din mai multe sedimente, mai cu seamă prin cercetările polinice dintr-o serie de peşteri carpatice: Peştera Curată şi Peştera Spurcată de la Nandru, Peştera Bordul Mare de la Ohaba Ponor [1], Peştera Cheia de la Rîşnov [2] şi Peştera Hoţilor de la Băile Herculane [3]. Asupra începuturilor musterianului datele oferite de sedimentele din aceste peşteri nu aduc precizări sigure, deoarece straturile de cultură încep chiar de pe patul peşterii şi nu sînt mai vechi decît Würmul. În acest fel nu se putea stabili ce a existat în perioada de timp anterioară acestor depuneri şi mai cu seamă dacă ţinuturile respective au fost sau nu afectate de locuiri musteriene. Cercetările din Peştera Cioarei de la Boroşteni aduc precizări tocmai în acest sens datorită unei situaţii deosebite de celelalte peşteri, situaţie care a permis sedimentarea şi păstrarea unui depozit anterior apariţiei primilor locuitori musterieni pe aceste meleaguri.

DATE GENERALE PRIVIND PEŞTERA CIOAREI ŞI ÎMPREJURIMILE EI

Peştera „La Cioara" sau „Cioarei" de la Boroşteni (com. Peştişani, jud. Gorj), aşa cum este cunoscută mai mult în literatura arheologică, este săpată într-un pinten de calcare masive de vîrstă jurasică care coboară din Munţii Vîlcanului pînă la limita nordică a depresiunii subcarpatice Tismana—Novaci. Contactul între zona depresionară subcarpatică şi regiunea montană din nord este reliefat printr-un abrupt tectonic care pune în evidenţă întinsa platformă Gornoviţa ce domină depresiunea cu peste

[1] M. Cârciumaru, SCIV, 24, 1973, 2, p. 179—205.

[2] M. Cârciumaru si V. Glăvan, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 9—15.

[3] M. Cârciumaru, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 351—357.

SCIVA, tomul 28, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1977, p. 19—36.

https://biblioteca-digitala.ro

200 m. Tot în această zonă apar acele *gruiuri piemontane*, foarte caracteristice regiunii subcarpatice din nordul Olteniei [4].

Peşterea Cioarei se găseşte suspendată la peste 30 m deasupra apei Bistricioarei, avînd intrarea orientată spre vest-sud-vest. Lungimea peşterii este de 17,5 m, lăţimea variază între 2,5 şi 6,5 m, iar înălţimea maximă (de la nivelul actual al sedimentului) ajunge la circa 2,5 m. Altitudinea absolută este de circa 350 m.

Primul sondaj arheologic (din păcate şi unicul) a fost efectuat în vara anului 1954, de către C.S. Nicolăescu-Plopşor şi C. Mateescu. Atunci, pe lîngă o serie de vestigii aparţinînd neoliticului şi perioadelor mai recente, au fost identificate unelte paleolitice din care cele mai interesante par a fi cîteva vîrfuri musteriene [5]. Sondajul, la 4 m adîncime, nu a atins patul peşterii.

În vara anului 1973, după 19 ani de la primele săpături, am executat curăţirea şi adîncirea vechiului sondaj. La 4,25 m a fost atins patul peşterii, într-o zonă unde apărea un „sifon'', care nu s-a putut urmări din cauza dimensiunilor sale mici (circa 20 cm diametrul). Nu este exclus ca peştera să prezinte un nivel subteran, după cum la fel de plauzibil s-ar putea să aibă un etaj superior.

Condiţiile climatice actuale din această regiune se caracterizează printr-o temperatură medie anuală de circa 9°C. Temperatura lunii ianuarie este de 2,5°C, iar a lunii iulie de 20°C. Precipitaţiile medii anuale sînt destul de ridicate, atingînd 925 mm. Maximul absolut se înregistrează în luna iunie. Dealtfel se detaşează două maxime anuale : unul la sfîrşitul primăverii şi începutul verii, în lunile mai-iunie ; al doilea ceva mai scăzut, în timpul toamnei, în lunile octombrie-noiembrie [6].

ANALIZA POLINICĂ A SEDIMENTULUI INTERGLACIAR DIN PEŞTERA CIOAREI [7]

În vederea unei înţelegeri facile a fazelor de vegetaţie eemiene (Riss-Würm), relevate de sedimentul din Peştera Cioarei, s-a notat pe o coloană, în partea dreaptă a diagramei din fig. 1, fiecare din aceste faze. S-a încercat, pe cît a fost posibil, păstrarea indicilor folosiţi de Jessen şi Milthers [8], pentru că aparţin primei nomenclaturi, cel mai adesea întrebuinţate şi azi pentru desemnarea fazelor de vegetaţie eemiene.

---

[4] Alex. Roşu, *Subcarpaţii Olteniei dintre Motru şi Gilort — studiu geomorfologic*, Bucureşti, 1967, p. 17—19.

[5] C. S. Nicolăescu-Plopşor, şi C. Mateescu, SCIV, 4, 1955, 3—4, p. 391—409.

[6] St. M. Stoenescu şi D. Ţiştea, *Clima R. P. Române*, II, Bucureşti, 1962, p. 1—2; 128—129.

[7] Calcularea procentelor polenului s-a făcut diferenţiat. În fig. 1 procentele au fost calculate prin raportarea fiecărui gen şi specie la suma totală a grăuncioarelor de polen de arbori şi ierburi. În această sumă au fost incluşi sporii de *Polypodiaceae* şi *Lycopodium*. Calcularea procentelor acestora din urmă s-a făcut prin estimare la această sumă. În fig. 2 calcularea procentelor genurilor de arbori s-a realizat prin raportarea fiecărui gen la suma totală a polenului de arbori. În ambele cazuri polenul de *Corylus*, pentru că în unele orizonturi era suprareprezentat si ar fi deformat diagrama, nu a fost inclus în suma totală. Procentele sale au fost calculate prin estimare la suma la care s-a făcut raportarea în fiecare din cele două situaţii de mai sus.

[8] K. Jessen, V. Milthers, Danmarks Geol. Unders., 2, 48, 1928, apud Z. Borówko-Dlužakova, Instytut Geologiczny, Z badań czwartorzedu w Polsce, 9, 1960, p. 105—130.

https://biblioteca-digitala.ro

LEGENDĂ

- Lut slab nisipos
- Lut nisipos
- Nisip lutos
- Nisip slab lutos
- Fragmente de calcar
- Urme de arsură

Fig. 2. Diagrama polinică a genurilor de arbori identificați în sedimentul din Peștera Cioarei (Calcularea procentelor fiecărui gen s-a făcut prin raportare la suma polenului de arbori).

https://biblioteca-digitala.ro

ADÎNCIMEA în cm.

DIAGRAMA POLINICĂ SINTETICĂ

DENUMIREA PERIOADELOR DE ÎNCĂLZIRE CLIMATICĂ

CULTURA MATERIALĂ DESCOPERITĂ ÎN PEȘTERA CIOAREI

Negru-cenușiu

Cenușiu gălbui cu nuanțe roșcate

Cenușiu-gălbui cu nuanțe albicioase

Roșcat-gălbui

Cenușiu-gălbui cu nuanțe roșcate

Roșcat aprins

Roșcat închis

Roșcat gălbui

Roșcat negricios

Roșcat aprins

Cenușiu închis

Cenușiu gălbui

Gălbui închis

Gălbui închis spre roșcat

POSTPALEOLITIC

STERIL

MUSTERIAN II

STERIL

MUSTERIAN I

STERIL

COMPLEXUL INTERSTADIAL OHABA

COMPLEXUL INTERSTADIAL NANDRU

NANDRU B

NANDRU A

INTERGLACIARUL BOROSTENI (EEM-RISS-WÜRM)

STERIL

MUSTERIAN II

STERIL

MUSTERIAN I

STERIL

LEGENDĂ

Lut slab nisipos

Lut nisipos

Nisip lutos

Nisip slab lutos

Fragmente de calcar

Urme de arsură

PINUS, PICEA, ABIES, LARIX, JUNIPERUS, BETULA, SALIX

FAGUS, CARPINUS, QUERCUS, ULMUS, TILIA, ACER, CORYLUS, ALNUS

a b

COMPOSITAE (a) Artemisia (b)

GRAMINEAE

CYPERACEAE

Diferite ierburi

D. Rednic

Fig. 3. Diagrama polinică sintetică a sedimentului din Peștera Cioarei de la Boroșteni.

https://biblioteca-digitala.ro

Negru-cenuşiu

Cenuşiu gălbui cu nuanţe roşcate

Cenuşiu-gălbui cu nuanţe albicioase

Roşcat gălbui

Cenuşiu gălbui cu nuanţe roşcate

Roşcat aprins

Roşcat închis

Roşcat gălbui

Roşcat negricios

Roşcat aprins

Cenuşiu închis

Cenuşiu gălbui

Gălbui închis

Gălbui închis spre roşcat

POSTPALEOL.

STERIL

MUSTERIAN II

STERIL

MUSTERIAN I

STERIL

Componenţii principali

PINUS

Abies

PICEA

QUERCUS TILIA ULMUS

Q. M.

CARPINUS

FAGUS

ALNUS

BETULA

SALIX

CORYLUS

A. P. + CORYLUS

N. A. P.

Fig. 1. Diagrama polinică a sedimentului din Peşte

https://biblioteca-digitala.ro

ra Cioarei de la Boroşteni.

GRAMINEAE

LABIATAE

Juncaceae

ARTEMISIA

COMPOSITAE

LINNAEA BOREALIS

CORNACEAE

CHENOPODIACEAE

RANUNCULACEAE

PRIMULACEAE

EPHEDRA

Sanguisorba

Hedera

Sparganiaceae

Umbelliferae

Ericaceae

Ranunculaceae

Ephedra

Dipsacaceae

Epilobium

CYPERACEAE

HEDERA

PLANTAGINACEAE

POLYGONACEAE

SAXIFRAGACEAE

URTICA

CARYOPHILLACEAE

ROSACEAE

LYCOPODIUM

POLYPODIACEAE

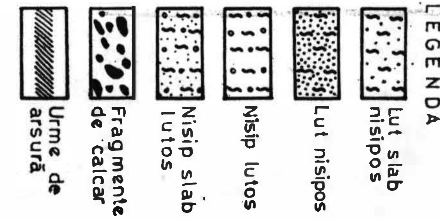
SELAGINELLA

POLYTRICHUM

SPORI CIUPERCI

INTERGLACIARUL BOROŞTENI (= EEM = RISS = WURM)	COMPLEXUL INTERSTADIAL NANDRU		COMPLEXUL INTERSTADIAL OHABA
	NANDRU A	NANDRU B	

c	d	e	f	g	h	i	ÎNCERCARE DE PARALELIZARE CU FAZELE DE VEGETAŢIE EEMIENE STABILITE DE JESSEN ŞI MILTHERS

https://biblioteca-digitala.ro

Sedimentul situat pe patul peşterii este constituit dintr-un nisip lutos (425—400 cm) care în partea inferioară înglobează bucăţi de calcar (425—415 cm) provenite din plafonul şi pereţii peşterii (fig. 1).

Secvenţa care conţine resturi calcaroase, adică primii 10 cm, are o culoare gălbui închisă spre roşcat, în prima jumătate şi gălbui închisă, în partea superioară. Din punct de vedere paleofitogeografic acest strat s-a sedimentat într-o perioadă cînd peştera era încadrată de un peisaj forestier, în care cea mai mare răspîndire o avea *Picea* (58,6% în cadrul polenului de copaci şi 43,0% din totalul polenului) şi în măsură mai mică *Pinus* (42,0% în cadrul AP şi 30,4% calculat la suma polenului de copaci şi ierburi). Cu totul izolat, de-a lungul văilor, se întîlneau *Alnus* şi *Betula*, iar în zonele mai adăpostite *Ulmus*. După toate probabilităţile, analiza polinică a acestui strat relevă sfîrşitul unei perioade reci, specifică unui glaciar (sau stadial?) (faza *c* — fig. 1 şi 2), asemănătoare cu faza *Pinus-Picea* din istoria postglaciară a pădurilor din România.

Partea superioară a sedimentului nisipos-lutos (415—400 cm) se caracterizează prin unele trăsături deosebite de cele ale stratului subiacent, cum ar fi culoarea cenuşiu-gălbuie şi fragmentele calcaroase rare şi de dimensiuni mult mai reduse. De asemenea, diagrama polinică relevă unele aspecte care dovedesc schimbarea peisajului fitogeografic, probabil sub impulsul unor noi condiţii climatice care deveniseră mai moderate. Alături de molid, care rămîne dominant, vegeta pe suprafeţe întinse *Abies* şi *Corylus* (faza *d*—fig. 1 şi 2). Apariţia poate prea bruscă a bradului şi alunului sugerează ipoteza unei discordanţe sedimentologice în această porţiune (415 cm), cauzată probabil de spălarea unei părţi din sediment.

Între 400 şi 325 cm depozitul are o textură lutos-nisipoasă, cu multe fragmente de calcar, în general de dimensiuni mari şi mai numeroase în prima parte a acestui strat. Se poate afirma cu certitudine că sedimentarea acestei secvenţe (400—325 cm) s-a efectuat într-un peisaj forestier, proporţia împăduririi fiind cea mai ridicată din întreaga perioadă pleistocenă, surprinsă în profilul de la Boroşteni. De-a lungul sedimentării acestui strat condiţiile climatice şi probabil cele edafice au înregistrat unele schimbări care au determinat anumite variaţii în ceea ce priveşte componenţa vegetaţiei.

Astfel, între 405 şi 390 cm, *Picea*, *Abies* şi *Corylus* (care în faza anterioară suferise o restrîngere semnificativă) ocupau în continuare suprafeţe considerabile acompaniate însă, de data aceasta, de *Tilia* şi în măsură mai mică de *Ulmus*. Tot acum, umiditatea ridicată de-a lungul văii Bistricioara favoriza dezvoltarea salciei (faza *e*). Considerînd apriori că ne aflăm în timpul interglaciarului Riss-Würm, ar trebui ca diagrama polinică, conform evoluţiei florei eemiene din alte zone europene, să redea o răspîndire mult mai mare a elementelor stejărişului amestecat în această perioadă. Relativa sărăcie a stejărişului amestecat s-ar putea să apară exprimată în acest fel de diagrama din Peştera Cioarei din cauza unuia din factorii menţionaţi mai jos. Primul ar fi legat de un fenomen de remaniere sau spălare a stratului sedimentat eventual într-o perioadă cînd stejărişul mixt era predominant. În favoarea acestei supoziţii pledează faptul că elementele stejărişului amestecat, în speţă *Tilia*, îşi fac apariţia dintr-o dată cu procente mari şi nu printr-o răspîndire treptată. Al doilea aspect stă în legătură cu un fenomen fitogeografic şi anume, dacă admitem ca

https://biblioteca-digitala.ro

valabilă teoria că interglaciarul Riss-Würm a fost mai cald decît postglaciarul, putem presupune că etajele de vegetaţie aveau limite mai ridicate altitudinal. În consecinţă, se poate bănui că etajul elementelor stejărişului mixt era deasupra nivelului peşterii iar, ca urmare, polenul de conifere era mai uşor înglobat în sediment datorită peisajului relativ deschis (poate stepic) din preajma peşterii, precum şi curenţilor de aer care efectuau un transport facil al grăuncioarelor de polen aparţinînd acestor genuri.

O altă ipoteză care ar explica procentele restrînse de stejăriş amestecat, după cum vom vedea în capitolul următor, este condiţionată de evoluţia generală a vegetaţiei pe continentul european în timpul interglaciarului Riss-Würm.

Începînd de la 390 cm pînă la 365 cm coniferele nu mai domină spectrele polinice în schimb se relevă răspîndirea arborilor cu frunza căzătoare cum ar fi *Carpinus*, *Corylus* şi elementele stejărişului amestecat (faza *f-g*). Pentru că nu am avut posibilitatea prelevării în această zonă a unor probe mai dese nu putem cunoaşte evoluţia mai în amănunt a fazelor de vegetaţie. Este de presupus că în situaţia cînd probele ar fi fost extrase la intervale mai mici s-ar fi putut eventual detaşa mai multe faze şi în primul rînd faza de dominare a alunului de cea a carpenului. În timpul acestei ultime faze, *Corylus* întruneşte procente foarte ridicate (180,0 % în raport cu suma totală a polenului şi 308,0 % prin extimare la suma polenului de copaci). Tot acum, *Carpinus* înregistrează cea mai mare răspîndire din întregul profil (7,7 % şi respectiv 13,2 %).

Spectrul polinic de la 365 cm marchează schimbarea componenţei pădurii ca o consecinţă a răcirii climatului care a determinat coborîrea etajului coniferelor pînă în preajma peşterii (fig. 3). Devin dominante *Picea*, *Abies* şi *Pinus* (faza h).

Rigurozitatea climei este tot mai puternică pe măsura trecerii timpului influenţînd în mod direct componenţa pădurii. *Pinus* realizează o mare răspîndire (88,0 % din totalul polenului de copaci), în defavoarea tuturor celorlalţi arbori, chiar şi pe seama molidului care este obligat să se restrîngă în faţa unor condiţii climatice din ce în ce mai vitrege (faza *i* = 355—345 cm). Diseminat prin pădurea de pin se putea întîlni *Larix*. De asemenea, cu toată rigurozitatea climatului, unele elemente ale stejărişului mixt reuşesc să supravieţuiască în zonele mai adăpostite. Este evident că ne aflăm în plin stadiu glaciar, într-o vreme cînd deja pe crestele Carpaţilor se instalase glaciaţiunea specifică primului stadiu würmian, stadiu care a urmat ultimului interglaciar — *interglaciarul Boroşteni* (= Eem = Riss — Würm).

CONSIDERAŢII GENERALE ASUPRA VEGETAŢIEI INTERGLACIARULUI EEM (RISS-WÜRM) ÎN EUROPA

Pentru caracterizarea evoluţiei vegetaţiei eemiene este şi astăzi întrebuinţată foarte frecvent schema propusă încă din anul 1928 de către danezii K. Jessen şi V. Milthers, care deosebeau în timpul interglaciarului următoarele faze de vegetaţie : *a*-floră arctică de tundră ; *b*-floră subarctică ; *c*-păduri de mesteacăn cu urme de pin şi molid ; *d*-păduri de pin-mesteacăn, imigrare a primilor arbori cu frunza căzătoare ; *e*-păduri de

https://biblioteca-digitala.ro

pin-stejăriş amestecat (stejar, ulm, tei, frasin); *f*-păduri de stejăriş amestecat şi alun; *g*-păduri mixte cu carpen dominant; *h*-păduri de pin, molid şi brad; *i*-păduri de pin; *j*-păduri de mesteacăn-pin; *k*-floră de tundră subarctică şi arctică [9].

Ulterior, pe măsura descoperirii diferitelor sedimente aparţinînd interglaciarului Eem (Riss-Würm), au fost propuse noi împărţiri ale acestui interglaciar, cuprinzînd o serie de subfaze care reflectă anumite trăsături regionale specifice, determinate de aşezarea geografică a sedimentului cercetat. Privite şi interpretate cu atenţie toate aceste noi scheme au în primul rînd meritul de a confirma, în linii generale, împărţirea propusă de K. Jessen şi V. Milthers. Discuţiile care s-au purtat în legătură cu existenţa sau predominarea anumitor genuri în cadrul unor faze şi subfaze sînt aspecte de amănunt, rezultate din particularităţile zonale.

După S. Andersen perioada interglaciară se poate diviza astfel:

I Zona pretemperaturii, caracterizată de dezvoltarea şi închegarea vegetaţiei de pădure după perioada glaciară tîrzie. Pădurea era dominată în general de copaci boreali (*Betula*, *Pinus*), dar rămîneau încă semnificative ierburile.

II Temperatura timpurie sau zona mezocratică. În această vreme se extinde şi se stabilizează pădurea de stejăriş mixt, cu *Quercus*, *Ulmus*, *Fraxinus* şi *Corylus*.

III Temperatura tîrzie sau zona oligocratică, marcată de expansiunea arborilor temperaţi cum ar fi *Carpinus* şi *Abies*, iar uneori *Picea*. Expansiunea acestor arbori este în general acompaniată de progresiva decădere a pădurii de stejăriş amestecat. Această schimbare în compoziţia pădurii temperate este adesea pusă mai degrabă pe degenerarea condiţiilor de sol, decît pe schimbările climatice specifice.

IV Zona posttemperaturii. Pădurea boreală se reîntoarce, în particular se extinde *Pinus*, *Betula* şi *Picea*, odată cu slăbirea împăduririi şi dezvoltarea gradată a comunităţilor deschise, în esenţă a zonelor cu ierburi umede [10].

Conceptul de interglaciar este încă puţin precizat mai cu seamă cînd se ia în raport cu încălziri mai slabe cum ar fi de exemplu cele interstadiale. Pentru aceasta, cît şi pentru înţelegerea mai uşoară a particularităţilor regionale dintr-o serie de zone ale continentului nostru, pe care le vom prezenta mai jos, am descris în linii generale două din cele mai interesante concepţii referitoare la fazele de evoluţie ale unui interglaciar, cea a lui K. Jessen şi V. Milthers şi cea a lui S. Andersen.

Flora de vîrstă ipswichiană, corespondentă interglaciarului Eem în insulele Britanice [11] este cunoscută mai cu seamă prin studiile efectuate în sudul şi estul Angliei. Caracteristicile succesiunii vegetaţiei din interglaciarul Ipswich sînt marea frecvenţă de *Corylus*, răspîndirea substanţială a polenului de *Acer*, raritatea polenului de *Tilia*, comportarea variată a curbei de *Alnus*, marea bogăţie de *Carpinus* şi absenţa sau raritatea bradului şi molidului tot timpul acestui interglaciar [12].

---

[9] *Ibidem*.

[10] S. Th. Andersen, The Palaeobotanist, 15, 1966, p. 117.

[11] R. G. West, în *Report of the VIth International Congress on Quaternary*, Warsaw, 1961, Łódź, 1964, p. 503—507.

[12] R.G. West, *Pleistocene Geology and Biology*, Londra, 1968, p. 307—308.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru analiza polinică de la Boroşteni este foarte importantă relativa contemporaneitate sau în orice caz apropierea cronologică ce există între maximul de *Carpinus* şi cel de *Corylus* în diagrama de la Wretton (Norfolk)[13], chiar dacă într-un alt sediment, la Aveley (Essex)[14] răspîndirea alunului este anterioară carpenului. Acest aspect vine să sublinieze diferenţierile regionale care pot să apară şi constituie un argument în plus privind concepţia asupra înlăturării unui prea mare schematism al fazelor de vegetaţie specifice interglaciarului Eem, fapt dealtfel subliniat şi de către C. Turner şi R.G. West[15].

Interglaciarul Eem în Olanda, bine cunoscut în ceea ce priveşte evoluţia vegetaţiei şi climatului prin lucrările de palinologie ale lui H.W. Zagwijn, prezintă cîteva caracteristici proprii[16]. Astfel, după o fază cu păduri parc de *Betula-Pinus* îşi fac apariţia primele genuri de arbori termofili reprezentaţi prin *Ulmus* şi *Fraxinus*. Încălzirea climei determină creşterea continuă a importanţei elementelor stejărişului amestecat, reprezentate prin *Quercus*, *Ulmus*, *Fraxinus*. *Corylus* capătă de asemenea însemnătate în această pădure. De-a lungul apelor era răspîndit *Alnus*. În faza următoare, tufărişurile de *Corylus* înregistrează o dezvoltare amplă, în timp ce *Carpinus* îşi face apariţia. Importanţa carpenului creşte treptat ajungînd să fie preponderent într-o pădure în care mai vegeta stejarul şi din care lipsea teiul şi probabil ulmul. Acum apare *Abies*, care în etapa următoare se răspîndeşte mult în cadrul pădurii care era alcătuită în cea mai mare parte din *Pinus* şi *Betula*. *Carpinus* se menţinea încă. Răcirea în continuare a climatului determină eliminarea treptată, mai întîi a bradului şi carpenului din pădurea dominată în mod copios de *Pinus-Picea-Betula*, apoi a molidului dintr-un peisaj de tundră în care mai putea supravieţui, doar *Pinus* şi *Betula*.

Pentru Danemarca, studiile lui S. Th. Andersen confirmă în mare parte evoluţia vegetaţiei eemiene din Olanda, cu unele diferenţieri locale, dintre care mai semnificativă este apariţia lui *Taxus* în timpul răspîndirii maxime a tufărişurilor de *Corylus*[17].

Teritoriul R.F. Germania şi în special partea nord-vestică prezintă unele trăsături proprii în evoluţia vegetaţiei eemiene, dintre care două sînt mai importante. În primul rînd este notabilă o scurtă extindere a carpenului, anterioară maximului de alun. A doua caracteristică distinctă în evoluţia vegetaţiei din această zonă este dată de faza pădurii de tei, posterioară maximului de *Corylus*[18].

Aşa cum am precizat mai sus, în Olanda şi Danemarca, după răspîndirea masivă a alunului s-a desfăşurat o fază de împădurire în care predominau stejarul, ulmul şi alunul şi în care teiul era puţin reprezentat. Este foarte adevărat că în unele sedimente, cum ar fi cel de la Köhlen[19], extin-

---

[13] B.W. Sparks and R.G. West, Philosophical transactions of the Royal Society of London, 258, 1970, p. 1–30.

[14] R.G. West, Proceedings of the Geologists' Association, 80, 1969, 3, p. 271–282.

[15] C. Turner and R.G. West, Eiszeitalter und Gegenwart, 19, 1968, p. 93–101.

[16] W.H. Zagwijn, Meddelingen Geologische Stichting, 14, 1961, p. 15–45.

[17] S. Th. Andersen, Meddelelser fra Dansc Feol. Foren, 15, 1965, p. 486–506.

[18] B. Frenzel, *Grundzüge der Pleistozänen Vegetationsgeschichte Nord-Eurasiens*, Wiesbaden, 1968, p. 150–151; 181–193.

[19] L. Benda, H. Schneenloth, Geol. Jb., 83, 1965, p. 699–716.

https://biblioteca-digitala.ro

derea teiului este relativ contemporană cu perioada de dezvoltare a alunului sau, cum se întîmplă în sudul R.F. Germania, la Zeifen [20], faza teiului lipseşte ca şi în Olanda sau Danemarca.

R.P. Polonia cuprinde o reţea foarte densă de cercetări polinice şi paleobotanice asupra sedimentelor de vîrstă eemiană. Este suficient să amintim pe cele din ultima vreme efectuate de A. Środon [21], K. Bitner [22], Z. Borówko-Dlużakowa [23], care deşi nu cuprind întotdeauna profile specifice întregii perioade eemiene, ci numai secvenţe aparţinînd uneia sau mai multor faze, au darul să ilustreze prin varietatea lor evoluţia generală a vegetaţiei şi climei din această perioadă. Dealtfel, trăsăturile paleofitogeografice eemiene din Polonia sînt mult asemănătoare cu cele din R.F. Germania, aici întîlnindu-se de asemenea faza teiului care se desfăşoară după maximul de *Corylus*.

Foarte interesantă prin trăsăturile sale apare flora eemiană (Riss-Würm) din R.S. Cehoslovacă, descrisă de V. Kneblova [24]. După o fază de silvostepă cu *Pinus* şi *Betula*, urmează o etapă de pădure cu *Betula-Pinus*, în care se amesteca *Quercus* şi *Ulmus*. Acum apare *Fraxinus* şi *Corylus*. Faza următoare este dominată de pădurea de *Quercus* şi de pădurile de luncă cu *Fraxinus* şi *Ulmus*. *Alnus* şi *Picea* îşi făceau tot mai mult simţită prezenţa. Pe măsură ce scade importanţa pădurii de stejar, *Corylus* se răspîndeşte rapid, în timp ce *Carpinus* şi *Picea* îşi continuă o dezvoltare lentă. Odată cu scăderea destul de bruscă a procentelor de *Corylus*, capătă tot mai mare importanţă *Carpinus*, alături de *Picea*. *Tilia* continuă să nu aibă valori însemnate. Reducerea carpenului se face în favoarea pădurii de *Picea-Abies*, cu oarecare semnificaţie a lui *Acer*. *Pinus*, mai cu seamă *Pinus cembra*, ajunge ca în faza următoare să formeze păduri pure.

Interglaciarul Eem pe teritoriul U.R.S.S. este cunoscut sub denumirea de interglaciarul Mikulino. Asupra sedimentelor din această perioadă datorăm o serie de studii mai cu seamă lui V.P. Grichuk [25] şi S.N. Cebotareva [26]. Fazele de vegetaţie specifice interglaciarului Riss-Würm în Cîmpia Rusă se aseamănă foarte mult cu cele identificate pe teritoriul de nord-vest al R.F. Germania. Trebuie precizat faptul că în faza de trecere de la glaciar la interglaciar această regiune era acoperită de pădurile de tundră cu Picea predominant, alături de *Pinus* şi *Betula*.

Ponderea mare a molidului în faza de început a interglaciarului de la Boroşteni şi-ar găsi justificarea în contextul unei situaţii generale est-europene, cu nuanţările care rezidă din poziţia sud-est europeană a sedimentului şi a influenţelor submediteraniene.

În Spania a fost descrisă polenanalitic flora eemiană surprinsă în profilul de la Padul, în sudul ţării, la poalele munţilor Sierra Nevada. Sec-

---

[20] B. Frenzel, Eiszeitalter u. Gegenwart, 23/24, 1973, p. 281—292.

[21] A. Środoń, Instytut Geologiczny Biuletyn, 7, 1956, p. 59—60 ; A. Środoń, M. Golabowa, Instytut Geologiczny, Biuletyn, 7, 1956, p. 61—142.

[22] K. Bitner, Instytut Geologiczny, 7, 1956, p. 61—142.

[23] Z. Borówko-Dlużakowa, *op. cit.*; idem, Przeglad Geograficzny, 43, 1971, 4, p. 591—600; idem, *Palynology of Pleistocene and Pliocene*, Moscova, 1973, p. 17—20; idem, Przeglad Geograficzny, 45, 1973, 4, p. 771—779.

[24] V. Kneblova, Biologicke práce,6, 1960, 4, p. 44.

[25] V.P. Crichuk, Pollen et spores, 13, 1971, 1, p. 101—116.

[26] S.N. Cebotareva, în K. K. Markov şi A.I. Popov, *Lednikovyj period na territorii evropejskoj časti SSSR i Sibiri*, Moscova, 1959, p. 498—509.

https://biblioteca-digitala.ro

vența atribuită eemianului (interglaciarului Riss-Würm) se caracterizează în această regiune prin următoarea succesiune : păduri de *Quercus* ; fază de trecere cu *Quercus* și *Pinus* răspîndite aproximativ în aceeași proporție ; păduri de *Pinus* predominant și răspîndirea mare de Ericaceae ; fază de pădure formată în cea mai mare parte din *Quercus*, cu participarea constantă de *Abies* și *Fagus*. Acum se întîlnea destul de frecvent *Plantago*.

Se remarcă în evoluția vegetației eemiene de la Padul, printre altele, două aspecte : în primul rînd apariția în partea superioară a secvenței a lui *Abies*, iar în al doilea rînd absența lui *Carpinus* în tot timpul interglaciarului [27].

J.L. de Beaulieu a cercetat polinic turba eemiană de la Saint-Paul-lez-Durance (Bouches-du-Rhône) din sud-estul Franței, evidențiind o vegetație cu caracter submediteranian, în care stejărișurile cu frunza căzătoare erau elementele cele mai reprezentative,cel puțin pentru prima jumătate a interglaciarului, presupusă a fi sincronă cu depozitul analizat. Era prezent de asemenea destul de frecvent *Platanus*. Climatul era mai umed ca cel actual, iar temperaturile foarte apropiate de cele de azi. În linii generale autorul stabilește următoarele faze de vegetație : pădure cu dominarea netă a stejarului ; pădure cu frecvență relativ echilibrată de *Quercus* și *Pinus*. Polenul de *Vitis* era bine reprezentat. Spre sfîrșitul fazei se observă răspîndirea alunului și salciei și curba continuă de ulm ; într-un peisaj deschis, dominat de răspîndirea gramineelor, se remarcă două episoade distincte, nuanțate în prima parte de maximul de *Pinus*, iar în a doua jumătate de restrîngerea pinului în favoarea stejarului ; fază de extensiune a arinului, în timp ce stejarul rămîne abundent, iar pinul scade tot mai mult ; în ultima fază revenirea pinului este însoțită de afirmarea bradului [28].

Ca și în Spania, în profilul de la Saint-Paul-lez-Durance atrage atenția absența lui Carpinus. El a fost totuși întîlnit de către F. Bourdier într-un profil eemian, la Chambéry, însă în cantități foarte mici [29]. Dealtfel, F. Bourdier stabilește pentru regiunea parisiană șapte faze : la început pinul este dominant ; în timp ce pinul scade, molidul se extinde paralel cu afirmarea arinului și apariția carpenului ; în faza următoare *Corylus* și *Abies* rămîn staționare, iar *Alnus* se răspîndește tot mai mult. Se remarcă prezența stejarului, teiului și carpenului ; fază cu *Picea* care realizează cele mai ridicate procente ; fază de trecere *Picea-Pinus* ; *Pinus* ocupă suprafețe din ce în ce mai mari dominînd molidul ; fază cu *Pinus* și extensiune puternică a ferigilor [30].

În ultima vreme, M.M. Paquereau și M.J.-P. Texier cercetînd o secvență eemiană într-un profil din Dordogne, de la Breuil, ajung la concluzia că evoluția vegetației interglaciare din această regiune se aseamănă destul de mult cu cea descrisă în Europa nordică [31].

[27] F. Florschütz, J. Menéndez Amor and T.A. Wijmstra, Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 10, 1971, p. 233—264.

[28] J.-L. de Beaulieu, Bulletin de l'Association française pour l'étude du Quaternaire, 3, 1972, p. 195—205.

[29] F. Bourdier, *Le Bassin du Rhône au Quaternaire. Géologie et préhistoire*, Paris, 1961, apud J.-L. de Beaulieu, *op. cit.*, p. 204.

[30] F. Bourdier, Bulletin d'information des géologues du Bassin parisien, 21, 1969, p. 169—220.

[31] M.M. Paquereau et M.J.-P. Texier, Comptes rendus. Académie des Sciences du Paris, 276, série D, 1973, p. 2769—2772.

https://biblioteca-digitala.ro

Interglaciarul Riss-Würm a fost pus de asemenea în evidenţă în Elveţia, la piciorul falezei de la St.-Jean (în apropiere de Geneva), pe dreapta Rhonului. Pădurea era dominată în această regiune de *Pinus* şi *Picea*, care realizează două maxime evidente. Bine reprezentat era şi *Abies*. Prezenţa lui *Taxus* a fost confirmată prin macroresturi. Stejărişul mixt era dominat de *Tilia cordata*. Se putea întîlni în acelaşi timp *Carpinus*, precum şi *Betula* cu valori deloc neglijabile [32].

În Italia, flora fosilă din Cîmpia Pô aminteşte de o pregnantă influenţă alpină în timpul interglaciarului Riss-Würm, materializată prin abundenţa de *Abies* şi mai cu seamă prin predominanţa pinului. *Fagus* se manifesta în slabe procentaje, în vreme ce *Zelkova* constituie prin prezenţa sa trăsătura principală a acestui interglaciar în Italia [33].

Stejărişul amestecat, cel care imprima nota definitorie a interglaciarului Riss-Würm de la Saint-Paul-lez-Durance (Franţa de sud) sau de la Padul (sudul Spaniei), în Italia nu apare decît în partea sudică a peninsulei. Ceea ce este important a fi subliniat este prezenţa în această zonă, alături de stejărişe, a lui *Abies* şi mai cu seamă a lui *Carpinus* [34], absente în cele două profile din Franţa şi Spania.

A. Šercelj descrie în Iugoslavia un interesant profil lîngă Ljubljana, profil care cuprinde printre altele întreaga perioadă specifică interglaciarului Riss-Würm. Aici, după o perioadă în care *Pinus* era atotstăpînitor, urmează o fază în care pădurea cuprindea, alături de pin, *Betula*, *Picea*, *Alnus* şi chiar *Corylus* şi alte foioase termofile cum ar fi *Quercus* şi *Ulmus*. Perioada următoare este progresiv dominată de elementele stejărişului amestecat, mai cu seamă prin răspîndirea lui *Quercus*. Stejărişul mixt era în această vreme însoţit de dezvoltarea puternică a carpenului, care îşi atinge unul din maximele sale în timpul acestei faze. Al doilea maxim al carpenului determină prin valoarea sa (43%) restrîngerea masivă a celorlalte genuri, reliefînd o fază de carpen foarte clar exprimată. Expansiunea ulterioară a pinului impune restrîngerea celorlalte genuri de copaci, probabil sub influenţa unui climat ce devenise destul de riguros. Este semnificativă apariţia în timpul acestui interglaciar a polenului unor genuri ca *Juglans*, *Carya*, *Pterocarya*, *Tsuga* şi *Zelkova* [35].

Interglaciarul Eem în Grecia este cunoscut prin analizele polinice efectuate în ultima vreme în trei profile situate în jumătatea nordică a ţării. În profilul de la Tenagi Philippon (nord-estul Greciei) succesiunea interglaciară începe cu păduri de stejar şi carpen şi sfîrşeşte cu păduri de *Quercus*, *Juniperus* şi *Pistacia*. Între aceste două faze s-a desfăşurat o fază cu păduri de *Pinus* cf. *nigra* şi *Pinus silvestris* cu ceva *Quercus*. În toată această vreme procentele împăduririi au variat între 80% şi 60% [36].

Două profile din partea de nord-vest a Greciei au indicat că pădurea de foioase vegeta după toate probabilităţile de la 500 m în sus, munţii înalţi fiind acoperiţi de conifere. Pădurea din această vreme cuprindea de asemenea în cadrul ei *Celtis* şi *Buxus*.

---

[32] M. Girard, C.R. des séances de la Sociéte de physique et d'histoire naturelle de Genève, N.S., 5, 1970, 1, p. 70—74.

[33] V. Marchesoni et A. Paganelli, Rend. bot. Sci. Univ. Camerino, 1, 1960, p.47—54.

[34] M. Follieri, Ann. Botan. (Rome), 27, 1962, p. 361—367.

[35] A. Šercelj, Razprave, 9, 1966, p. 431—572.

[36] T.A. Wijmstra, Acta Botanica Neerlandica, 18, 1969, 4, p. 511—527.

https://biblioteca-digitala.ro

Perioada de încălzire din nord-vestul Greciei începe cu o pădure în care *Quercus robur* capătă tot mai mult teren în defavoarea lui *Pinus.* Se afirmă în acest timp *Carpinus*, iar în faza următoare alături de *Quercus* se extinde *Ulmus* (aici este inclus şi polenul de *Zelkova*) şi *Alnus.* Declinul foioaselor este însoţit la început de o sensibilă afirmare a bradului, apoi din ce în ce mai mult de categorica răspîndire a pinului [37].

Prin succinta trecere în revistă a principalelor caracteristici privind interglaciarul Eem (Riss-Würm) din majoritatea ţărilor europene în care au fost efectuate cercetări polinice asupra sedimentelor din această perioadă, am încercat să ilustrăm trăsăturile generale paleofloristice şi paleoclimatice ale acestei perioade de încălzire, precum şi diferenţierile care apar în spaţiu şi timp, condiţionate de factorii fizico-geografici ce se diferenţiau atunci, ca şi astăzi, pe continentul european de la o regiune la alta. De asemenea, prin această înmănunchiere a datelor existente pînă în prezent, am urmărit să nuanţăm şi să încadrăm rezultatele obţinute de noi asupra sedimentului de la Boroşteni în contextul european al perioadei de încălzire Riss-Würm.

În continuare, considerînd această încercare de sinteză a caracteristicilor interglaciarului Riss-Würm (Eem) pe teritoriul european ca valabilă, cel puţin pentru stadiul cunoştinţelor de care dispunem pînă acum, am urmărit măsura în care se poate vorbi de o evoluţie unitară din punct de vedere al succesiunii anumitor faze de vegetaţie şi climatice din acele vremuri. Concluzia este lesne detaşabilă şi de netăgăduit, reliefîndu-se cel mult o evoluţie zonală (regională) şi nicidecum una unitară pe întregul continent, încît nu se pot generaliza anumite faze sau perioade care s-au succedat într-o regiune ca valabile pe întregul continent, după cum nici în zilele noastre nu întîlnim o astfel de situaţie a unei uniformităţi fitogeografice sau climatice pe o suprafaţă aşa de mare. Pentru aceasta, considerăm inutile şi lipsite de temei încercările de generalizare a trăsăturilor privind evoluţia interglaciarului Eem (Riss-Würm) dintr-o anumită regiune pe spaţii mari, cu condiţii geomorfologice şi predispoziţii climatice diferite, în funcţie de complexul factorilor fizico-geografici.

Din expunerea rezultatelor obţinute prin cercetările palinologice în diferite ţări de pe continentul european se pare că rezultă totuşi unele vagi indicaţii care ar crea premisele unor diferenţieri zonale, bineînţeles acestea la rîndul lor, pe măsura adîncirii cunoaşterii, cu trăsăturile regionale specifice.

Dealtfel, J.-L. de Beaulieu distinge, referitor la paleogeografia ultimului interglaciar, un domeniu nord-european, un altul alpin şi perialpin, caracterizat prin importanţa populaţiilor de *Abies*, în sfîrşit un domeniu perimediteranean unde stejărişul amestecat submediteranean pare a constitui o grupare destul de stabilă. Spre sud şi vest carpenul încetează de a fi bine reprezentat. Extinderea bradului, începînd din partea mijlocie a interglaciarului, este constantă la nord ca şi la sud de Munţii Alpi [38].

Progresele obţinute în ultima vreme în majoritatea ţărilor europene permit a stabili ipotetic mai multe zone. În fiecare din acestea, pe lîngă o succesiune generală mai mult sau mai puţin asemănătoare, se disting

[37] S. Bottema, *Late Quaternary vegetation history of Northwestern Greece*, Groningen, 1974, p. 85—94.
[38] J.-L. de Beaulieu, *op. cit.*, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro

una sau mai multe caracteristici proprii fiecărei zone într-o anumită perioadă de timp a interglaciarului. Vom nuanţa trăsăturile mai de seamă ale acestor zone şi în acelaşi timp vom vedea care este poziţia ţării noastre în raport cu acestea, precum şi felul cum se reflectă acest lucru în rezultatele de la Boroşteni.

Din perioada de trecere de la glaciarul Riss la interglaciarul Riss-Würm, mai mult sau mai puţin asemănătoare pe spaţii foarte largi, urmează primele apariţii apoi afirmarea, în unele regiuni destul de categoric, a stejărişului amestecat. Dar, trăsătura distinctă pentru jumătatea nordică a Europei o constituie populaţiile de *Corylus*, sincrone în mare măsură cu stejărişul amestecat. Expansiunea tufărişurilor de alun a fost se pare foarte categorică şi generală. Spre sud acestea au ajuns pînă la o linie în care se includea şi ţara noastră. Nu posedăm nici o indicaţie că ar fi ocupat mai spre sud suprafeţe întinse.

Acoperind o zonă mult mai restrînsă, pădurile în care teiul a jucat un rol preponderent au constituit faza ce a urmat expansiunii tufărişurilor de *Corylus*. Răspîndirea teiului a inclus cu precădere teritoriul R.F. Germania şi Poloniei, pînă la o linie care coincide în mare măsură cu limita maximă de extensiune a glaciaţiunii Elster, continuînd spre est într-un areal care avea ca limită sudică o linie ce ajungea cel puţin pînă la latitudinea Moscovei. Expansiunea teiului în nordul continentului a avut se pare un slab ecou asupra unor regiuni din sud. La Boroşteni se poate vorbi totuşi de o predominare a teiului în cadrul stejărişului mixt, extinderea sa fiind probabil condiţionată de prelungirea ariei sale din nordul Europei pe un culoar de-a lungul Munţilor Carpaţi.

Faza de *Carpinus* constituie pe drept cuvînt nota dominantă şi definitorie a interglaciarului Eem (Riss-Würm), tocmai pentru că a cuprins cea mai mare parte a continentului, incluzînd în arealul său nu numai teritoriul României, dar şi regiunile mai sudice, făcîndu-se resimţită pînă în nordul Greciei.

Trebuie să precizăm totuşi că regiunile sudice ale continentului, încadrînd aici în cea mai mare parte întreg teritoriul Spaniei, Franţa de sud-est, Italia sudică, jumătatea de sud a Greciei şi probabil Turcia, au avut o evoluţie oarecum deosebită în timpul interglaciarului Eem (Riss-Würm), în sensul că nota dominantă a evoluţiei vegetaţiei o constituiau pădurile de stejăriş amestecat care se pare că ocupau suprafeţe foarte întinse în această vreme.

Aşa cum remarca J. -L. de Beaulieu a existat în timpul interglaciarului Eem (Riss-Würm) un domeniu alpin şi perialpin în care ponderea în cadrul pădurii a avut-o, într-o anumită perioadă, bradul [39].

Procentele destul de mari ale bradului la Boroşteni ne fac să credem că această zonă de extindere a bradului trebuie prelungită, în ea incluzîndu-se şi Munţii Carpaţi.

Încercînd zonarea continentului european în funcţie de anumite caracteristici fitogeografice distincte din unele perioade ale interglaciarului Riss-Würm, am urmărit să ilustrăm felul cum s-au reflectat aceste trăsături asupra teritoriului ţării noastre. Se desprinde în acest fel concluzia că în timpul interglaciarului Eem vegetaţia şi deci climatul pe teritoriul

[39] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

României au evoluat în anumite perioade fie în contextul general nord-european (răspîndirea tufărişurilor de *Corylus*, precum şi faza de *Carpinus*), fie în legătură cu domeniul alpin şi perialpin (răspîndirea bradului). Mai mult, uneori influenţele nord-vest europene, trecute prin filiera central-europeană, nu au rămas fără eccu (vezi lipsa fazei propriu-zise de tei, ca o caracteristică începînd din Danemarca, Olanda, prin Cehoslovacia pînă în ţara noastră).

Influenţele sudice şi submediteraneene asupra teritoriului României în timpul acestui interglaciar, se pare că au fost minime, fapt demonstrat de valorile relativ scăzute ale stejărişului amestecat, cel care de fapt constituia trăsătura de bază a regiunilor sudice, mediteraneene. Acest fapt devine cu atît mai frapant, cu cît în zilele noastre regiunea sedimentului de la Boroşteni resimte pregnant influenţele submediteraneene în climă, floră şi faună.

Trebuie să menţionăm de asemenea că una din trăsăturile specifice interglaciarului Riss-Würm, relevate de sedimentul de la Boroşteni este prezenţa fagului, care în regiunile mai nordice nu a fost întîlnit deloc sau este semnalat în cantităţi infime.

În concluzie, vrem să subliniem că în condiţiile în care nu posedăm nici o datare C_{14} asupra sedimentului de la Boroşteni, oricine poate să-şi păstreze rezervele asupra paralelizării acestei secvenţe cu interglaciarul Eem (Riss-Würm = Mikulino). Pentru aceasta, din cauza unei posibile neconcordanţe între acest depozit şi perioada interglaciară Eem sau Riss-Würm, precum şi în scopul făuririi unei geocronologii proprii asupra pleistocenului, specifică condiţiilor şi factorilor fizico-geografici din ţara noastră, propunem pentru perioada de încălzire relevată de sedimentul cuprins între 425 cm şi 345 cm din Peştera Cioarei, denumirea de ***interglaciarul Boroşteni.***

SCURTĂ CARACTERIZARE A VEGETAŢIEI ŞI CLIMATULUI WÜRMIAN PE BAZA REZULTATELOR POLINICE DIN PEŞTERA CIOAREI

Spectrul polinic de la adîncimea de 345 cm este caracterizat de răspîndirea maximă a pinului (88,0 % în cadrul polenului de arbori şi 49,0 % din totalul polenului de arbori şi ierburi). Elementele stejărişului amestecat erau în continuă descreştere, ajungînd la 325 cm să însumeze doar 0,6 %. Chiar şi molidul suferă o restrîngere evidentă, în timp ce *Salix* se remarcă prin procente destul de semnificative.

Acest climat rece, dar destul de umed, asemănător zonei actuale de trecere de la etajul subalpin la cel alpin din Carpaţii noştri, caracteriza regiunea din împrejurimile peşterii Cioara în timpul primei părţi a glaciaţiunii Würm. Primul stadiu glaciar este reprezentat relativ în puţine spectre din profil, cauza acestei situaţii trebuind probabil căutată în sărăcia materialului, în procesul de sedimentare, în măsura în care zona înaltă era sub influenţa gheţurilor veşnice.

De la 315 cm spre suprafaţă, diagrama polinică reoglindeşte începutul procesului de ameliorare a climei. Încălzirea climatului continuă de-a lungul multor spectre, culminînd la adîncimea de 265 cm, cînd elementele stejărişului amestecat ajunseseră la o mare răspîndire (11,7 % din totalul de AP+NAP). În cadrul stejărişului mixt cea mai mare pondere o avea teiul (10,3 %) reuşind probabil ca în această perioadă să formeze o zonă de pădure pură de tei. Este foarte adevărat că în judecarea procentelor

https://biblioteca-digitala.ro

de tei trebuie să avem în vedere un coeficient de scădere a acestor valori redate de diagramă, coeficient rezultat din tendinţa de suprareprezentare a sa în spectrele polinice[40].

Din aceeaşi cauză s-ar putea să existe tentaţia de a supraestima gradul de încălzire interstadială din această vreme ce pare mai categorică în raport cu perioada interglaciară descrisă într-unul din capitolele anterioare. Această impresie îşi are probabil originea în acelaşi fenomen de suprareprezentare a teiului, avînd în vedere că din totalul de 11,7 %, cît reprezintă elementele stejărişului amestecat în timpul acestui interstadiu, 10,3 % aparţin teiului. Oricum, este cert faptul că teiul a existat în regiune, în timpul acestui interstadiu mai mult decît în perioada interglaciară anterioară, cînd se pare că găsea condiţii de vegetare mai prielnice în nordul Europei. Este posibil ca în timpul interglaciarului Boroşteni teiul să fi vegetat şi în regiunea din împrejurimile peşterii însă probabil într-un etaj situat la o înălţime mai mare.

Anterior producerii maximului de tei regiunea era acoperită pe suprafeţe întinse de molid, care ocupa probabil versanţii şi platourile mai înalte, în timp ce în zonele mai coborîte se putea întîlni bradul, carpenul, fagul, iar de-a lungul Bistricioarei, arinul.

După atingerea maximului, teiul se reduce în etapa următoare foarte mult, mai cu seamă din cauza expansiunii pinului, care afectează chiar şi suprafeţele ocupate de molid. Revenirea pinului, exprimată de spectrele cuprinse între 255 şi 230 cm, este urmată de retragerea rapidă a sa în favoarea, în primul rînd, a molidului şi apoi a unor elemente termofile cum ar fi teiul, însă în măsură mult mai mică (spectrele dintre 225 cm şi 185 cm) decît în perioada anterioară.

O nouă reafirmare a pinului, acompaniată de această dată de expansiunea puternică a ierburilor, impune dispariţia totală a elementelor stejărişului amestecat şi în general a foioaselor termofile. În acest fel se încheie această perioadă de încălzire, denumită de noi, cu ocazia analizei polinice din alte sedimente — *complexul interstadial Nandru*[41].

Aşa cum am subliniat şi altădată[42], în cadrul complexului interstadial Nandru, cunoscut în general printr-o evoluţie normală de la perioada rece la cea de încălzire şi invers, se remarcă, după etapa de încălzire maximă, paralelizată de noi cu interstadiul Brörup[43], o degradare a climatului caracterizat de exemplu la Nandru prin afirmarea peisajului stepic. Acest fenomen de degradare bruscă a climei, după maximul încălzirii interstadiale, se observă şi la Boroşteni, materializat prin repopularea unei suprafeţe mari din împrejurimile peşterii, cu pin. După reducerea pinului are loc, ca şi la Nandru după restrîngerea peisajului stepic, revenirea arborilor termofili, chiar dacă aceştia nu mai ating amploarea din perioada anterioară. Acest proces este vizibil nu numai în diagramele polinice din peşteri ci şi în cele din sedimentele loessoide, cum ar fi cel de la Ripiceni[44].

---

[40] Mad. Alexandru, Comunicare susţinută în şedinţa Institutului de geografie, 21 februarie 1974.

[41] M. Cârciumaru, SCIV, 24, 1973, 2, p. 179—205.

[42] *Ibidem*; M. Cârciumaru, Diagrama polinică sintetică corelată a unor sedimente paleolitice din România, Comunicare la Simpozionul de palinologie, Bucureşti, 1973.

[43] *Ibidem*.

[44] Al. Păunescu şi colab., SCIVA, 27, 1976, 1, p. 5—21.

https://biblioteca-digitala.ro

Din această cauză credem că în prezent există suficiente argumente pentru a nu mai pune acest fenomen pe seama unei situaţii izolate, gradul său de generalizare fiind destul de concludent pentru a considera necesară atribuirea acestei perioade de încălzire unui *complex interstadial* compus din două oscilaţii : *Nandru A* şi *Nandru B*.

Perioada rece care urmează complexului interstadial Nandru se caracterizează printr-un climat rece şi destul de uscat. Aspectul peisajului era cel de stepă dominat de răspîndirea gramineelor, compositelor, plantaginaceelor etc.

Apariţia bruscă a elementelor termofile la 155 cm demonstrează nu atît încălzirea rapidă a climei, cît mai degrabă remanierea unei părţi din sediment, ca urmare a topirii unor cantităţi mari de gheaţă şi zăpadă din zona înaltă şi deci activarea procesului de eroziune, chiar şi în peşteri. Fenomenul acesta de spălare a fost reluat la începutul holocenului, determinînd înlăturarea unei bune părţi din depozitul sedimentat anterior. Din această cauză limita superioară a perioadei de încălzire care începe la 155 cm este greu de precizat, după cum la fel de grea este stabilirea limitei între sedimentul specific pleistocenului şi holocenului. Din această cauză ne limităm a afirma că o parte din depozitul a cărei analiză polinică a relevat o perioadă de încălzire trebuie să aparţină complexului interstadial Ohaba. În partea superioară depunerea a avut loc în timpul holocenului care apare în acest fel discordant peste sedimentul aparţinînd complexului interstadial Ohaba. Prin urmare, secvenţa specifică ultimului stadiu würmian a fost distrusă de procesele de spălare de la începutul holocenului.

PROBLEMA PRECIZĂRII LIMITEI GEOCRONOLOGICE INFERIOARE A MUSTERIANULUI ÎN ROMÂNIA

Cultura musteriană din ţara noastră este cunoscută dintr-o serie de aşezări de peşteră, dintre care cele mai importante sînt cercetate şi din punct de vedere palinologic, cum ar fi Peştera Curată şi Peştera Spurcată de la Nandru, Peşterea Bordul Mare de la Ohaba Ponor[45], Peştera Gura Cheii de la Rîşnov[46]. De asemenea, aşezări musteriene au fost descoperite şi în depozitele de terasă, iar dintre acestea cea mai importantă şi mai cunoscută este cea de la Ripiceni Izvor pe malul Prutului, straturile sale fiind supuse unui amplu şi complet studiu complex multidisciplinar[47].

Studiul palinologic efectuat în fiecare sediment din aşezările musteriene din România a adus de multe ori date interesante privind începutul şi sfîrşitul musterianului în peştera sau depozitul de terasă supus cercetării. Foarte importantă a fost stabilirea limitei cronologice superioare a acestei culturi, cu atît mai mult cu cît indicaţiile palinologice fixau o dată cu mult mai recentă decît cea considerată pînă atunci pe baza altor argumente.

---

[45] M. Cârciumaru, SCIV, 24, 1973, 2, p. 179—205.

[46] M. Cârciumaru şi V. Glăvan, *op. cit.*

[47] Al. Păunescu şi colab., *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Cu ajutorul studiilor palinologice s-a considerat că musterianul a persistat pe teritoriul ţării noastre pînă în a doua parte a complexului interstadial Ohaba, mai precis pînă la sfîrşitul oscilaţiei climatice Ohaba B[48]. Această datare s-a confirmat în toate aşezările musteriene cercetate polinic, atît cele de peşteră, cît şi cele din depozitele de terasă[49].

În ceea ce priveşte precizarea limitei cronologice inferioare a musterianului în ţara noastră, nu se puteau aduce însă pînă acum contribuţii prea mari pentru că, de fiecare dată, depozitul sedimentat pe patul peşterii nu era mai vechi decît primul stadiu al glaciaţiunii Würm. În mod normal continua să persiste întrebarea : a existat o cultură musteriană pe teritoriul ţării noastre înainte de stadiul glaciar $Würm_1$?

Pe baza rezultatelor din aşezările amintite nu existau date care să permită a se răspunde la această întrebare.

Analiza polinică efectuată în sedimentul din Peştera Cioarei dela Boroşteni oferă primele indicaţii în acest sens fără a considera că rezolvă definitiv această problemă, întrucît nu este exclus ca alte straturi arheologice, încă nedescoperite să prezinte situaţii deosebite.

Aşa cum se observă în cele trei diagrame polinice, depozitul cuprins între 425 cm şi 345 cm s-a sedimentat în timpul interglaciarului Boroşteni (= interglaciarul Eem = interglaciarul Riss-Würm = interglaciarul Mikulino). Primele piese musteriene au fost găsite începînd de la adîncimea de 345 cm spre suprafaţă, deci într-un depozit mai nou decît interglaciarul Boroşteni, mai exact în sedimentul specific primului stadiu al glaciaţiunii Würm.

În concluzie, primii locuitori aparţinînd culturii musteriene s-au instalat în Peştera Cioarei la începutul Würmului, aceasta reprezentînd prima dovadă certă din punct de vedere palinologic a celor mai vechi urme musteriene descoperite pînă în prezent în ţara noastră.

Prin urmare, este cert că, cel puţin în staţiunile cercetate polinic, cultura musterianului pe teritoriul României, pe baza descoperirilor de pînă acum, este exclusiv würmiană. Făuritorii culturii musteriene şi-au făcut apariţia pe teritoriul ţării noastre la începutul primului stadiu al glaciaţiunii Würm, au persistat timp de două stadii glaciare (W_1 şi W_2?) şi bineînţeles în interstadiul care le desparte (complexul interstadial Nandru) continuîndu-şi existenţa pe aceste meleaguri o bună parte din cel de-al doilea interstadiu würmian (complexul interstadial Ohaba).

Se poate conchide deci că paleoliticul mijlociu a însumat o perioadă de timp mult mai lungă decît ceea ce s-a crezut pînă acum. Conform corelărilor pe care le putem face cu unele perioade de încălzire din alte ţări din Europa, pentru care s-au făcut datări C_{14}, estimăm că evoluţia musterianului s-a înfăptuit de-a lungul unei perioade de circa 45 000 de ani, mai exact în etapa cuprinsă cu aproximaţie între anii 70000 şi 25000 î.e.n.

---

[48] M. Cârciumaru, *op. cit.*

[49] M. Cârciumaru, Simpozionul de palinologie, Bucureşti, 1973

https://biblioteca-digitala.ro

L'INTERGLACIAIRE DE BOROŞTENI (EEM=RISS–WÜRM=MIKULINO) ET QUELQUES CONSIDÉRATIONS GÉOCHRONOLOGIQUES SUR LES DÉBUTS DU MOUSTÉRIEN EN ROUMANIE À LA LUMIÈRE DES RÉSULTATS PALYNOLOGIQUES DE LA GROTTE «PEŞTERA CIOAREI» DE BOROŞTENI (DÉPARTEMENT DE GORJ)

(RÉSUMÉ)

La grotte dite «Peştera Cioarei » de Boroşteni est située au sud des Monts du Vâlcan (Carpates Méridionales), dans la dépression de Tismana-Novaci. Elle est creusée dans un éperon de calcaires jurassiques, à plus de 30 m au-dessus du niveau actuel de Bistricioara. L'altitude absolue de la grotte est d'environ 350 m.

Pour mieux comprendre les phases de végétation révélées par le sédiment interglaciaire, on a utilisé les indices de Jessen et Milthers, notés en marge des diagrammes polliniques. Les phases suivantes ont été identifiées :

— la phase *c*, au cours de laquelle le paysage forestier des alentours de la grotte était dominé en grande partie par *Picea* (43 %) et en plus petite mesure par *Pinus* (30,4 %). Dans les vallées végétaient sporadiquement *Alnus* et *Betula* ; dans les zones plus abritées, *Ulmus* ;

— la phase *d* est caractérisée par l'extension d'*Abies* et de *Corylus*, à côté de *Picea* qui continue à être bien représenté ;

— la phase *e* marque l'apparition, à côté des genres *Picea*, *Abies* et *Corylus*, d'arbres à feuilles caduques, notamment du groupe des chênaies mixtes, tels que *Tilia* et même *Ulmus*. Le long des cours d'eau se développe beaucoup *Salix*. Les pourcentages relativement réduits des chênaies mixtes durant cette phase sont dus soit à un phénomène de remaniement qui a écarté une partie du sédiment, soit à un processus phytogéographique. En liaison avec ce second aspect, il est à présumer que, dans les conditions de l'interglaciaire Riss-Würm, plus chaud peut-être que le postglaciaire, la limite des chênaies se trouvait quelque part au-dessus de la grotte et que leur pollen parvenait donc plus difficilement dans le sédiment de la grotte. Il n'est pas exclu non plus que les valeurs réduites des chênaies aient eu pour cause l'évolution et la diffusion générale de la végétation en Europe pendant l'interglaciaire Eem ;

— la phase *f-g* reflète la restriction des conifères en faveur des éléments thermophiles, tels que *Carpinus* (7,7 %), les chênaies mixtes (4 %) et *Corylus* (180,0 %). Si les échantillons avaient été prélevés à de plus petits intervalles, on aurait peut-être pu distinguer la phase de domination du coudrier de celle du charme ;

— durant la phase *h*, la composition de la forêt se modifie à nouveau à la suite du refroidissement du climat, qui a fait descendre le niveau des conifères jusqu'à proximité de la grotte. *Picea*, *Abies* et *Pinus* deviennent prépondérants ;

— le processus de refroidissement se poursuit durant la phase *i*, quand *Pinus* s'étend de plus en plus, même au détriment de l'épicéa. Disséminé à travers la forêt de pins, on rencontre aussi *Larix*. De même, en dépit du climat rigoureux, quelques éléments des chênaies mixtes se maintiennent.

https://biblioteca-digitala.ro

Une fois en possession de certaines caractéristiques de l'interglaciaire Riss-Würm en Roumanie par l'analyse du sédiment de Peştera Cioarei, nous avons essayé d'intégrer ces résultats dans le contexte européen de cette période. Nous avons commencé par passer succinctement en revue les principales caractéristiques de l'interglaciaire Eem (Riss-Würm) dans la plupart des pays européens, tentant de mettre en lumière les traits généraux de paléoflore et de paléoclimat propres à cette période de réchauffement, ainsi que les différences qui apparaissent dans le temps et dans l'espace, déterminées par les facteurs physico-géographiques qui, alors comme aujourd'hui, différaient d'une région à l'autre du continent. Nous avons examiné dans quelle mesure on peut parler d'une évolution unitaire sous le rapport de la succession de certaines phases de végétation à cette époque. La conclusion est facile à dégager et elle est hors de doute : on peut constater tout au plus une évolution zonale, à l'exclusion de toute évolution unitaire sur l'ensemble du continent. C'est pourquoi nous considérons inutiles et dépourvues de fondement les tentatives de généraliser les traits définissant l'évolution de l'interglaciaire Eem dans une certaine région à de vastes espaces, présentant des conditions géomorphologiques et des prédispositions climatiques différentes, en fonction des facteurs physico-géographiques propres.

Nous estimons que pendant l'interglaciaire Eem (Riss-Würm) la végétation et, par conséquent, le climat de l'actuel territoire de la Roumanie ont évolué, au cours de certaines périodes, soit dans le contexte général du nord de l'Europe (extension des fourrés de *Corylus*, ainsi que la phase de *Carpinus*), soit en liaison avec le domaine alpin et périalpin (extension du sapin, qu'il faut prolonger jusqu'aux Carpates). Mieux : parfois les influences du nord-ouest de l'Europe, après être passées à travers l'Europe centrale, ne sont pas restées sans écho (voir l'absence de la phase proprement dite du tilleul, en tant que trait caractéristique à partir du Danemark et de la Hollande, puis, par l'intermédiaire de la Tchécoslovaquie, jusqu'en Roumanie). Les influences méridionales et sous-méditerranéennes sur le territoire de la Roumanie durant cet interglaciaire ont, semble-t-il, été minimales, ainsi qu'il ressort des valeurs relativement faibles des chênaies mixtes (?), qui constituent la caractéristique fondamentale des régions méridionales, méditerranéennes. Ce fait devient d'autant plus frappant que, de nos jours, la région du sédiment de Boroşteni subit très nettement les influences méditerranéennes en matière de climat, flore et faune.

Serait-ce encore un argument dans le sens que cet interglaciaire a été plus chaud que le postglaciaire et que, par conséquent, les influences méditerranéennes n'arrivaient plus jusqu'à la latitude de la grotte de Boroşteni, dès lors qu'il y avait un déplacement général des zones climatiques vers le sud, par rapport à la situation actuelle ?

Le dépôt de la partie supérieure de la séquence interglaciaire s'est sédimenté au cours du glaciaire Würm. On a relevé encore deux complexes interstadiaux spécifiques pour le pléistocène supérieur de Roumanie : le *complexe interstadial Nandru* et le *complexe interstadial Ohaba*, sur lesquels nous ne nous arrêterons pas. Soulignons toutefois la large diffusion

https://biblioteca-digitala.ro

du tilleul durant le complexe interstadial Nandru (10,3 %), qui donne l'impression, par de telles valeurs, d'un évident réchauffement à cette époque. Mais il faut tenir compte de la tendance à la superreprésentation du tilleul dans les spectres polliniques et ne pas céder à la tentation de surestimer le réchauffement du climat durant cette période, au point qu'il paraisse supérieur à celui de l'interglaciaire.

En ce qui concerne les limites géographiques entre lesquelles a évolué le moustérien, si les recherches pratiquées dans les grottes aussi bien que sur les terrasses ont fourni des données abondantes sur la période durant laquelle cette culture s'est manifestée sur le territoire de la Roumanie, en échange nous ne possédons que des indications peu sûres quant à ses débuts. L'analyse pollinique du sédiment de Peştera Cioarei de Boroşteni a offert les premières données certaines à cet égard, sans que l'on puisse toutefois considérer le problème comme définitivement résolu, car il se pourrait fort bien que d'autres sites archéologiques, encore inconnus, présentent des situations différentes.

Ainsi qu'il ressort des diagrammes polliniques, les premières pièces moustériennes ont été découvertes dans un sédiment plus jeune que l'interglaciaire Riss-Würm (Eem), plus précisément dans la couche spécifique pour le premier stade de la glaciation Würm.

Il est donc hors de doute, du moins en ce qui concerne les gisements où les études polliniques ont été effectuées, que la culture du moustérien est, sur le territoire de la Roumanie, exclusivement würmienne. Les représentants de la culture moustérienne sont apparus sur ce territoire au début du premier stade de la glaciation Würm, ils s'y sont maintenus durant deux stades glaciaires (W_1 et W_2 ?) et bien entendu pendant l'interstade qui les sépare (le complexe interstadial Nandru), enfin ils y ont poursuivi leur existence durant une bonne partie du second interstade würmien (le complexe interstadial Ohaba).

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Diagramme pollinique du sédiment de la grotte « Peştera Cioarei » de Boroşteni.

Fig. 2. Diagramme pollinique des genres d'arbres identifiés dans le sédiment de Peştera Cioarei (le calcul des pourcentages de chaque genre a été fait en rapportant les valeurs à la somme du pollen des arbres).

Fig. 3. Diagramme pollinique synthétique du sédiment de Peştera Cioarei de Boroşteni,

https://biblioteca-digitala.ro

UN ASPECT CULTURAL POST-GUMELNIȚEAN DESCOPERIT ÎN ZONA DE DEALURI A MUNTENIEI (SĂPĂTURILE DE LA BRĂTEȘTI „Coasta bisericii", JUD. DÎMBOVIȚA)

DE

ERSILIA TUDOR

Materialul arheologic la care ne vom referi provine dintr-o așezare situată pe terasa nu prea înaltă de pe partea stîngă a Ilfovului, în marginea de NE a satului Brăteștii de Sus, com. Văcărești, jud. Dîmbovița, în punctul „Coasta bisericii". Distanța de la această așezare pînă la așezarea aparținînd culturii Glina III, aflată pe teritoriul aceleiași comune, în punctul „Pădurea Brăteasca", este, în linie dreaptă spre SE, de cca 2,5 km.

Săpăturile la „Coasta bisericii" au început în anul 1972 și au avut un caracter de salvare. Suprafața pe care fusese identificată așezarea urma să fie escavată în toamna aceluiași an pentru înălțarea drumului de țară în zona lucrărilor de hidroameliorații de pe valea Ilfovului. Secțiunile deschise în 1972, perpendiculare pe marginea terasei, nu au fost prelungite pînă în marginea acesteia deoarece terenul fiind înclinat, stratul de cultură era spălat de torenți. Deschiderea altor secțiuni în această zonă nu a mai fost posibilă deoarece stratul de cultură a fost complet răzuit de lucrările amintite. Un sondaj făcut în 1972 pe terasă, dincolo de drum, ne-a dovedit că așezarea se întindea și într-o zonă care nu intra în perimetrul lucrărilor de escavare. De aceea, în anii 1973 și 1975 am continuat cercetarea în zona acestui sondaj[1] (fig. 1). Așezarea are două straturi de cultură : stratul I, cel mai vechi, aparținînd culturii Criș, a fost identificat în ultima campanie, stratul respectiv neîntîlnindu-se pe întreaga zonă cercetată. Între stratul I și stratul II există un nivel steril de cca 5 cm. Stratul II, cel superior, a fost observat pe întreaga suprafață cercetată, între —0,25 — 0,40 m, într-un sol de culoare cenușie, tasat. În articolul de față ne vom referi doar la stratul II.

Relativ sărac în materiale arheologice, acest strat este continuu în toată zona cercetată. Complexele de locuire descoperite constau din resturile a trei locuințe de suprafață, de tipul colibelor construite din puțini chirpici tencuiți pe un schelet de nuiele. Resturile acestor colibe se prezentau sub forma unor suprafețe pe care erau aglomerate bucăți mici de chirpici arși și alte materiale : ceramică, unelte, cărbuni, pietre. Forma și dimensiunile colibelor nu au putut fi stabilite cu exactitate lipsindu-ne

---

[1] Săpăturile s-au făcut în colaborare cu Muzeul județean de arheologie Dîmbovița din Tîrgoviște. Raportul de săpătură este redactat în colaborare cu Ion Chicideanu și Petre Diaconescu.

S C I V A, tomul 28, nr. 1, București, ianuarie — martie 1977, p. 37 — 53.

https://biblioteca-digitala.ro

indicii ca : gropile de pari folosiţi la construcţie şi podelele amenajate. Suprafeţele pe care se află resturile colibelor cuprind, desigur, şi unele împrăştieri de materiale. Planul acestor suprafeţe înscrie totuşi o formă aproximativ rectangulară. Nu am întîlnit vetre sau fragmente de vetre amenajate. Chirpicii arşi, rîşniţele calcinate, unele fragmente ceramice arse secundar, cărbunii, dovedesc că locuinţele au fost distruse într-un incendiu.

Loc. 1/1972 a apărut în S.I şi caseta deschisă pe latura de sud a acesteia, între carourile 4—7 (fig. 1). Suprafaţa pe care se aflau resturile ei avea laturile de aproximativ 4×3 m. Chirpicii conţineau în pastă pleavă şi

Fig. 1. Planul săpăturilor de la Brăteşti.

erau arşi de cele mai multe ori la roşu. Printre bucăţile de chirpic şi sub ele au apărut fragmente ceramice, fragmente de vase, unelte de silex, vîrfuri de săgeţi din silex şi o rîşniţă fragmentară din gresie calcinată. Cu excepţia unei porţiuni de podea, cu dimensiuni de cca 1×0,50 m, situată spre nord, care era acoperită cu două rînduri de făţuieli subţiri făcute cu

https://biblioteca-digitala.ro

lut de culoare verzuie, direct pe sol, nu am întîlnit nici un fel de amenajare a interiorului colibei. În apropierea acestei făţuieli se afla rîşniţa. Probabil, zona de podea făţuită era în legătură cu locul de rîşnit al locuinţei. Spre extremitatea de vest a resturilor colibei au apărut două zone de pămînt ars neuniform la roşu sau negru, arsura pătrunzînd pînă la o adîncime variabilă. Deoarece aceste zone se aflau spre extremitatea colibei ale cărei resturi includ şi unele împrăştieri de materiale, sîntem înclinaţi a le considera în afara dimensiunilor reale ale colibei, reprezentînd, probabil, vetre exterioare, neamenajate, folosite în apropierea locuinţei.

Loc. 1/1973 apărută în S.I—S. II/1973 şi în caseta deschisă între acestea, în carourile 3—5, avea resturile împrăştiate pe o suprafaţă cu laturile de cca 3×4 m (fig. 1).

Chirpicii conţineau pleavă în pastă şi purtau uneori impresiuni de nuiele cu diametrul de pînă la 1,5 cm. Erau arşi la roşu sau negru şi aveau în cîteva cazuri suprafaţa puţin netezită. Fragmentele mici de cărbune şi mai ales pămîntul amestecat cu numeroşi pigmenţi de cărbune ne fac să considerăm că acoperişul era făcut din mult material uşor, ca stuf şi tulpini de la diferite plante.

În zona locuinţei s-au descoperit şi numeroase fragmente ceramice, pietre de rîu, cîteva unelte de silex.

Loc. 1/1975 a apărut în S.I/1975 şi casetele laterale, deschise între carourile 4—8 (fig. 1). Resturile ei se prezentau asemănător cu cele ale precedentelor. Chirpicii arşi conţineau în pastă pleavă şi rare pietricele. Şi aici au apărut numeroase fragmente ceramice, bucăţi mici şi pigmenţi de cărbune, cîteva unelte de silex, o rîşniţă din gresie calcinată şi numeroase pietre de rîu. Pietrele se aflau împrăştiate printre resturile locuinţei, dar şi grupate în apropierea rîşniţei. Formele mai deosebite ale pietrelor grupate ne fac să considerăm că fuseseră aduse, probabil, în vederea prelucrării sau folosirii unora dintre ele, chiar în forma în care se aflau, ca frecătoare. Printre aceste pietre se remarcă şi o bucată de silex cu plachete calcaroase, asemănătoare silexului din care se lucrau unele cuţite curbe în cultura Glina III-Schneckenberg. Unele dintre pietrele împrăştiate serviseră, probabil, la fixarea acoperişului. Pentru stabilirea dimensiunilor aproximative ale acestei locuinţe am folosit ca reper trei grupe de fragmente ceramice aparţinînd unor vase de provizii, care fuseseră plasate, probabil, în trei dintre colţurile acesteia. Astfel, incluzînd grupele de cioburi menţionate, locuinţa pare să fi avut laturile de 6×4 m.

Ceramica descoperită este în întregime fragmentară. Din punct de vedere al modului de preparare a pastei şi de tratare a suprafeţei ceramicii o caracteristică generală este folosirea ca degresant a nisipului cu pietriş, în cantitate şi de mărime variabilă. Cînd suprafaţa lor nu este corodonată, pereţii sînt acoperiţi cu un slip puţin lustruit, de culoare castanie, castaniu-cenuşie, roşcată, negricioasă. Am deosebit trei categorii ceramice :

I. Categoria ceramicii bune. Ceramica conţine în pastă puţin nisip cu mică şi rare pietricele. În mod cu totul excepţional pasta conţine numai nisip, fără pietricele. Slipul este mai gros decît la categoriile următoare.

II. Categoria intermediară. Ceramica conţine o cantitate mult sporită de nisip cu pietricele. Slipul fiind subţire, suprafeţele sînt aspre. Aceasta constituie categoria ceramică cea mai frecventă.

https://biblioteca-digitala.ro

III. Categoria ceramicii grosiere. Degresantul constă dintr-o cantitate mare de nisip cu pietricele. Slipul fiind subţire nu reuşeşte să acopere impurităţile pastei, acestea fiind vizibile la suprafaţă.

La ardere, ceramica a căpătat uneori culoarea neagră sau neagră-castanie, alteori roşcată. De cele mai multe ori, arderea este însă incompletă, ceramica avînd culoare negricioasă în secţiune, iar la exterior avînd una sau ambele suprafeţe de culoare castanie, roşcată sau negricioasă-castanie.

Materialul ceramic descoperit fiind fragmentar, formele de vase pe care le vom menţiona sînt în majoritate deduse după profilele fragmentelor ceramice şi după reconstituirile ce s-au putut face. Menţionăm următoarele :

1. Castroanele de dimensiuni mijlocii constituie una dintre formele cele mai caracteristice şi mai frecvente. Ele au marginea înclinată spre interiorul vasului, buza dreaptă, rotunjită la partea superioară, umărul mai mult sau mai puţin rotunjit, prevăzut uneori cu proeminenţe organice aproximativ conice, unele neperforate, altele perforate vertical, dispuse alternativ, probabil, la capetele celor două axuri diametrale. Partea inferioară a vasului este tronconică (fig. 2/1—13).

2. Străchinile cu pereţii oblici spre exterior apar rar. Ele se întîlnesc în următoarele variante : a) cu buza dreaptă (fig. 3/1) ; b) cu buza verticală (fig. 3/2) ; c) cu buza arcuită scurt spre interior (fig. 3/3) ; d) cu buza arcuită şi îngroşată scurt pe partea dinspre interior (fig. 3/4,6) ; e) cu buza uşor îngroşată prelung şi demarcată de restul peretelui spre interior printr-o uşoară şănţuire (fig. 3/7) ; f) cu buza îngroşată la exterior (fig. 3/6, 8).

3. Cupa scundă cu pereţii înclinaţi spre interior, fundul cu umbo, diametrul maxim în zona fundului. Pe diametrul maxim era prevăzută cu o proeminenţă (ruptă din vechime) (fig. 5/2).

4. Vase pîntecoase. Deosebim următoarele forme : a) vasul cu gît relativ înalt sau scurt, cilindric, buza dreaptă sau înclinată spre exterior (fig. 4/1—2 ; 5/1) ; b) vasul-borcan de dimensiuni mici şi mijlocii, cu pereţii arcuiţi spre exterior şi buza îngroşată spre exterior. Îngroşarea s-a executat organic, uneori, însă, limita inferioară, a acesteia se detaşează puţin de peretele vasului. Marginea este mai înaltă sau mai scurtă, răsfrîntă oblic sau arcuită spre exterior (fig. 4/2, 4—8). Într-un singur caz, marginea prezintă la exterior o bandă cu lăţimea de 1,6 cm trasă din buză (fig. 4/8). c) Vasul cu pereţii arcuiţi spre exterior, la mică distanţă sub buză, se află un brîu rudimentar reliefat (fig. 4/9—10 ; 12). Această formă ca şi precedenta (vasul borcan) sînt relativ frecvente. Posedăm indicii pentru existenţa şi a altor forme de vase ca : ceşcuţele cu gît cilindric, corp bombat, prevăzute cu o tortiţă în bandă prinsă pe gît şi pe corpul vasului (fig. 4/11). Nu există nici un indiciu pentru ca aceste ceşti să fi avut două torţi. Un fragment de vas miniatură indică o strachină aproximativ semisferică (fig. 5/4). Se mai cunosc : un fragment de capac de vas (fig. 5/3) şi cîteva fragmente de pereţi de strecurători (fig. 5/5—6).

Din săpături provine şi un număr destul de însemnat de proeminenţe, proeminenţe-apucători şi torţi de vase. Acestea nu pot fi atribuite întotdeauna unei anumite forme de vas. Proeminenţele organice de formă aproximativ conică, de dimensiuni în general mici, neperforate sau perforate vertical, erau plasate pe umărul castroanelor (fig. 2/1, 3, 5 ; 6/1—5). Ele aveau, probabil, un rol îndeosebi ornamental. Un singur exemplar are vîrful puţin curbat.

https://biblioteca-digitala.ro

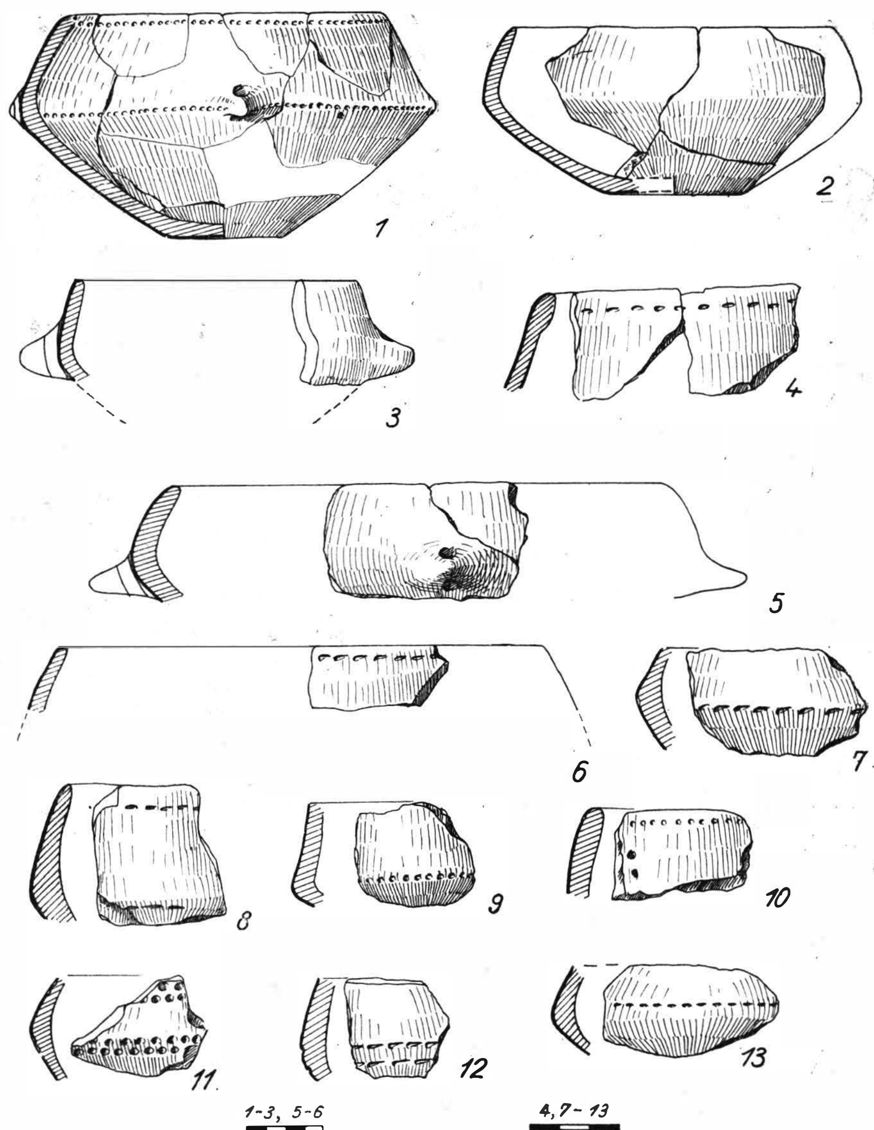

Fig. 2. 1, 5, 6, 13, loc./1972; 2, sondaj/1972; 3, 7, 11—12, loc./1973; 4, 9, 10, loc. 1/1975.

Proeminenţele-apucători au dimensiuni mai mari decît precedentele. În majoritatea cazurilor ele sînt perforate vertical. Au aparţinut, probabil, unor castroane de dimensiuni mai mari, vaselor pîntecoase, capacelor. Forma lor este conică, cilindrică sau tronconică. Un exemplar are la baza proeminenţei o adîncitură, iar altul are, de o parte şi de alta a acesteia, în pasta vasului, cîte o adîncitură. Alte exemplare au o formă alungită orizontal sau prezintă un profil unghiular (fig. 6/6—17).

https://biblioteca-digitala.ro

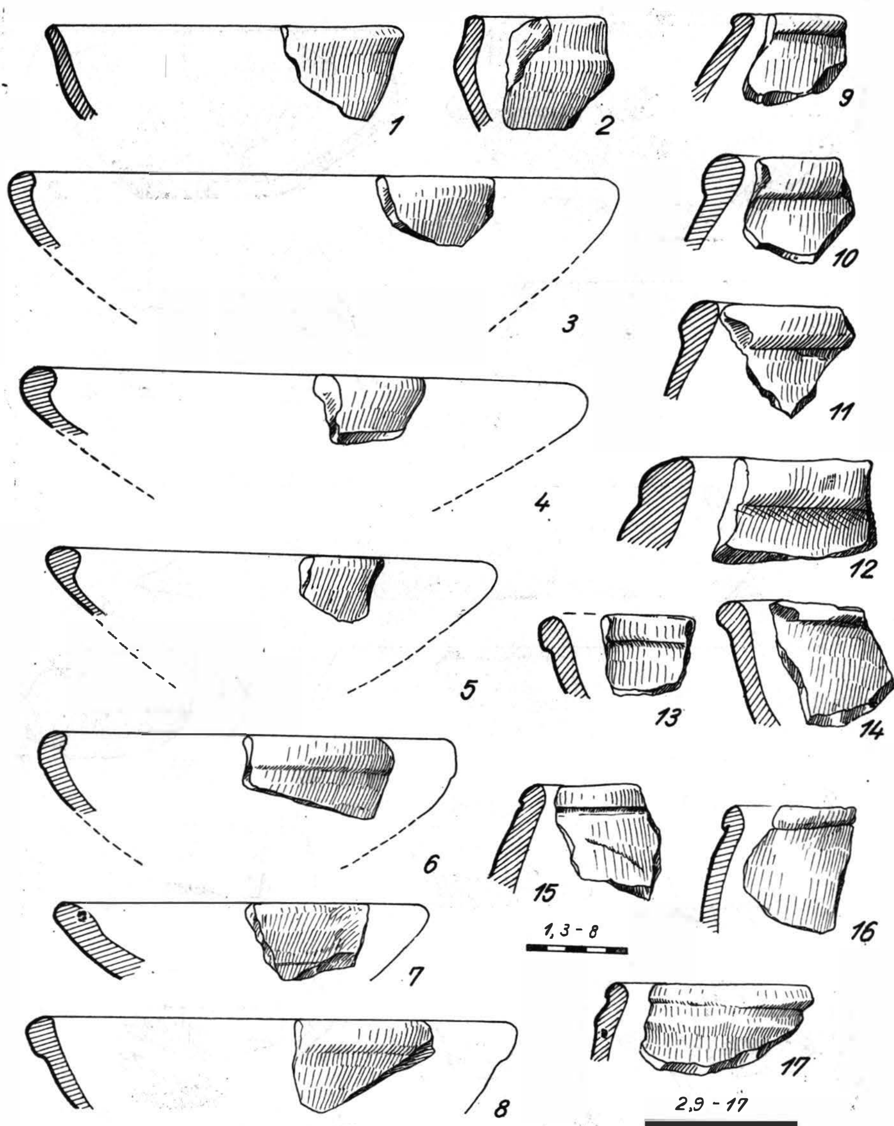

Fig. 3. 3, 4, 5, 6, loc./1972; 16, loc. /1973; 2, 8, 9—14, 17, loc. 1/1975.

Torţile sînt în majoritatea cazurilor scurte, prinse pe corp, lucrate din bandă de lăţime variabilă cu secţiune transversală circulară, ovală sau plan-convexă. Profilul lor este semicircular, iar uneori unghiular spre una dintre extremităţi (fig. 7/1—7; 4/11). Alte torţi erau plasate în zona dintre gîtul şi corpul unor vase de dimensiuni mici, probabil, ceşti.

Decorul ceramicii. Materialul ceramic de la Brăteşti este caracterizat în majoritate prin lipsa de decor. Decorul cel mai frecvent constă din 1—2

https://biblioteca-digitala.ro

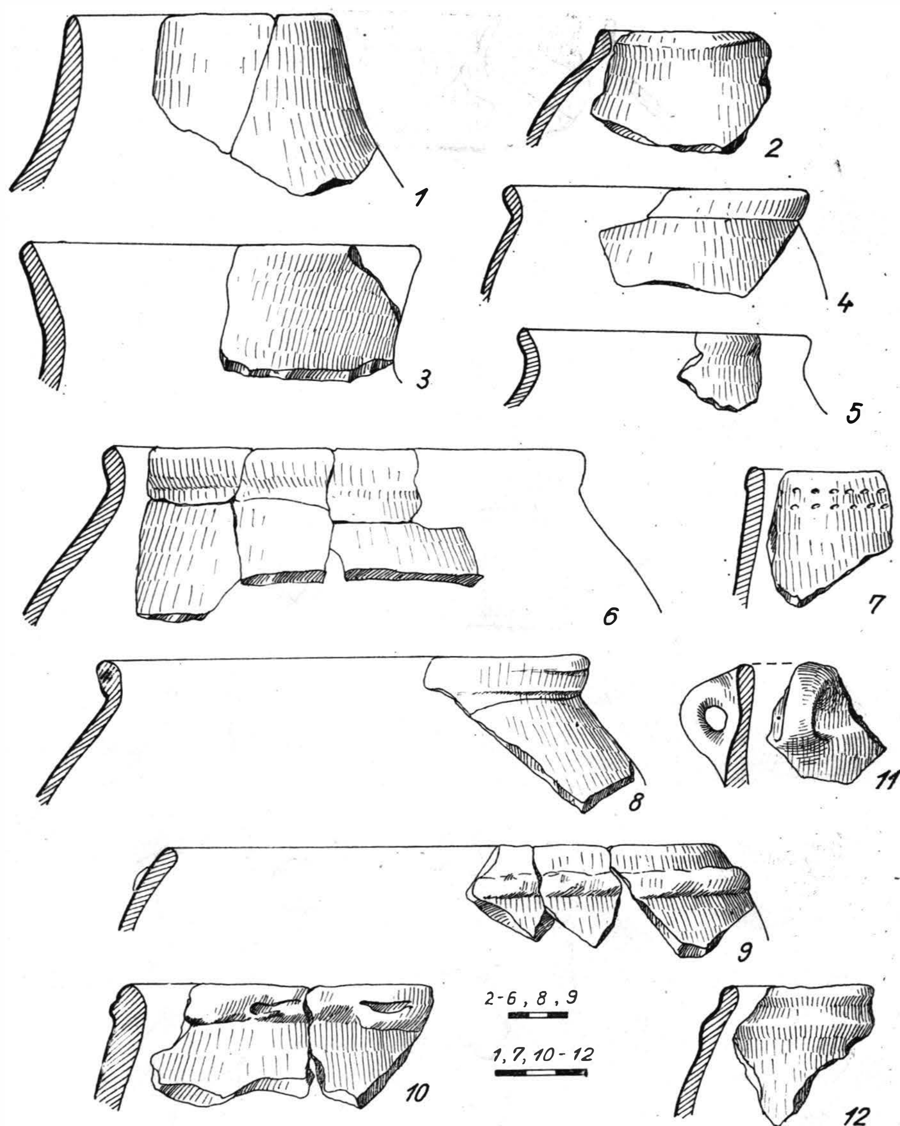

Fig. 4. 3, 5, 7—10, loc./1973; 1, 4, 6, 11—12, loc. 1/1975.

(rar 3—4) şiruri orizontale de împunsături scurte de formă alungită, mai rar de impresiuni circular-alveolare, executate la mică distanţă unele de altele, cu vîrful ascuţit sau bont al unui instrument. Împunsăturile unui şir se executau într-o singură direcţie. Distanţa dintre împunsături sau impresiuni variază între 2—5 mm. Pe castroane decorul se află de obicei la mică distanţă sub buză şi pe umăr. Cînd există proeminenţe pe umăr, decorul continuă şi pe acestea (fig. 2/1, 4, 6—13; 4/7). Într-un singur caz,

https://biblioteca-digitala.ro

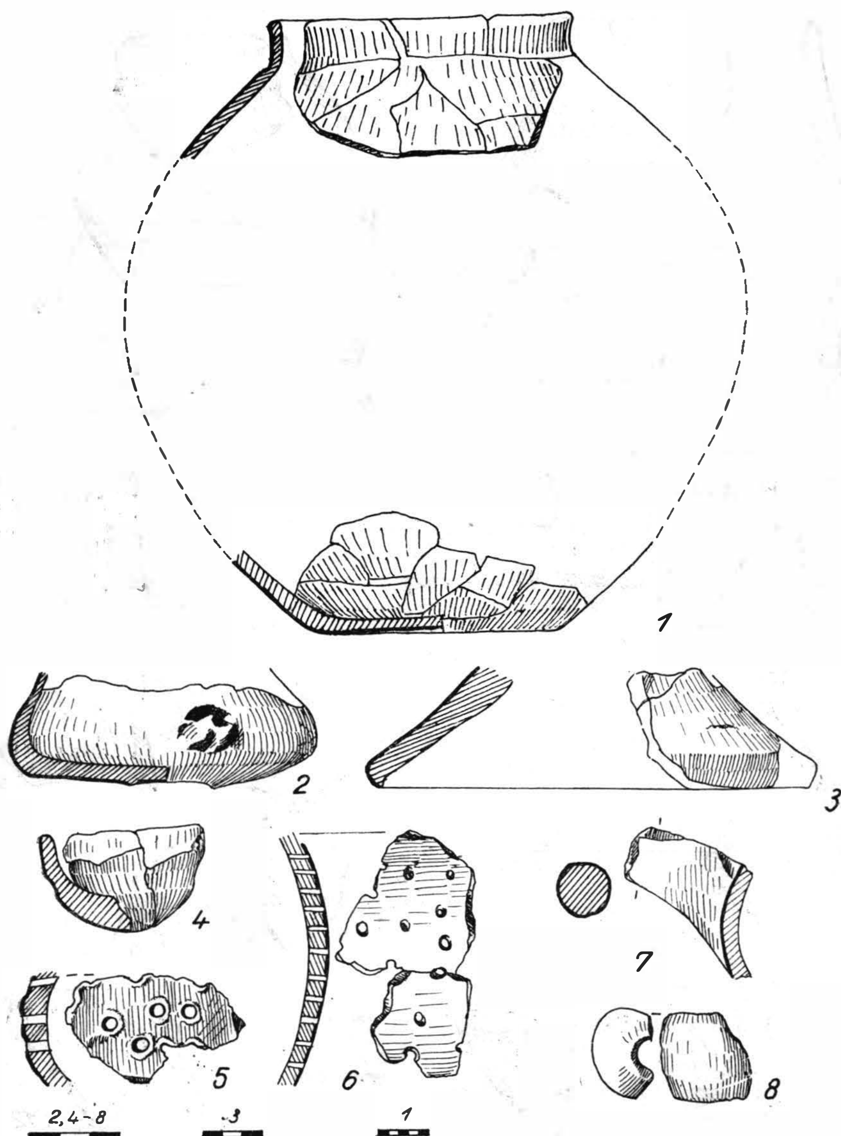

Fig. 5. 2, loc./1972; 4, 6, 7, loc./1973; 1, 5,/loc. 1/1975; 8, sondaj/1972.

două şiruri orizontale, paralele, de împunsături sînt dispuse în apropierea fundului. De la acestea pornesc oblic pe corp alte două şiruri paralele (fig. 7/10). Pe un fragment de umăr de vas există 4 şiruri de impresiuni grupate cîte două (fig. 2/11). Într-un caz se pare că împunsăturile erau dispuse în forma unei rozete.

Elemente de decor foarte rar întîlnite sînt: crestăturile scurte verticale, dispuse sub buză (fig. 7/14), crestăturile scurte alveolar-alungite, executate

https://biblioteca-digitala.ro

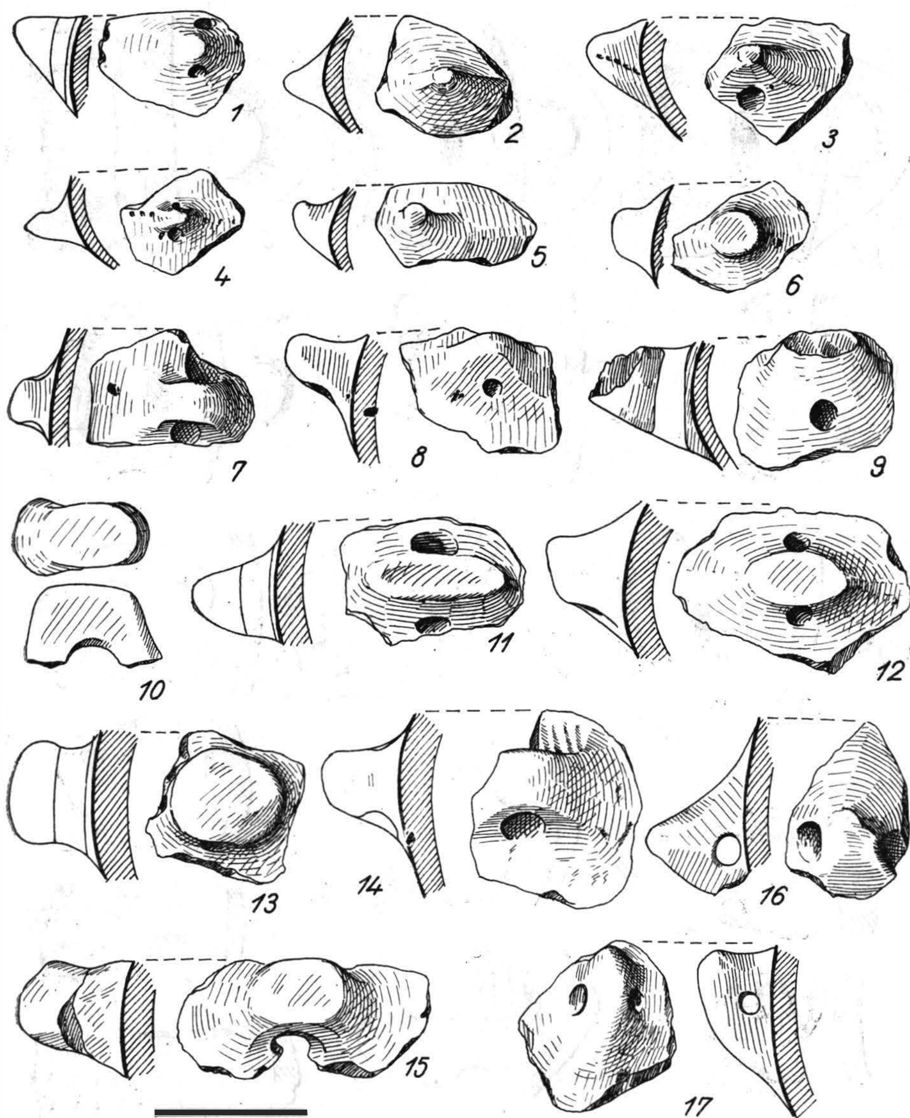

Fig. 6. 2, 3, 9, 16 loc./1972; 4, 7, 17, loc./1973; 1, 8, 11—14, loc. 1/1975, 5, sondaj/1972.

după ardere pe peretele vasului (fig. 7/8—9), striurile foarte superficiale (fig. 7/13), proeminenţe organice realizate prin uşoara împingere a pastei din interiorul vasului (fig. 7/11—12), brîul modelat foarte rudimentar, realizat organic sau aplicat, dispus sub buză (fig. 4/9—10, 12). Într-un caz, se pare, întîlnim culoarea roşie aplicată înainte de ardere în zona unei proeminenţe neperforate (fig. 6/5).

https://biblioteca-digitala.ro

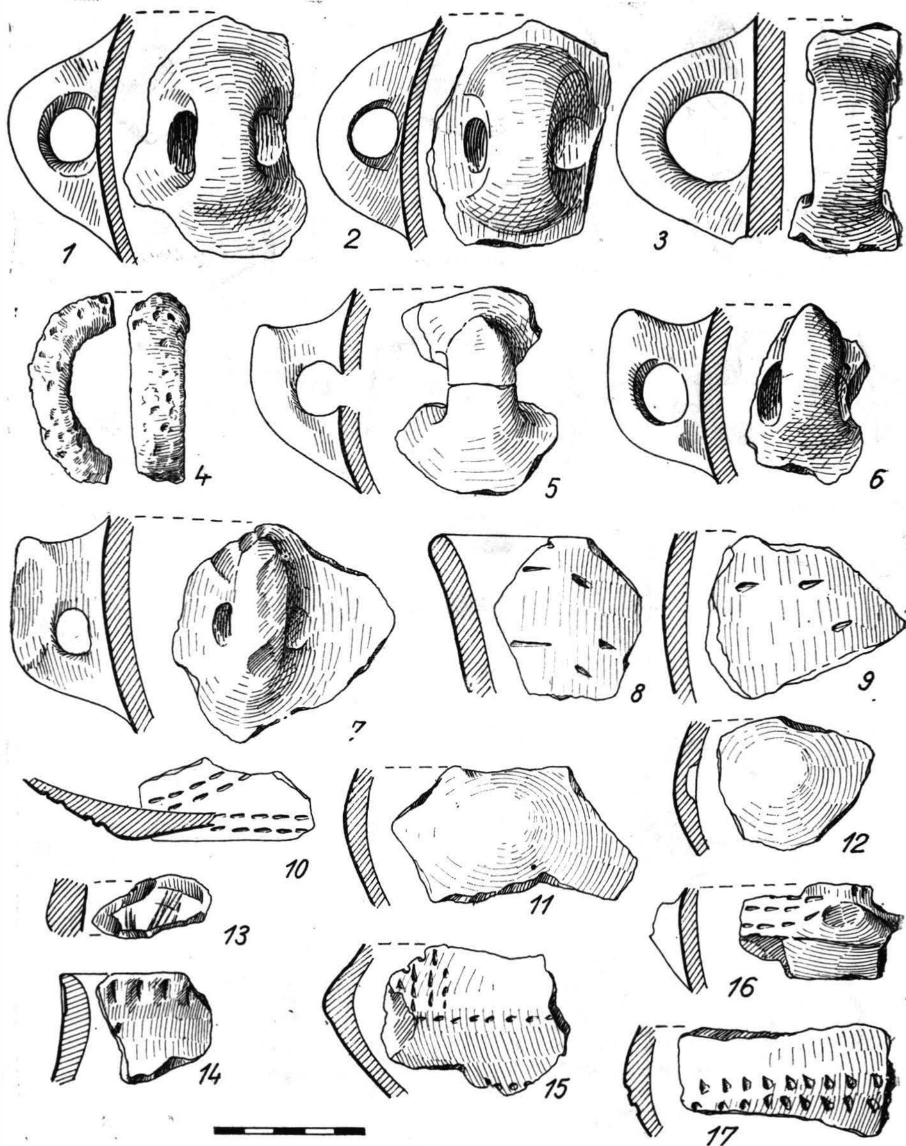

Fig. 7. 4 loc./1972; 1, 13—14, loc./1973; 2, 6, 7—9, 11—12 loc. 1/1975.

Obiecte de lut s-au descoperit foarte puţine şi toate se află în stare fragmentară. Acestea sînt : o lingură din care se păstrează o parte din căuş şi din coadă (fig. 5/7), o mărgică de formă sferică perforată vertical (fig. 5/8), porţiunea dinspre cap a unei figurine zoomorfe avînd indicate, prin proeminenţe mici, coarnele şi botul (fig. 8/2), un picior de figurină antropomorfă cu steatopigie (fig. 8/1).

https://biblioteca-digitala.ro

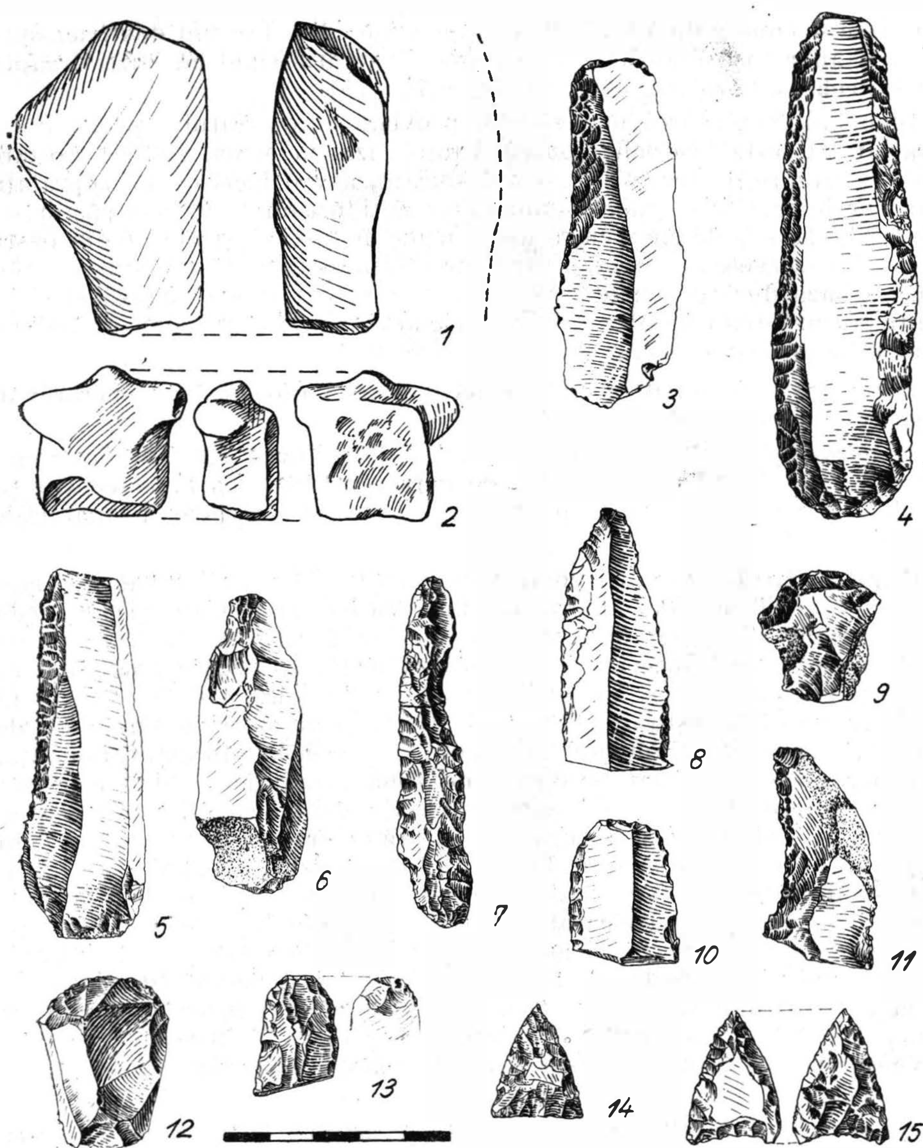

Fig. 8. 6, 9, 11—15, loc./1972; 8, loc./1973; 1, loc. 1/1975.

Uneltele de silex. Numărul uneltelor de silex este foarte redus, culoarea silexului este gălbuie, rar cenuşie, iar tehnica de lucru este aceea a retuşelor plate sau abrupte. Uneltele constau din lame cu retuşe, uneori cu urme de lustru, răzuitoare simple sau duble cu partea activă convexă, răzuitoare pe lamă cu retuşe marginale (fig. 8/3—13). În afară de acestea s-au descoperit şi cîteva lame neretuşate şi aşchii de silex. Uneltele din piatră sînt reprezentate prin două percutoare din piatră de rîu şi două rîşniţe fragmentare din gresie.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca arme se cunosc doar vîrfurile de săgeţi din silex. Ele sînt de dimensiuni mici şi au retuşe bifaciale. Este reprezentat atît tipul cu baza dreaptă cît şi acela cu baza larg concavă (fig. 8/14—15).

Încheind prezentarea materialelor provenite din stratul superior de la Brăteşti ,,Coasta bisericii", putem caracteriza, pe scurt, această aşezare astfel: aşezare de terasă, de scurtă durată, avînd locuinţe de suprafaţă puţin trainice. Caracterul economiei pare să fi fost mixt: agricol-păstoresc. Rîşniţele, lamele de silex cu retuşe şi urme de lustru [2] şi plcava din pasta chirpicilor servesc ca indicii pentru caracterul agricol. Păstoritul este dedus pe baza duratei scurte a aşezării, la care s-ar putea adăuga şi existenţa răzuitoarelor de silex [3]. Figurinele antropomorfe şi zoomorfe indică, probabil, acelaşi caracter mixt al economiei.

Existenţa aşchiilor de silex şi a percutoarelor dovedeşte prelucrarea în aşezare a uneltelor de silex.

Încadrarea cultural-cronologică a aşezării de la Brăteşti ,,Coasta bisericii" este îngreuiată, pe de o parte, de caracterul restrîns al cercetării şi, pe de altă parte, de caracterul ei mai deosebit şi sărăcăcios în materiale arheologice.

Durată scurtă a aşezării poate servi ca dovadă a predominării păstoritului în cadrul economiei mixte, dar mai poate fi interpretată şi ca dovada unor vremuri de nesiguranţă pentru comunitate provocate, de exemplu, de unele perturbaţii intervenite în viaţa triburilor, ca urmare a pătrunderii unor populaţii străine în aria lor de răspîndire. Modul de viaţă puţin stabil deosebeşte aşezarea de la Brăteşti de aşezările eneolitice de tip tell ale culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa, ca cele de la Sultana, Gumelniţa, Căscioarele [4] etc. şi mai apropiate de zona geografică a descoperirilor noastre, cele de la Teiu [5] şi Geangoeşti [6]. Gradul ridicat de stabilitate al acestora este ilustrat de straturile de cultură cu grosime apreciabilă, avînd mai multe niveluri de locuire. Prin stabilitate redusă, aşezarea de la Brăteşti se deosebeşte şi de aşezările culturii Cernavoda I de la Chirnogi, Renie, Ulmeni [7] şi de acelea ale culturii Cernavoda III, de la Dobroteşti şi Slobozia [8], ca şi de aşezările aspectului Celei de la Celei şi Siliştioara [9]. Tipul de aşezare şi de locuinţă de la Brăteşti nu se deosebeşte, însă, de acela al aşezărilor de la începutul epocii bronzului aparţinînd culturii Glina III, din raza aceleiaşi comune (Brăteşti ,,Pădurea Brăteasca" şi Văcăreşti ,,La Suhat") [10]. Prin această analogie nu intenţionăm însă să

---

[2] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, 1970, Bucureşti, 175—183.

[3] În săpăturile noastre nu am descoperit, însă, oase de animale şi nici un fel de unealtă lucrată din os. Deoarece nu s-au făcut încă analize pentru sol nu putem face nici un fel de presupunere în legătură cu această situaţie.

[4] Ion Andrieşescu, Dacia, 1, 1924, p. 51—63; Vladimir Dumitrescu, Dacia, 2, 1925, p. 29—39; Gh. Ştefan, Dacia, 2, 1925, p. 138—144.

[5] Ion Nania, StArtIst, 9, Bucureşti, 1967, p. 7—23.

[6] Săpături inedite făcute de Gabriel Mihăiescu de la Muzeul din Tîrgovişte.

[7] Sebastian Morintz şi Petre Roman, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 56, 52, 62.

[8] *Ibidem*, p. 81.

[9] Expectatus Bujor, RevMuz, 4, 1967, 3, p. 211; Eugen Comşa, SCIV, 18, 1967, 2, p. 207—221; Sebastian Morintz şi Petre Roman, *op. cit.*, p. 98, 100.

[10] Ersilia Tudor, Scripta Valachica, 4, 1973, p. 93—107; La ,,Pădurea Brăteasca" săpături inedite făcute de Ersilia Tudor şi Ion Chicideanu.

https://biblioteca-digitala.ro

atribuim aşezarea de la Brăteşti „Coasta biserici" culturii Glina III, deoarece între ele există deosebiri în privinţa formelor şi decorului ceramicii, precum şi a unor tipuri de unelte.

Uneltele de silex din aşezarea de la Brăteşti au analogii în culturile Gumelniţa şi Sălcuţa, atît în ceea ce priveşte calitatea silexului (silex gălbui din platforma prebalcanică), cît şi tipurile de unelte şi tehnica de lucru. Numărul uneltelor este însă la Brăteşti extrem de redus în comparaţie cu abundenţa şi varietatea uneltelor, în general, din aşezările gumelniţene. Această situaţie se poate datora, în parte, duratei scurte a aşezării de la Brăteşti. Remarcăm, de asemenea, lipsa la Brăteşti a unor tipuri de unelte gumelniţene cum ar fi exemplu topoarele de silex ca şi a uneltelor de piatră, os şi corn. Vîrfurile de săgeţi din silex, deşi puţin numeroase, reprezintă atît tipul cu baza dreaptă cît şi pe cel cu baza larg concavă. Ambele tipuri găsesc analogii în culturile Gumelniţa şi Sălcuţa [11]. În culturile Cernavoda nu cunoaştem vîrfuri de săgeţi, iar exemplarele de la începutul epocii bronzului sînt tipologic deosebite faţă de cele din aşezarea de la Brăteşti.

Pasta ceramicii, folosind aproape generalizat degresantul constînd din nisip cu pietricele, şi tratarea suprafeţei acesteia, se deosebesc de aceea a ceramicii gumelniţene şi sălcuţene numite „clasice". Aceste procedee se cunosc, însă, în faza III a culturii Gumelniţa, de la Tangîru, şi în Sălcuţa III, devenind mai frecvente în faza IV a culturii Sălcuţa [12]. Procesul de schimbare a calităţii ceramicii nu schimbă, însă, caracterul gumelniţean sau sălcuţean al fazelor amintite. Ceramica culturii Cernavoda III de la Dobroteşti foloseşte de asemenea ca degresant, pentru categoria de uz comun — cea mai numeroasă —, nisipul cu pietricele în proporţii variabile (pe lîngă celelalte materii)[13]. Analogii în privinţa modului de preparare a pastei întîlnim şi în ceramica culturii Glina III din aşezările menţionate în raza comunei Văcăreşti.

Forme de vase ca : străchinile larg deschise, cu variantele menţionate, apar rar în aşezarea de la Brăteşti. Ele găsesc analogii în formele gumelniţene şi sălcuţene clasice, în Sălcuţa IV, Herculane II [14]. În cultura Cernavoda I şi în culturile perioadei de tranziţie spre epoca bronzului din Muntenia, nu se cunosc asemenea străchini. Vasul cu gît cilindric relativ înalt sau scund are de asemenea analogii în culturile eneolitice şi cele ale perioadei de tranziţie spre epoca bronzului [15].

Vasul caracteristic aşezării de la Brăteşti : castronul cu margine relativ înaltă înclinată spre interior, avînd pe umăr proeminenţe, neperforate şi perforate vertical, nu-l întîlnim în formă identică în culturile Gumelniţa şi Sălcuţa şi nu îl cunoaştem în perioada de tranziţie spre epoca bronzului, în Muntenia şi Oltenia. Sînt unele indicii pentru prezenţa acestei forme în categoria ceramicii bune din cultura Cernavoda I de la Căscioarele [16]. De asemenea printre materialele Glina III de la Văcăreşti există

---

[11] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 173—184.

[12] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 465, 305, 310.

[13] Petre Roman, SCIV, 17, 1966, 3, p. 451 ; Sebastian Morintz şi Petre Roman, *op. cit.*, p. 81.

[14] D. Berciu, *op. cit.* ; Petre Roman, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 83.

[15] D. Berciu, *op. cit.*, p. 137/1 ; 138/11 ; 139/7 ; 228/7 ; Petre Roman, *op. cit.*, fig. 19/8 ; 20/17 ; 26/11 ; Sebastian Morintz şi Petre Roman, *op. cit.*, fig. 14/3,5 ; 21/9 ; 22 ; 29/17 ;19, 13.

[16] Ersilia Tudor, SCIV, 16, 1965, 3, p. 556, fig. 3, 4, 5.

https://biblioteca-digitala.ro

unele fragmente de vase cu marginea înclinată spre interior. Dimensiunile lor fiind însă mici nu avem certitudinea că provin de la castroane asemănătoare. Această formă de vas (castronul) constituie, probabil, rezultatul evoluției străchinilor Gumelnița-Sălcuța, cu margine înclinată spre interior. Un asemenea exemplar provenit de la Gumelnița are pe umăr proeminențe mici, probabil neperforate. Străchini cu margine înclinată spre interior se întîlnesc de asemenea în cultura Cucuteni (fazele A—B și B) și stațiunea de la Horodiștea.

Fragmentele ceramice cu buza îngroșată spre exterior nu găsesc analogii în cultura Gumelnița, iar în cultura Sălcuța am întîlnit acest fel de buză într-un singur caz [17]. În materialele Glina III de la Văcărești [18] există margini de vase prevăzute la exterior cu o bandă asemănătoare unui „tiv" bandă ce este uneori ornamentată.

Marginile de vase înclinate oblic spre exterior au unele analogii în culturile Gumelnița, Sălcuța, Cernavoda III și II, Herculane, Horodiștea și Glina. Reprezentările zoomorfe și antropomorfe au analogii în plastica de lut a culturii Gumelnița.

Prin raritatea ornamentării, simplitatea tehnicii și a ornamentelor ceramica de la Brătești se deosebește de ornamentarea ceramicii eneolitice Gumelnița-Sălcuța, inclusiv faza Sălcuța IV și, de aceea, a culturilor perioadei de tranziție la epoca bronzului. Pentru decorul caracteristic : șirurile de împunsături (mai rar impresiuni) nu întîlnim analogii în culturile menționate mai sus. În aspectul Celei este amintită existența unor împunsături executate prin apăsarea instrumentului de jos în sus, dispuse probabil în șiruri orizontale. Indicii pentru existența unui decor de impunsături, asemănător celui de la Brătești, întîlnim la Retevoiești (jud. Argeș), în nivelul inferior, atribuit, cu probabilitate, fazei Sălcuța IV [19]. Mai cităm două fragmente ceramice provenite din niv. VI al tellului de la Geangoești și dintr-o descoperire întîmplătoare făcută la Morteni, jud. Dîmbovița (fig. 7/15—17). Este de menționat și asemănarea dintre modul de dispunere a decorului pe umărul castroanelor de la Brătești și dispunerea impresiunilor scurte, executate cu șnurul, pe umărul unor fragmente ceramice cu profil asemănător, aparținînd culturii Cernavoda I de la Căscioarele [20]. Un vas de o formă deosebită de cele cunoscute la Brătești, descoperit într-un mormînt cu ocru de la Glăvăneștii Vechi, este ornamentat cu două șiruri orizontale, paralele, de împunsături scurte asemănătoare celor de la Brătești. Un askos provenit din tell-ul de la Junatice (Pazardjik-Plovdiv) din stratul cuprins între 1 — 6,20 m, atribuit epocii bronzului (care, la rîndul lui, suprapune pe acela al culturii Gumelnița) este ornamentat cu șiruri de împunsături [21]. Șiruri de împunsături asemănătoare, dispuse orizontal și vertical, apar și pe unele dintre vasele provenite din necropola inedită de la Berkeska Mogila, aproape de Stara-Zagora, atribuită perioadei vechi a epocii bronzului [22]. Pentru elementele de decor care apar extrem de rar la Brătești, proeminențele organice executate

[17] D. Berciu, *op. cit.*, p. 251, fig. 85, 9.
[18] Ersilia Tudor, Scripta Valachica, 4, 1973, p. 97, fig. 3, 5, 6.
[19] Dinu V. Rossetti, Materiale, 6, 1959, p. 704—708, fig. 5/3.
[20] Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 558. fig. 3, 4.
[21] V. Mikov, Godisnik na plovdivskata narodna biblioteka i muzei, 1937—1939.
[22] Săpături făcute de M. Dimitrov. Materiale în Muzeul din Stara Zagora.

https://biblioteca-digitala.ro

prin uşoara împingere a pastei din interiorul vasului, striurile superficiale, brîul rudimentar, organic sau aplicat, dispus la mică distanţă sub bază şi crestăturile executate sub buză, întîlnim analogii culturale în Gumelniţa şi Sălcuţa, inclusiv faza IV, Cernavoda I; brîul de cele mai multe ori ornamentat, crestăturile şi striurile apar de asemenea în perioada de tranziţie spre epoca bronzului şi în epoca bronzului. Într-un singur caz întîlnim culoarea roşie dată înainte de ardere, în jurul unei proeminenţe. Fără analogie rămîn crestăturile executate după arderea vasului.

Analogii în privinţa tipului de aşezare, de locuinţă, strat de cultură subţire (15 cm), a unor forme de vase şi indicii pentru decorul constituit din împunsături întîlnim în aşezarea din nivelul inferior de la Retevoieşti „Cotul mătuşii", jud. Argeş [23].

Calitatea pastei ceramice de la Retevoieşti şi arderea acesteia, după cum rezultă din publicaţie, este, însă, mai bună decît aceea de la Brăteşti, apropiindu-se, probabil, mai mult de ceramica gumelniţeană şi sălcuţeană.

În stadiul actual al cercetărilor, avînd în vedere toate datele oferite de aşezarea prezentată putem face următoarele constatări: în aşezare există, pe de o parte, unele elemente comune cu culturile eneolitice Gumelniţa şi Sălcuţa, îndeosebi cu faza Sălcuţa IV. Pe de altă parte, lipsesc din aşezare elemente importante caracteristice fazei Sălcuţa IV, ca de exemplu vasele cu torţi supraînălţate, urcioarele, torţile pastilate etc., iar ca decor şănţuleţele lustruite, motivul „căprior", canelura, barbotina, incizia, găurile-butoni astupate etc. Lipsesc, de asemenea, forme de vase şi decorul cel mai caracteristic al culturilor Gumelniţa B (III) şi Sălcuţa III.

Aşezarea de la Brăteşti se deosebeşte de culturile Gumelniţa şi Sălcuţa de asemenea prin: tipul de aşezare, tipul de locuinţe, predominarea, probabil, a păstoritului în cadrul unei economii mixte, folosirea aproape generalizată a nisipului cu pietricele ca degresant, forma de vas tipică (castronul), vasele cu buza îngroşată la exterior, marginile înclinate oblic spre exterior, decorul caracteristic de împunsături şi impresiuni.

După cum se ştie, în perioada de tranziţie la epoca bronzului, în aspectul Renie II şi în cultura Cernavoda III — aspect şi cultură formate în spaţiul carpato-dunărean —, elementul eneolitic tîrziu numit „sălcuţean" constituie una dintre componente, ilustrată prin forme ceramice şi elemente de decor. Îmbinarea elementelor componente în cadrul aspectului Renie II şi Cernavoda III ilustrează, după părerea noastră, procesul complex de întrepătrundere şi asimilare etnică şi culturală petrecut în perioada de tranziţie la epoca bronzului, în fosta arie de răspîndire a culturii Gumelniţa şi Sălcuţa. Deşi pentru materialele de la Brăteşti există unele analogii în cultura Cernavoda III, aceasta se deosebeşte prin elementele sale cele mai caracteristice de aşezarea de la Brăteşti.

În concluzie, înclinăm să considerăm că aşezarea de la Brăteşti aparţine unui aspect cultural care a luat naştere într-o perioadă neprecizată încă, după retragerea populaţiei gumelniţene în regiunile de dealuri ale Munteniei, ca urmare a pătrunderii în aria ei de răspîndire a populaţiei de origine răsăriteană (nord-pontică) care a dat naştere culturii Cernavoda I [24].

---

[23] Vezi nota 21.

[24] Ideea înaintării populaţiei gumelniţene spre zona de dealuri, legată însă de dezvoltarea metalurgiei a fost preconizată şi de A. Vulpe, Congr. IXUISPP Nice, 1976, Coll. XXIII, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro

De pătrunderea acestui element etnic este legată, probabil, şi încetarea existenţei unor aşezări gumelniţene în faza B(III). Populaţia de origină gumelniţeană, dislocată, a fost obligată să-şi schimbe felul de viaţă conform noilor condiţii ecologice ale zonelor de deal şi munte. Ca rezultat al acestor transformări a putut lua naştere aspectul cultural de la Brăteşti. Pentru încadrarea cronologică relativă a aşezării de la Brăteşti ne întemeiem mai ales pe consideraţii tipologice. Descoperirile indică o perioadă ulterioară aşezărilor culturii Gumelniţa B (III). Unele indicii în acest sens par să existe şi în aşezarea tell de la Geangoeşti. Nu este sigur, însă, că aspectul de la Brăteşti a urmat imediat în timp fazei B (III) a culturii Gumelniţa. Materialele provenite din săpăturile de la Geangoeşti, Teiu, Retevoieşti, nefiind încă publicate nu le putem atribui o poziţie cronologică precisă. Aceasta constituie unul dintre motivele pentru care nu considerăm potrivită atribuirea aşezării de la Brăteşti fazei Gumelniţa IV. Pe de altă parte, noţiunea de Gumelniţa IV a avut în decursul anilor un conţinut diferit, care, aşa cum au dovedit-o cercetările ulterioare, nu avea nimic comun cu cultura Gumelniţa. Este meritul lui Petre Roman de a fi deosebit încă din 1964, la Retevoieşti, materialele de tipul celor de la Brăteşti atribuindu-le însă fazei Gumelniţa IV [25].

Pentru stabilirea limitei cronologice superioare a aşezării de la Brăteşti există unele indicii la Retevoieşti, unde nivelul I, care cuprinde material în mare parte asemănător celui de la Brăteşti, este suprapus de nivelul II, atribuit cu probabilitate culturii Coţofeni. Din profilul publicat se deduce că succesiunea stratigrafică este nemijlocită [26].

Calitatea pastei ceramicii din nivelul I de la Retevoeşti fiind superioară celei de la Brăteşti ar putea indica o etapă mai veche, mai apropiată în timp de Gumelniţa B. Analogiile referitoare la cultura Glina III din zona respectivă nu indică neapărat şi o succesiune nemijlocită de la aspectul Brăteşti la cultura Glina III. Este probabil că între aceste două orizonturi culturale se interpune cel puţin unul, care ar trebui să corespundă în timp culturii Coţofeni. Acest lucru pare să fie indicat, pe lîngă descoperirile de la Retevoieşti, şi de faptul că nu departe de aşezarea de la Brăteşti şi anume la Bungetu a existat, probabil, o aşezare Coţofeni, distrusă de lucrările de hidroamelioraţii de pe valea Ilfovului. Din aceasta au fost salvate doar materialele aflate într-o groapă [27]. În orice caz, considerăm că aspectul cultural descoperit la Brăteşti va trebui avut în vedere în studiul genezei culturii Glina III. El reprezintă elementul autohton conservat în zona subcarpatică, mai puţin afectat de curentele răsăritene şi sudice. Din cît ştim în momentul de faţă, aria lui se înscrie cu totul în viitoarea arie de răspîndire a culturii Glina III *.

---

[25] Petre Roman, RevMuz, 4, 1964, p. 318.

[26] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, fig. 6.

[27] Ion Chicideanu, Documenta Valachica, 6, 1974, p. 63—67.

* După predarea prezentei lucrări spre publicare, am efectuat un sondaj într-o aşezare aparţinînd aceluiaşi aspect cultural, la Tigveni, punctul „Pietroasa" (jud. Argeş). Cele observate în timpul săpăturilor concordă în toate privinţele cu constatările de la Brăteşti (materialul ceramic, tipul de şezare). Nu am avut încă posibilitatea de a prelucra aceste rezultate. Ele arată în tot cazul că aspectul Brăteşti este bine definit într-o serie de puncte ce cuprind zona de dealuri din nordul şi nord-vestul Munteniei. Cele observate la Tigveni confirmă şi completează datele expuse în articolul de faţă.

https://biblioteca-digitala.ro

UN ASPECT CULTUREL POST-GUMELNITIEN DÉCOUVERT DANS LA ZONE DE COLLINES DE LA VALACHIE (LES FOUILLES DE BRĂTEŞTI « COASTA BISERICII », DÉPARTEMENT DE DÎMBOVIŢA)

(RÉSUMÉ)

L'auteur présente les découvertes faites dans la couche supérieure de l'établissement de Brăteşti « Coasta Bisericii », département de Dîmboviţa. Ces découvertes appartiennent à une site en marge de terrasse, ayant une couche de culture mince (environ 15 cm). Les vestiges de trois habitations dégagés indiquent des constructions légères, de surface, construites en bois légèrement couvert de glaise, avec peu de briques en torchis. La brique en torchis brûlé, répandu dans la zone des habitations, indique la disparition de celles-ci par un incendie. La majorité des découvertes ont mis au jour de la céramique fragmentaire. Les formes céramiques ressemblent à celles gumelnitiennes. Le décor est rare, pauvre et différent par rapport au décor gumelnitien.

La plastique de l'argile et les outils de silex sont rares.

L'établissement de Brăteşti est analogue en ce qui concerne le type d'emplacement, d'habitations et du matériel découvert aux établissements de Retevoieşti et Tigveni, département d'Argeş.

L'encadrement chronologique dans un moment ultérieur à la phase B de la culture Gumelniţa et antérieur à la culture de Coţofeni est basé sur des observations typologiques, sur les observations stratigraphiques de Retevoieşti et sur la découverte, dans le rayon du village de Brăteşti, d'un établissement de Coţofeni.

L'auteur considère que les établissements de Brăteşti, Retevoieşti, Tigveni, ainsi que les découvertes accidentelles de Morteni et de Geangoeşti révèlent un aspect culturel nouveau qui a débuté dans la zone des forêts et des collines de la Valachie à la suite de la retraite d'une partie de la population locale, d'origine gumelnitienne, devant la pénétration des tribus nord-pontiques qui ont fait naître la culture Cernavoda I. Comme un effet des nouvelles conditions de vie, la population locale disloquée a changé les formes traditionnelles de sa vie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plan des fouilles de Brăteşti.

Fig. 2. 1, 5, 6, 13, habitation, 1972; 2, sondage, 1972; 3, 7, 11 — 12, habitation, 1973; 4, 9, 10, habitation n° 1, 1975.

Fig. 3. 3, 4, 5, 6, habitation, 1972; 16, habitation, 1973; 2, 8, 9—14, 17, habitation n° 1, 1975.

Fig. 4. 3, 5, 7—10 habitation, 1973; 1, 4, 6, 11—12, habitation n° 1, 1975.

Fig. 5. 2, habitation, 1972; 4, 6, 7, habitation, 1973; 1, 5, habitation n° 1, 1975; 8, sondage, 1972.

Fig. 6. 2, 3, 9, 16, habitation, 1972; 4, 7, 17, habitation, 1973; 1, 8, 11—14, habitation n° 1, 1975; 5, sondage, 1972.

Fig. 7. 4, habitation, 1972; 1, 13—14 habitation, 1973; 2, 6, 7—9, 11—12, habitation n° 1, 1975.

Fig. 8. 6, 9, 11—15, habitation, 1972; 8, habitation, 1973, ; 1, habitation n° 1, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA MIŞCA

DE

NICOLAE CHIDIOŞAN

I. CONDIŢII DE DESCOPERIRE

În primăvara anului 1967, în raza satului Mişca, comuna Chişlaz din judeţul Bihor, a fost descoperit un depozit de bronzuri compus din 100—120 de pandantive şi din 20—25 de tuburi spiralate (fig. 1/1).

Satul Micşa se află la aproximativ 40 km nord-est de Oradea, la poalele Munţilor Plopişului, pe versantul stîng al Barcăului.

În literatura arheologică se cunosc, în mod eronat, două localităţi din Bihor cu denumirea Micşa. Eroarea provine de la M. Roska care, în cunoscutul său *Repertorium* (p. 181) aminteşte pe lîngă satul Mişca şi o altă localitate Pusta Mişca. Aceasta din urmă a fost o fermă situată la nord-vest de oraşul Oradea şi care astăzi este înglobată în perimetrul urban.

Depozitul de bronzuri de la Mişca-Chişlaz a fost descoperit pe un deal situat pe versantul stîng al Bistrei, afluent al Barcăului, la locul numit „Ocolul caprelor". Depozitul se afla direct depus într-o groapă la o adîn-

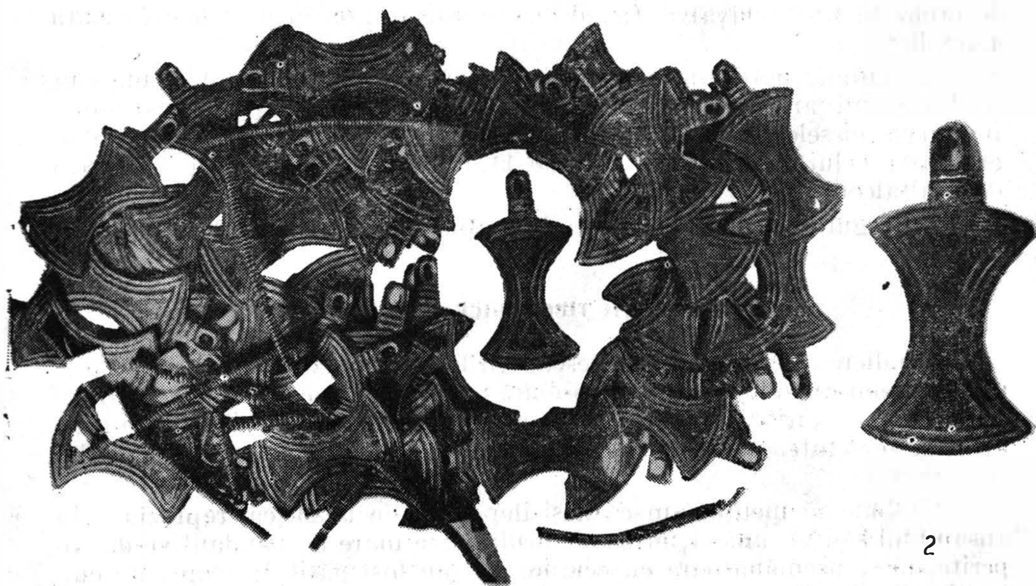

Fig. 1. Mişca. Depozitul de bronzuri ; 2 pandantiv de bronz.

SCIVA, tomul 28, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie, 1977, p. 55—70

https://biblioteca-digitala.ro

cime de circa 25—35 cm. După descoperire, piesele componente au fost împărţite între locuitorii satului. Ele au putut fi recuperate numai parţial, abia în vara anului 1974, prin ajutorul lui Kovàcs Ferenc din Mişca, al profesorilor Al. Săşianu din Tăuteni şi Kovács M. din Zăuani, cărora le aducem mulţumiri şi pe această cale.

II. DESCRIEREA DEPOZITULUI

Depozitul are un aspect unitar, compunîndu-se aşa cum dealtfel am amintit, numai din două categorii de obiecte.

1. Pandantiv plat (fig. 1/1—2) turnat din bronz în tipar bivalv, avînd o formă dreptunghiulară cu laturile lungi arcuite concav şi cele scurte arcuite convex. În partea superioară, din mijlocul laturii scurte, porneşte o toartă dreptunghiulară rotunjită la capăt şi prevăzută cu un orificiu oval. Toarta este decorată cu trei nervuri orizontale şi paralele. Suprafeţele pandantivului sînt decorate cu nervuri triple reliefate şi paralele care urmează contururile piesei. Ornamentele sînt obţinute prin turnare odată cu piesa, toate piesele fiind turnate în acelaşi tipar. Dimensiuni: înălţimea 8,8 cm, grosimea 1,5 cm, greutatea 21 g.

Din această categorie au fost recuperate 55 de bucăţi întregi sau fragmente. 37 de pandantive sînt întregi, 6 bucăţi au toarta lipsă, 6 sînt rupte în două, iar 6 bucăţi sînt numai fragmente mai mari sau mai mici. Din totalul de piese salvate, 25 prezintă defecte de turnare. Defectele sînt sesizabile mai ales în partea inferioară a plăcilor sau spre mijlocul lor, fapt ce dovedeşte o anumită stîngăcie în procesul turnării unor plăci subţiri de bronz în tipare bivalve. Cepul de turnare se afla în partea superioară a torţilor.

2. Tub format din sîrmă spiralată din bronz (fig. 1/1), cunoscut în literatura arheologică sub denumirea de „saltaleoni". Dimensiuni: lungimea pieselor variază între 14,5 cm şi 4,2 cm, diametru 0,5 cm, greutatea celui mai lung tub este de 11,5 g. Au fost recuperate 11 bucăţi de „saltaleoni".

Întregul depozit de bronzuri de la Mişca cîntăreşte 1 108 g.

III. CONSIDERAŢII TIPOLOGICE ŞI ARHEOLOGICE

Studierea aprofundată a descoperirilor de bronzuri şi mai cu seamă a depozitelor are o importanţă deosebită în cunoaşterea temeinică a culturii materiale şi spirituale, a relaţiilor economice, a progresului tehnologic atins de societatea omenească de pe teritoriul României în epoca bronzului şi a fierului.

Trebuie să menţionăm că deşi depozitul de la Mişca reprezintă în ansamblul său un unicat, prin numărul foarte mare de pandantive descoperite, piese asemănătoare cu cele de aici au fost găsite în contexte culturale diferite dar contemporane, în mai multe localităţi din România sau din Europa.

Dacă asupra datării pieselor de acest gen s-a ajuns la un anumit consens, părerile arheologilor diferă în fixarea destinaţiei pandantivelor

https://biblioteca-digitala.ro

de bronz. Referitor la acest aspect amintim că unii autori[1] au susţinut că acestea au făcut parte din repertoriul pieselor care odinioară împodobeau caii. Alţii[2] sînt de părere că ele erau mai degrabă fixate de haine şi deci serveau ca podoabe vestimentare. Contrar acestora, există şi opinia că aceste pandantive erau folosite ca amulete. Există însă un consens aproape unanim în a aprecia că, indiferent de felul în care şi de cine erau folosite aceste pandantive, ele au avut un conţinut religios, un substrat simbolic[3] şi ca atare pot fi considerate ca obiecte de cult.

Deşi ne aliniem părerii că majoritatea pandantivelor asemănătoare cu cele descoperite la Mişca fac parte din grupul bronzurilor folosite la împodobirea cailor, nu putem respinge cu argumente certe nici părerile celor care consideră că aceste obiecte au fost investite de purtători cu un substrat magic. Asupra acestei probleme vom reveni mai jos. Primei păreri îi putem aduce ca argument şi faptul că multe din depozitele de bronzuri care au în inventarul lor pandantive de tipul celor discutate în acest articol se asociază şi cu alte piese de harnaşament sau accesorii de căruţă. Sînt elocvente în acest sens depozitele de la Răbăgani şi Oradea, „Pusta Mişca"[4], sau cele din R. P. Ungară de la Felsödobsza şi Opály[5].

Pandantivele plate, indiferent de forma lor, au fie un orificiu de prindere, fie o verigă mai mare cu aceeaşi destinaţie. Acest lucru ne dovedeşte că ele erau atîrnate în aşa fel încît să le permită o anumită mobilitate în mişcare. Unele din ele erau legate perechi sau chiar mai multe, de capătul unor lanţuri de lungimi considerabile care, asociate mai multe la un loc şi prinse de plăci decorative, formau adevărate garnituri. Amintim pe cele descoperite la Oradea „Pusta Mişca" (fig. 2/1), Guruslău[6], Ciocaia[7] (fig. 2/3), Kemecse (fig. 2/2) şi R. P. Ungară, loc necunoscut[8], precum şi pe cel din R. S. Cehoslovacă, de la Blatnica[9].

---

[1] J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, III, Budapesta, 1896, p. 149–160; M. Rusu, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 174; S. Gallus, T. Horváth, *A legrégib lovasnép Magyarországon*, Budapesta, 1939, p. 67.

[2] Mechtildis Ness, Archért, 46, 1932–1933, p. 164–166.

[3] D. Popescu, ACMIT, 1932, p. 179 şi urm.; G. Kossack, *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder und Hallstattzeit Mitteleuropas*, Berlin, 1954, p. 18 şi urm.; T. Kemenczei, Homán Szekfii Museumi Ertesitő, 5, Miscolc, 1965, p. 127–128; J. Bouzek, PámArch, 57, 1966, p. 264–265; W.A. von Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der Jungeren Bronzezeit*, Berlin, 1968, p. 34.

[4] Depozitul de la Răbăgani se află în colecţia muzeului din Oradea. Referitor la depozitul de bronzuri de la Oradea „Pusta Mişca" menţionăm că el a fost publicat doar parţial de M. Roska. Din depozit mai fac parte: falere, tutuli, rozete, pandantive, un fragment de centură fragmente de seceri şi de brăţară, pandantive triunghiulare şi de forma unui topor bipen. Amintim că 'nici cunoscuta garnitură cu lanţuri şi pandantive nu este reprodusă corect. Ea se compune din 4 lanţuri de care sînt legate cîte o pereche de pandantive triunghiulare perforate şi „digitate" (vezi fig. 2/1 din prezenta lucrare). O parte din depozitul de la Oradea „Pusta Mişca" se află în colecţia Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România, o parte la Muzeul Ţării Crişurilor, iar cîteva piese s-au pierdut în cursul celui de-al doilea război mondial.

[5] A. Moszolics, *Bronze und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1973, pl. 47, p. 135, pl. 18, p. 165.

[6] M. Rusu, *op. cit.*, pl. 3/9.

[7] Garnitura inedită face parte dintr-un depozit de bronzuri ce va fi publicat integral de Al. Vulpe şi Z. Nánásy. Piesele se află în colecţia şcolii din Săcuieni. Mulţumim călduros ambilor autori pentru permisiunea acordată publicării piesei.

[8] J. Hampel, *op. cit.*, pl. 196/12, 62/1.

[9] S. Gallus, T. Horváth, *op. cit.*, pl. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

Plăcile sau rozetele amintite deja aveau, pe lîngă un rol decorativ, şi un evident rol funcţional şi anume acela de a distribui lanţurile garniturilor în părţi egale, pe ambele părţi ale calului. Aceste garnituri erau fixate în dreptul şeii sau dispuse pe crupa calului.

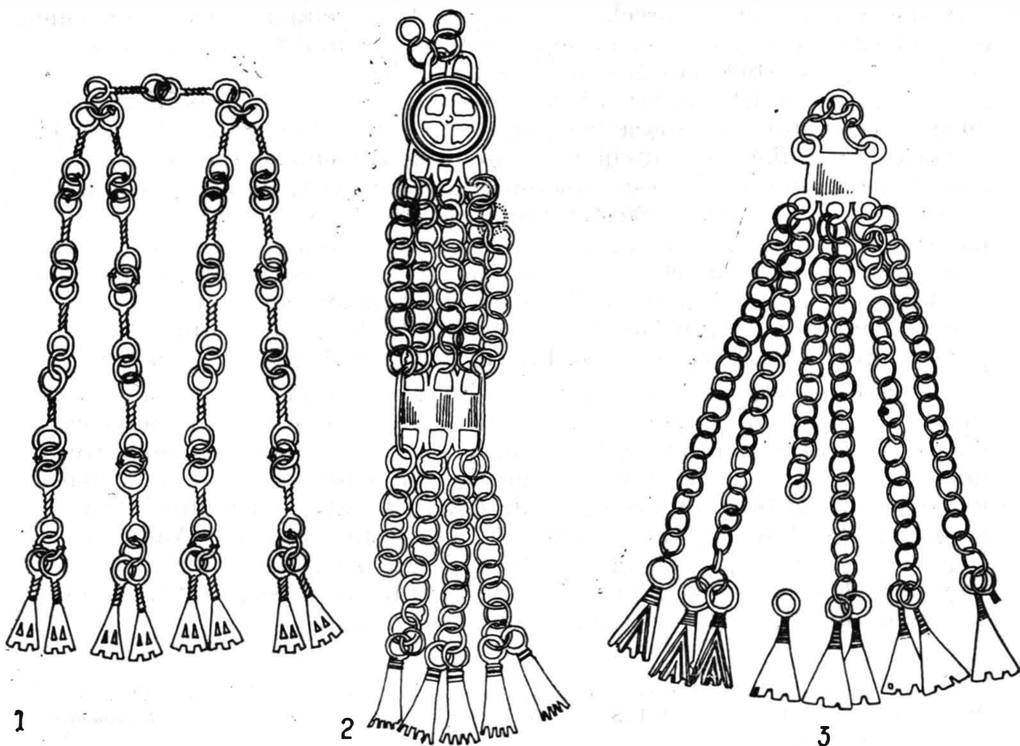

Fig. 2. Garnituri de bronz folosite la împodobirea cailor. 1 Oradea „Pusta Mişca"; 2 Kemecse 3 Ciocaia.

Garniturile aveau o greutate relativ mare (cel de la Oradea cîntăreşte o jumătate de kilogram şi este printre cele mai uşoare), iar lungimea lanţurilor era considerabilă. Ele apar mai întotdeaun perechi (4 la cel de la Oradea, 6 la cel de la Blatnica şi 8 la Kemecse), pentru a fi dispuse simetric pe corpul calului. De asemenea, prezenţa plăcilor sau rozetelor distribuitoare în asociere cu lanţurile menţionate, sau descoperite în alte depozite[10], sînt argumente suficiente şi determinante pentru a atribui şi pandantivele amintite repertoriului de piese care împodobeau caii.

Pandantivele legate de lanţuri se mişcau liber, în timpul goanei calului. În această mişcare inelele de prindere a pandantivelor se toceau.

---

[10] Amintim piesele de la : Guruslău (M. Rusu, *op. cit.*, pl. 3/9) ; Cubulcut (piesă inedită) Ciocaia (vezi nota 7) ; Rimavská Sobota, Deter, Gödölö (J. Hampel, *op. cit.*, pl. 54/1, 58/1—4, 63/4—5) ; Bingula Divos (Fr. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg, 1951, pl. 11/23) ; Blatnica (vezi nota 9).

https://biblioteca-digitala.ro

Această uzură este sesizată şi la piesele din depozitul de la Mişca. Prin mişcare pandantivele se izbeau unul de celălalt, provocînd în cele din urmă fisurarea, ciobirea sau ruperea lor. În depozitul analizat în prezentul articol aproape 50% din totalul pandantivelor sînt deteriorate din vechime, ca urmare a folosirii lor intense şi îndelungate. Este greu de crezut că această uzare sau deteriorare ar fi putut surveni în cazul că aceste pandantive ar fi fost de pildă cusute de haine sau dacă erau purtate ca amulete.

Amintim şi faptul că împodobirea hamurilor sau a cailor la tracii din perioada Hallstattului timpuriu a fost o preocupare importantă. Este suficient să amintim că în cele 170 de depozite de bronzuri din Transilvania, din această perioadă, 40 de depozite conţin şi piese de harnaşament sau elemente decorative ale utilajului. De asemenea este impresionant numărul acestor piese (peste 3 500), precum şi varietatea lor (pompoane, lunule, falere, zăbale, bucşe de car, pandantive, saltaleoni).

În depozitul de la Mişca au fost descoperite şi 11 tuburi confecţionate din sîrme spiralate. „Saltaleonii" au avut o întrebuinţare foarte variată. Ei erau folosiţi fie ca accesorii ale harnaşamentelor fiind prinşi de pătură (*ephippium*) care la început înlocuia şaua, fie erau fixaţi de crupa calului sau de pieptar [11]. Alţii se foloseau pentru împodobirea hainelor [12], iar unii erau folosiţi pentru a înşira pe ei mărgele, pandantive ori alte podoabe [13]. Numai în Transilvania numărul acestor „saltaleoni" se ridică la peste 600 de bucăţi, repartizate în mai bine de 20 de depozite de bronzuri. Aria lor de răspîndire ocupă întreaga Europă Centrală, avînd o concentrare în Transilvania şi Ungaria. Deşi apar deja în Bronzul mijlociu, ei devin frecvenţi abia spre sfîrşitul acestei epoci şi mai cu seamă la începutul Hallstattului. În general ei apar în depozite într-un număr mai mare [14].

IV. REPERTORIUL DESCOPERIRILOR DE PANDANTIVE

Credem justificată publicarea repertoriului pandantivelor din plăci de bronz, nu numai pentru a ilustra varietatea tipologică a acestora şi aria lor de răspîndire, dar şi pentru a facilita cunoaşterea mai aprofundată a acestui gen de podoabe, mai ales că nu există pînă în prezent în literatura de specialitate un repertoriu al acestor piese. Vom aminti numai cîteva din tipurile de pandantive şi anume acelea care sînt asemănătoare sau au afinităţi stilistice şi tipologice cu piesele din depozitul descoperit la Mişca. Am omis intenţionat, pentru a nu îngreuia textul, alte tipuri de pandantive, ca cel de la Şpălnaca sau cele de tip semilunar (Alba Iulia) şi circular (Fizeşul Gherlei), ori cele cu forme mai complexe de tip Rimavska Sobota [15].

---

[11] M. Rusu, *op. cit.*, p. 176; idem, *Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul hallstattului* (teză de doctorat). Mulţumim cercetătorului clujean pentru permisiunea acordată consultării lucrării şi pentru ajutorul acordat.

[12] M. Roska, Dolg Cluj, 4, 1913, p. 237, pl. 6/17—19; D. Garašanin, *Katalog der vorgeschichtlichen Metalle*, Belgrad, 1954, p. 70; St. Foltiny, *Zur Cronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn, 1955, p. 19 şi urm.

[13] D. Popescu, Dacia, N.S., 7, 1963, pl. 6/8.

[14] I. Ordentlich, ActaMN, 5, 1968, p. 398, fig. 2/20; M. Rusu, Dacia, N.S., 4, 1960, pl. 4/4; T. Kemenczci, *op. cit.*, pl. 8/5, 9/20.

[15] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, fig. 204, 261, 203; J. Hampel, *op. cit.*, pl. 54/1.

https://biblioteca-digitala.ro

Odată cu publicarea repertoriului am încercat să întocmim şi o clasificare tipologică a pandantivelor amintite, stabilind 8 tipuri principale.

Tipul A. Pandantive cu placa triunghiulară: **Opaly** [16] — 1 exemplar (fig. 3/3); **R. P. Ungară,** loc necunoscut [17] — 2 exemplare (fig. 3/2); **Kisköszeg** — 3 exemplare (fig. 3/4—6); şi Blatnica [18] — 3 exemplare (fig. 3/1).

Tipul B. Pandantivele cu placa triunghiulară avînd în partea inferioară 3—5 „degete": **Oradea** „Pusta Mişca" [19] — 1 exemplar (fig. 3/17); **Ciocaia** [20] — 9 exemplare + 1 fragment (fig. 3/15—16); **Felsödobsza** — 2 exemplare (fig. 3/9); **Opály** [21] — 3 exemplare (fig. 3/10—11); **R. P. Ungară,** locuri necunoscute — 1 + 2 + + 8 exemplare (fig. 3/7—8, 18); **Kemecse** [22] — 5 exemplare (fig. 3/13); **Visá** [23] — 1 exemplar (fig. 3/14); **Tállya** [24] — 1 exemplar (fig. 3/12).

Tipul C. Pandantive cu placa triunghiulară ajurată şi cu partea inferioară terminată în 3—5 „degete": **Domăneşti** [25] — 1 exemplar (fig. 4/5); **Galoşpetreu** — 1 exemplar (fig. 4/4); **Răbăgani** [26] — 1 fragment(fig. 4/3); **Oradea** „Pusta Mişca" [27] — 9 exemplare (fig. 4/3 — 4); **Iara** [28] — 1 exemplar (fig. 4/6).

Tipul D. Pandantive cu placa triunghiulară avînd partea inferioară crestată: **Uioara** [29] — 2 exemplare (fig. 4/8—9); **Guruslău** — 3 exemplare (fig. 4/7) şi **Markovac** [30] — 1 exemplar (fig. 4/10).

Tipul E. Pandantive cu placa dreptunghiulară avînd mijlocul arcuit concav. În funcţie de forma laturilor scurte deosebim două variante:

E_1 — cu una sau ambele laturi scurte drepte: **Oradea** „Pusta Mişca" — 1 exemplar (fig. 4/12); **Bicaciu** [31] — 1 exemplar (fig. 4/11); Poşaga [32] — 1 exemplar (fig. 4/17); **Bingula Divos** [33] — 1 exem-

[16] A. Moszolics, *op. cit.*, p. 165, pl. 18/15.

[17] J. Hampel, *op. cit.*, fig. 28.

[18] S. Gallus, T. Horváth, *op. cit.*, pl. 7/7, 9—10; 29.

[19] Piesa este inedită. Se află în colecţia Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România, nr. inv. 1 707.

[20] De lanţurile garniturii de la Ciocaia sînt legate pandantive aparţinînd aceluiaşi tip dar totuşi diferite. Astfel sînt trei bucăţi turnate într-un tipar monovalv avînd plăcile terminate în 4 „degete" şi decorate numai pe o parte, cu nervuri reliefate dispuse în unghiuri cu vîrful în sus. Al doilea grupaj este compus din 6 pandantive şi un fragment. Acestea au fost turnate într-un tipar bivalv, avînd plăcile nedecorate şi terminate în 3 „degete".

[21] A. Moszolics, *op. cit.*, p. 135, pl. 47/20; p. 165, pl. 18/4, 6—7.

[22] J. Hampel, *op. cit.*, pl. 54/3; 62/1, 3; 196/12.

[23] T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 127, pl. 23/3.

[24] Idem, Homán Szekfii Museumi Értesitö, 8, Miscolc, 1969, p. 30—32, pl. 12/12.

[25] T. Bader, StComSatu Mare, 1969, p. 73, pl. 20/6.

[26] Piesele de la Galoşpetreu şi Răbăgani sînt inedite, ele se află în colecţia Muzeului Ţării Crişurilor, nr. inv. 1 089 şi 1 844.

[27] În afara celor 8 pandantive legate de garnitură, se mai păstrează încă unul de acelaşi tip. Acesta se află în colecţia Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România, nr. inv. 1 710.

[28] J. Hampel, *op. cit.*, pl. 54/12.

[29] M. Rusu, *op. cit.*, pl. 3/9.

[30] Fr. Holste, *op. cit.*, pl. 44/30, 21/25.

[31] *Ibidem*, p. 26, pl. 49/24.

[32] J. Hampel, *op. cit.*, pl. 165/7.

[33] Fr. Holste, *op. cit.*, p. 7, pl. 11/25.

https://biblioteca-digitala.ro

plar (fig. 4/16) ; **Skalice** [34] — 1 exemplar (fig. 4/15) ; **Tiszaszentimre** — 1 exemplar (fig. 4/13) ; **R. P. Ungară**, loc necunoscut [35] — 1 exemplar (fig. 4/14) ; **R. S. F. Iugoslavia**, sud-vest de Vršac[36] — 1 exemplar (fig. 4/18).

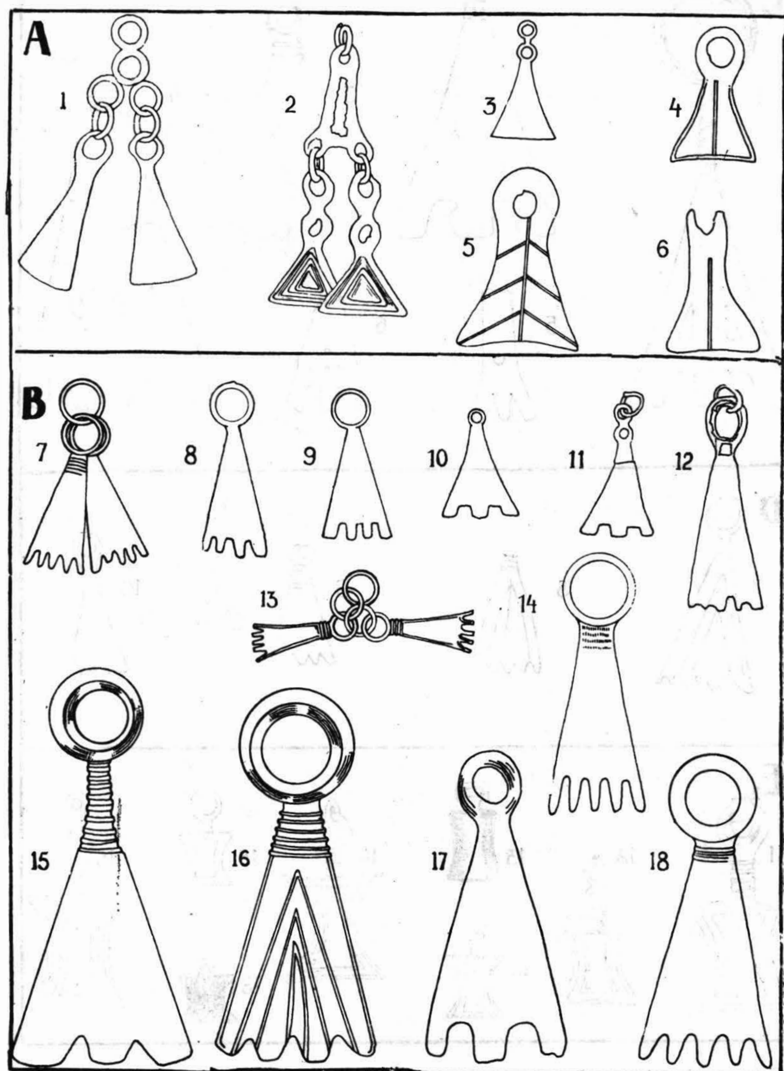

Fig. 3. Pandantive de bronz — tipurile A şi B. 1 Blatnica ; 2, 7—8, 18 R. P. Ungară, locuri necunoscute ; 3, 10—11 Opály ; 4—6 Kisköszeg ; 9 Felsödobsza ; 12 Tállya ; 13 Kemecse ; 14 Viss ; 15—16 Ciocaia ; 17 Oradea „Pusta Mişca".

[34] J. Bouzek, *op. cit.*, fig. 18/8.
[35] J. Hampel, *op. cit.*, pl. 172/5, 54/9.
[36] B. Millekert, ÁrchÉrt, 16, 1896, p. 253, fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

E_2 — cu ambele laturi scurte arcuite convex : **Oradea „Pusta Mişca"** [37] — 4 exemplare (fig. 5/2, 4) ; **Mişca** — 55 exemplare (fig. 1/1—2, 5/1) ; **Poşaga** [38] — 2 exemplare (fig. 5/3).

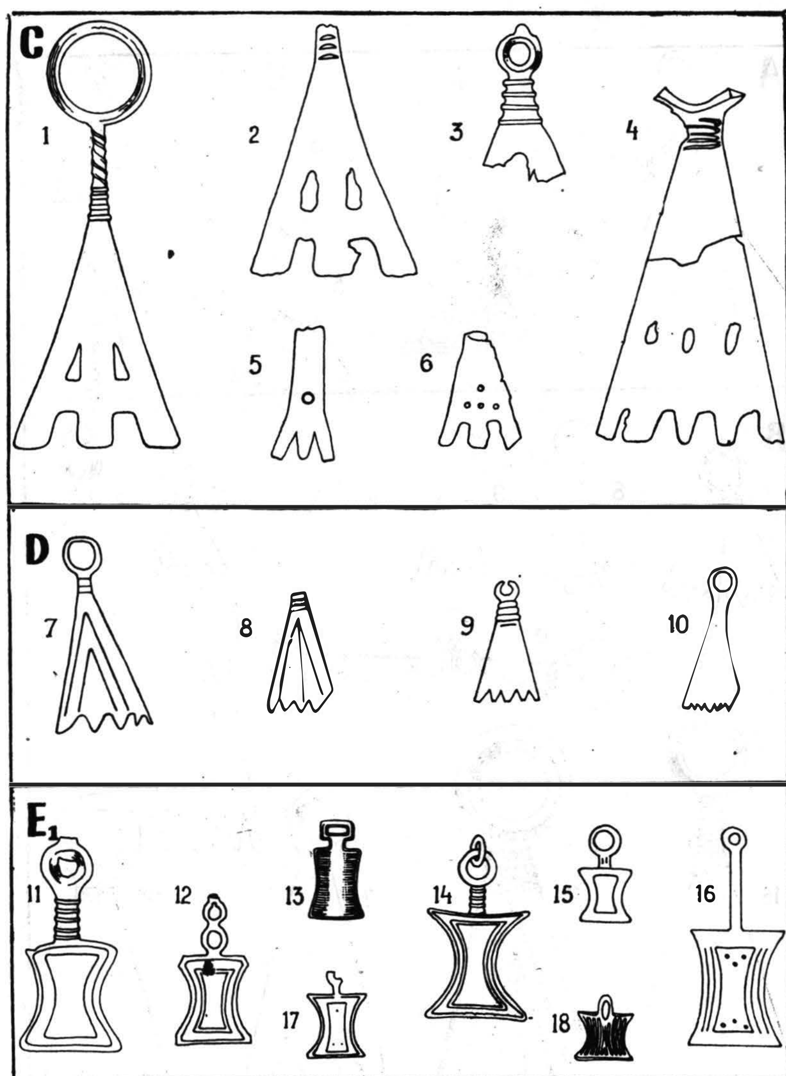

Fig. 4. Pandantive de bronz — tipurile C—E_1. 1, 2, 12 Oradea „Pusta Mişca" ; 3 Răbăgani ; 4 Galoşpetreu ; 5 Domăneşti ; 6 Iara ; 7 Guruslău ; 8—9 Uioara ; 10 Markovac ; 11 Bicaci ; 13 Tiszaszentimre ; 14 R. P. Ungară, loc necunoscut ; 15 Skalice ; 16 Bingula Divos ; 17 Poşaga ; 18 R. S. F. Iugoslavia, sud-vest de Vršac.

[37] În afara celor 3 piese de acest gen, publicate de M. Roşka, din depozit mai face parte o piesă inedită aflată în colecţia Muzeului Ţării Crişurilor.

[38] J. Hampel, *op. cit.*, pl. 165/6, 8.

https://biblioteca-digitala.ro

Tipul F. Pandantive cu placa trapezoidală avînd în partea superioară bare laterale mici sau un prag : **Tállya** [39] — 1 exemplar (fig. 5/6) ; **Telsödobzsa** [40] — 1 exemplar (fig. 5/5) ; **Kisköszeg** [41] — 1 exemplar (fig. 5/7).

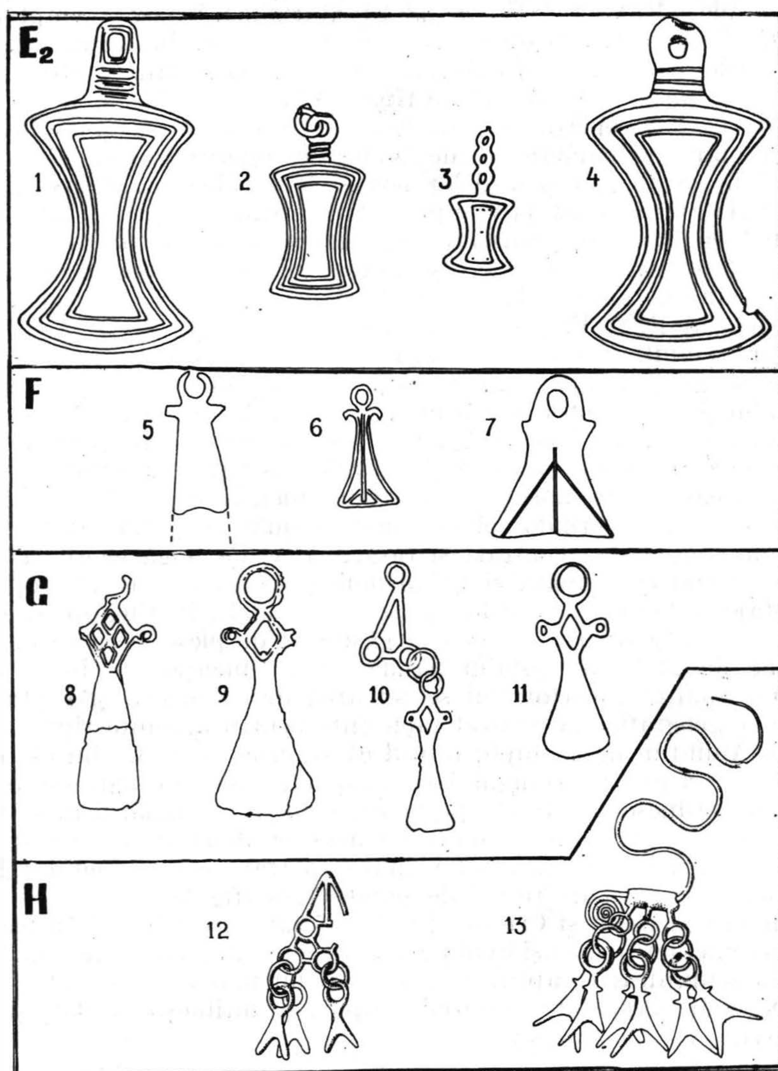

Fig. 5. Pandantive de bronz — tipurile E_2—H. 1 Mişca ; 2, 4 Oradea „Pusta Mişca" ; 3 Poşaga ; 5 Felsödobsza ; 6 Tállya ; 7 Kisköszeg ; 8—9 Băleni ; 10 Solonets ; 11 Ulmi Liteni ; 12 Mintraching ; 13 Esslingen.

[39] T. Kemenczei, *op. cit.*, pl. 12/8.
[40] A. Moszolics, *op. cit.*, p. 135, pl. 47/22.
[41] S. Gallus, T. Horváth, *op. cit.*, pl. 7/8.

https://biblioteca-digitala.ro

Tipul G. Pandantive cruciforme avînd partea superioară de formă romboidală cu braţe laterale ajurate, iar cea inferioară de formă triunghiulară; **Ulmi — Liteni** [42] — 2 exemplare (fig. 5/11); **Băleni** — 4 exemplare (fig. 5/8—9); **Tăvădăreşti** [43] — 2 exemplare; **Solnets** [44] — 3 exemplare (fig. 5/10); **Drzow** [45] — 1 exemplar **Mahala** — 1 exemplar; **Tiuripinsk** [46] — 2 exemplare.

Tipul H. Pandantive triunghiulare cu terminaţia în formă de coadă de rîndunică: **Esslingen** — 6 exemplare (fig. 5/13); **Mintraching** [47] — 3 exemplare (fig. 5/12).

Din analiza repertoriului de mai sus se evidenţiază în primul rînd numărul mare de pandantive de bronz descoperite — 158 de piese. Cu completările posibile, numărul lor poate să se ridice, în etapa actuală a cercetării, la aproximativ 170 de piese. Remarcăm şi numărul relativ mare al localităţilor cu descoperiri de acest gen — 32 de localităţi, distribuite pe un vast teritoriu al Europei şi anume din părţile vestice ale Uniunii Sovietice pînă în zona de la nordul Alpilor şi din R. S. Cehoslovacă pînă în nord-vestul R. S. F. Iugoslavia (fig. 6—7).

Pare semnificativ faptul că în Crişana, în speţă în Bihor, au fost descoperite 83 de pandantive de diferite tipuri, număr ce reprezintă 52% din totalul pieselor consemnate în repertoriu. Aceste pandantive au fost descoperite în numai 6 localităţi, majoritatea lor situate în spaţiul ce se întinde între Crişu Repede şi Valea Erului. Nu trebuie uitat nici faptul că tot în această parte nord-vestică a României, la Mişca, a fost descoperit şi depozitul care cuprinde cel mai mare număr de pandantive cunoscut pînă acum în Europa centrală şi răsăriteană. Pe lîngă acest centru din Crişana se mai conturează şi un al doilea, situat în bazinul superior al Tisei. Majoritatea descoperirilor de pe teritoriul R. P. Ungară se concentrează în această zonă. Aici au fost găsite 34 de piese, ceea ce reprezintă mai bine de 21% din totalul pandantivelor menţionate în repertoriu.

Din analiza repertoriului se remarcă de asemenea şi faptul că în unele zone geografice au existat preferinţe pentru anumite tipuri de pandantive. Amintim de exemplu faptul că tipurile A şi B, din clasificarea noastră, avînd plăcile triunghiulare compacte sau prevăzute cu aşa-zisele degete, se întîlnesc cu predilecţie în zona ungară. Numărul mare de descoperiri de aici, precum şi frecvenţa acestor două tipuri ne sugerează ideea existenţei în această zonă a unui important centru metalurgic unde se fabricau şi astfel de tipuri de pandantive (fig. 6).

În Transilvania şi Crişana tipul preferat pare a fi cel cu placa perforată de mici ferestruici şi avînd 3—5 „degete" în partea inferioară (Tipul G). Este semnificativ faptul că acest tip nu mai este întîlnit şi în alte zone, pe cînd majoritatea celorlalte tipuri se întîlneşte, izolat, şi în alte locuri (fig. 7).

---

[42] M. Florescu, ArhMold, 1, 1961, fig. 3/1, 4.
[43] I.T. Dragomir, Danubius, 1, 1967, fig. 7/1—6 şi p. 90 cu nota 4.
[44] A.C. Florescu, Dacia, N. S., 11, 1967, fig. 11/4.
[45] T. Sulimirski, WPZ, 25, 1938, 1—2, pl. 2—3.
[46] Cf. M. Florescu, *op. cit.*, p. 123.
[47] Müller Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, pl. 159, C 3, pl. 150, A 13; W. Torbrügge, *Die Bronzezeit in der Oberfalz*, München, 1959, pl. 69/17.

https://biblioteca-digitala.ro

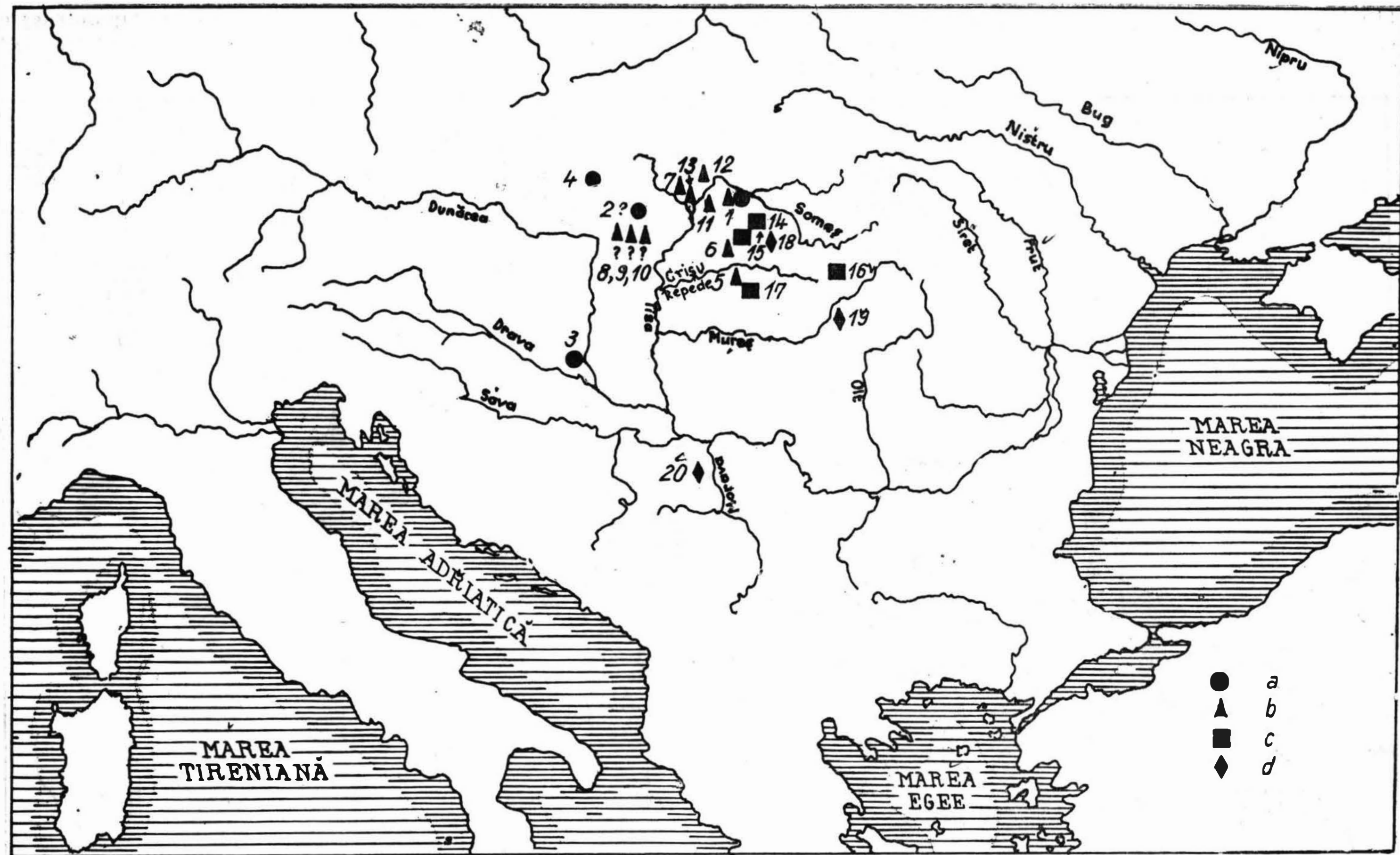

Fig. 6. Harta răspîndirii pandantivelor de bronz de tip A—D. 1 Opály ; 2,8—10 R. P. Ungară, locuri necunoscute ; 3 Kisköszeg ; 4 Blatnica ; 5 Oradea ; 6 Ciocaia ; 7 Felsödobsza ; 11 Kemecse ; 12 Viss ; 13 Tállya ; 14 Domănești ; 15 Galoșpetreu ; 16 Iara ; 17 Răbăgani ; 18 Guruslău ; 19 Uioara ; 20 Markovac. a Pandantive de tip A ; b pandantive de tip B ; c pandantive de tip C ; d pandantive de tip D.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7. Harta răspîndirii pandantivelor de bronz de tip E—F. 1 Oradea ; 2 Bicaci ; 3 Poşaga ; 4 Ungaria, loc necunoscut ; 5 Bingula Divos ; 6 Skalice ; 7 Tiszaszentimre ; 8 R.S.F. Iugoslavia, la sud-vest de Vršac ; 9 Mişca ; 10 Tállya ; 11 Felsödobzsa ; 12 Kisköszeg ; 13 Ulmi-Liteni ; 14 Băleni ; 15 Tăvădăreşti ; 16 Solonets ; 17 Mahala ; 18 Tiuripinsk ; 19 Roşieticii Vechi ; 20 Drzow ; 21 Esslingen ; 22 Mintracbing. a Pandantive de tip E_1 ; b pandantive de tip E_2 ; c pandantive de tip F ; d pandantive de G ; e pandantive de tip H.

https://biblioteca-digitala.ro

Preferinţele populaţiei din Transilvania şi Crişana s-au extins şi asupra tipului D de pandantive, foarte asemănător cu cel precedent, dar avînd în partea inferioară zimţi crestaţi. De aici, din acest spaţiu, provine probabil exemplarul descoperit în R. S. F. Iugoslavia (Marcovac), ajuns acolo fără îndoială pe calea schimburilor (fig. 6).

Varianta E_1 a tipului E cunoaşte cea mai largă arie de răspîndire. Ea este întîlnită în Transilvania (Iara), Crişana (Oradea, Bicaci), R. P. Ungară (Tiszaszentimre), R. S. Cehoslovacă (Skalice) şi în R. S. F. Iugoslavia (Bingula Divos, sud-vest de Vršac) (fig. 7).

Varianta E_2 este prezentă şi ea în depozitele din Crişana (Oradea, Mişca). Exemplarul descoperit la Poşaga pare şi el un element de import din spaţiul de la vest de Munţii Apuseni (fig. 7).

Pandantivele întîlnite în Moldova, aparţinînd tipului G, aparţin repertoriului de bronzuri de origine răsăriteană şi au pătruns în această parte a României din spaţiul R. S. S. Ucraineană şi R. S. S. Moldoveneşti unde, aşa cum am văzut, sînt frecvente (fig. 7). Nu putem împărtăşi părerea cercetătorului polonez T. Sulimirski [48], care vede în acest tip de pandantiv un descendent ale unor tipuri de origine transilvăneană. În depozitele de bronzuri din Europa Centrală şi din Transilvania sînt străine astfel de exemplare. Trebuie să amintim însă faptul că în spaţiul răsăritean terminaţiile cruciforme şi inelare asemănătoare cu cele de pe pandantive apar într-un număr mare şi la acele decorative.

Piesele de la Esslingen şi Mintraching, încadrate în tipul H, deşi fac oarecum o notă aparte faţă de pandantivele descoperite în bazinul dunărean, putem totuşi să le încadrăm în şirul tipologic formulat în repertoriu, socotindu-le replici locale ale genului [49]. Acest tip de pandantiv se va răspîndi şi în nordul Italiei (M. 236 din cunoscutul cimitir de la Este) [50] dar într-o perioadă ulterioară (Ha B-C).

V. DESPRE SIMBOLUL PANDANTIVELOR

Am menţionat că nu putem respinge întru totul opiniile cercetătorilor care cred că piesele identice cu cele descoperite la Mişca sau cele asemănătoare, încadrate de noi în tipul E de pandantive, au avut un simbol religios. Nu cunoaştem exact conţinutul acestor simboluri, iar descifrarea lor pare imposibilă. Totuşi, cîteva observaţii ne pot fi de un real folos în dezvăluirea aspectului pe care-l discutăm.

Un prim indiciu ne este dat de însăşi forma acestor pandantive, formă care ne aduce aminte de topoarele cu două tăişuri folosite în spaţiul egeic mai ales ca obiecte de cult, ca instrumente folosite la sacrificii. Aceeaşi formă, în acelaşi spaţiu o au şi altarele de piatră (Micene, Cnosos, Creta) [51]. În Europa Centrală, acest motiv, care apare sub influenţa cul-

---

[48] T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 148. Această opinie este combătută şi de M. Florescu (*op. cit.*, p. 124).

[49] Pentru o anumită afinitate stilistică între piesele din Europa Centrală şi pandantivele din centrul Transilvaniei opiniază şi W.A. von Brunn (*op. cit.*, p. 34).

[50] Müller Karpe, *op. cit.*, pl. 98/4.

[51] M. P. Nilsson, *The Minoan-Mycenaean Religion*, Lund, 1927, p. 121; J. Bouzek, *op. cit.*, fig. 18/1—4.

https://biblioteca-digitala.ro

turii miceniene, este întîlnită în perioada Bronzului mijlociu (Br.B) în Boemia nord-vestică, în Slovacia[52] şi în România, în Crişana[53], sub forma unor altare de lut, a unor detalii arhitectonice sau a unui prag de la intrarea în templul megaron.

Un lucru ciudat este însă faptul că această formă care imită, aşa cum am amintit, topoarele bipene, dispare din repertoriul formelor timp de mai bine de două secole şi reapare abia spre sfîrşitul epocii bronzului (Br.D) cînd, alături de roata solară, devine o formă „la modă". Ea reapare fie sub aspectul unor plachete confecţionate din lut sau turnate din bronz, cum sînt cele de la Uioara[54] sau de la Stránky, din Boemia[55], fie sub aspectul pandativelor de bronz discutate. O regăsim de asemenea în repertoriul ornamentelor brîurilor de bronz din Transilvania (Uioara, Aiud)[56] şi pe vasele de lut[57]. Tocmai această distanţă de cîteva secole între apariţia acestui motiv, în acest spaţiu geografic, şi renaşterea lui, petrecută, aşa cum am văzut, la sfîrşitul epocii bronzului, ne face să ne îndoim de faptul că aceste pandantive ar fi putut păstra acelaşi sens, acelaşi conţinut sau simbol magic, pe care îl aveau, de exemplu, altarele din Bronzul mijlociu. Acest decalaj subscrie mai degrabă ideii unei simbolistici independente şi care poate să nu constituie nici măcar o variantă a simbolului originar din spaţiul egeic.

Faptul că în majoritatea depozitelor de bronzuri amintite (Bicaci, Bingula Divos, Skalice, Tiszaszentimre etc.) au fost descoperite numai cîte un pandantiv de tipul în formă de topor bipen ne sugerează de asemenea că acestora li se atribuia într-adevăr un simbol şi acesta ar fi putut fi unul cu sens protector.

VI. CONSIDERAŢII CRONOLOGICE

Pandantivele şi tuburile spiralate, ca cele descoperite la Mişca, nu sînt piese de referinţă din punct de vedere cronologic. Prezenţa lor într-un număr mare de depozite, alături de alte bronzuri bine datate (topoare cu spin, celturi, seceri, vîrfuri de lance, brăţări etc.), permit însă, prin asociere, datarea depozitului de la Mişca. Cercetătorii care s-au ocupat de depozitele de bronzuri în cuprinsul cărora au fost descoperite pandantive le-au datat pe acestea în intervalul de timp dintre finalul epocii bronzului (Br.D) şi începutul epocii fierului (Ha.A_1). Amintim în acest sens datarea următoarelor depozite de bronzuri sau descoperiri menţionate şi în prezentul articol: Băleni — Br. D (I. T. Dragomir); Bicaciu — Br. D (M. Rusu); Domăneşti — Br. D (T. Bader); Esslingen — Br. D (Müler Karpe); Guruslău — Br. D (M. Rusu); Markovac — Ha.A_1 (Fr. Holste); Mintraching — Br. D (Torbrügge); Opály — Br. D (A. Moszolics); Poşaga — Ha A_1 (M. Rusu); Răbăgani — Ha. A_1 (M Rusu); Ulmi Liteni — Br. D (M. Florescu); Viss — Ha. A_1 (T. Kemenszei).

---

[52] J. Paulik, Študijne zwesti AÚ SAV, 1962, fig. 46; J. Bouzek, *op. cit.*, p. 261.
[53] N. Chidioşan, I. Ordentlich, Crisia, 4, 1975, p. 16—17, fig. 1.
[54] M. Rusu, *op. cit.*, pl. 4/8.
[55] Z. Fiedler, PàmArch, 55, 1954, p. 329, flg. 1.
[56] Fr. Holste, *op. cit.*, pl. 44/1, 18/6.
[57] T. Kovács, FoliaArh, 24, 1973, p. 8 şi urm., fig. 2—3.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe baza analogiilor prezentate, depozitul de la Mişca se încadrează la sfîrşitul fazei D a epocii bronzului şi începutul fazei A a Hallstattului, perioadă care corespunde în Transilvania orizontului de bronzuri Uriu-Domăneşti, iar în cronologia absolută cu sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XII-lea [58].

În teritoriile vecine României (R.S.F. Iugoslavia, R.P. Ungară, R.S. Cehoslovacă), pandantivele plate de bronz reapar în depozite sau în inventarul mormintelor, la sfîrşitul primei perioade a epocii fierului (Ha.C—D). Trebuie însă să menţionăm că aceste pandantive, deşi au o formă triunghiulară, sînt confecţionate din plăci subţiri şi le lipsesc aşa-zisele torţi. Acestea sînt înlocuite cu simple orificii şi inele de prindere. Plăcile sînt decorate cu mici bobiţe realizate, se pare, în tehnica „au repoussé". Cele mai cunoscute exemplare sînt cele legate de coloanele de la Blatnica [59] şi de fibulele din depozitul de la Curug [60].

În spaţiul Crişanei şi mai ales în zona nordică a acesteia, unde de fapt s-a descoperit şi depozitul de la Mişca, pînă la sfîrşitul epocii bronzului (Br. D) continuă să trăiască triburile purtătoare a culturii Otomani. Ascunderea depozitelor de bronzuri în acest răstimp şi în acest spaţiu geografic marchează limita cronologică superioară a culturii Otomani [61], orizont marcat dealtfel de modificări culturale esenţiale, care vor contura tabloul cultural şi etnic al spaţiului dintre Munţii Apuseni şi Tisa, spaţiu în care va avea loc geneza culturii ceramicii canelate de tip Gava, la originea căreia o contribuţie însemnată a avut-o cultura autohtonă de tip Otomani [62].

LE DÉPOT DE BRONZES DE MIŞCA

(RÉSUMÉ)

Un dépôt d'objets de bronze a été mis au jour en 1967 au village de Mişca (dép. de Bihor), dans le Nord-Ouest de la Roumanie. Il se composait de 55 pendentifs rectangulaires, dont les longs côtés suivaient un tracé concave, alors que les côtés plus courts étaient convexes, et de 11 petit tuyaux en fil de bronze spiralé (saltaleoni).

La littérature archéologique connaît deux localités du Bihor portant le nom de Mişca. Il s'agit d'une confusion qui remonte à M. Roska ; celui-ci, à part le village de ce nom, rattaché à la commune de Chişlaz, mentionne également une « Micske Puszta », qui n'était en réalité qu'une simple ferme des environs de la ville d'Oradea, aujourd'hui intégrée dans le périmètre urbain.

Cette sorte de pendentifs, de même que d'autres pièces analogues passent pour avoir servi d'ornements de harnachement. Par ailleurs,

[58] M. Rusu, Dacia, N.S., 6, 1963, p. 177—180.
[59] S. Gallus, T. Horváth, *op. cit.*, pl. 28, 31/1. Precizăm că la Blatnica au fost descoperite mai multe garnituri de lanţuri cu pandantive dar ele nu fac parte din acelaşi depozit, fapt menţionat şi de autori. Cele trei pandantive descoperite la Blatnica şi menţionate de noi în repertoriu (Tipul A) au fost datate la sfîrşitul epocii bronzului.
[60] D. Garašanin, *op. cit.*, pl. 29/1—3.
[61] I. Ordentlich, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 92 şi urm.
[62] J. Paulik, Sbornik Bratislava,, 68, 1968, 8, p. 39 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

on ne leur dénie pas non plus un caractère magique religieux, surtout dans les cas des pièces de la forme haches bipennes, connues notamment dans l'espace égéen.

Le répertoire des découvertes de pendentifs mentionne 158 exemplaires de ce genre, mis au jour dans 32 localités de Roumanie, Union Soviétique, Yougoslavie, Hongrie, Tchécoslovaquie, Allemagne. Les spécialistes ont déterminé 8 types principaux de pendentifs, notés de A à H. L'étude du répertoire aboutit aux résultats suivants :

Plus de la moitié du total mentionné de ces pendentifs ont été trouvés dans le Nord-Ouest de la Roumanie (Crişana). Le dépôt de Mişca est le plus important de tous ceux connus jusqu'à présent en Europe. Un deuxième « centre » semble s'ébaucher dans la région du bassin supérieur de la Tisa, où le nombre des pendentifs mis au jour représente 21% du total.

Il y a des zones géographiques qui se distinguent par une préférence marquée pour un certain type de pendentifs. Par exemple, les types *A* et *B* ont eu leur vogue dans la zone hongroise ; les types *C* et *D* sont les préférés en Transylvanie et Crişana ; le type *E* est celui ayant bénéficié de la plus large diffusion entre tous, car on le retrouve dans toutes les régions mentionnées ; le type *G* n'est attesté que dans la zone occidentale de l'Union Soviétique et en Moldavie.

Partant des analogies présentées par lui, le dépôt de Mişca a été daté d'une époque comprise entre le bronze final (D) et le commencement de l'âge du fer (Ha A_1), qui correspond à l'horizon des dépôts Uriu-Domneşti, de la fin du XIIIe siècle av.n.è. Il a appartenu à la population de la culture Otomani, dans son étape tardive.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Mişca 1 Dépôt de bronzes ; 2 pendentif de bronze.

Fig. 2. Ornements de bronze destinés à décorer les harnachements. 1 Oradea « Micska Puszta » ; 2 Kemecse ; 3 Ciocaia.

Fig. 3. Pendentifs de bronze de types A et B. 1 Blatnica ; 2, 7—8, 18 Divers endroits non localisés de la Hongrie ; 3, 10—11 Opály ; 4—6 Kisköszeg ; 9 Felsödobsza ; 12 Tállya 13 Kemecse ; 14 Viss ; 15—16 Ciocaia ; 17 Oradea « Micska Puszta ».

Fig. 4. Pendentifs de bronze de types C — E_1. 1, 2, 12 Oradea « Micska Puszta » ; 3 Răbăgani ; 4 Galoşpetreu ; 5 Domăneşti ; 6 Iara ; 7 Guruslău ; 8—9 Cioara ; 10 Markovac ; 11 Bicaciu, 13 Tiszaszentimre ; 14 endroit non localisé de Hongrie ; 15 Skalice ; 16 Bingula Divos 17 Poşaga ; 18 Yougoslavie, sud-ouest de Vrsac.

Fig. 5. Pendentifs de bronze de types E_2 — H. 1 Mişca ; 2, 4 Oradea « Micska Puszta » ; 3 Poşaga ; 5 Felsödobsza ; 6 Tállya ; 7 Kisköszeg ; 8—9 Băleni ; 10 Solonetz ; 11 Ulmi Liteni ; 12 Mintraching ; 13 Esslingen.

Fig. 6. La carte de la diffusion des pendentifs de bronze de types A — D. 1 Opály ; 2, 8—10 Divers endroits non localisés de Hongrie ; 3 Kisköszeg ; 4 Blatnica ; 5 Oradea ; 6 Ciocaia ; 7 Felsödobzsa ; 11 Kemecse ; 12 Viss ; 13 Tállya ; 14 Domăneşti ; 15 Galoşpetreu ; 16 Iara ; 17 Răbăgani ; 18 Guruslău ; 19 Cioara ; 20 Markovac.

a Pendentifs de type A ; b pendentifs de type B ; c pendentifs de type C ; d pendentifs de type D.

Fig. 7. La carte de la diffusion des pendentifs de bronze de types E — F. 1 Oradea ; 2 Bicaciu ; 3 Poşaga ; 4 Endroit non localisé de Hongrie ; 5 Bingula Divos ; 6 Skalice ; 7 Tiszaszentimre ; 8 Yougoslavie, sud-ouest de Vrsac ; 9 Mişca ; 10 Tállya ; 11 Felsödobsza ; 12 Kisköszeg ; 13 Ulmi-Liteni ; 14 Băleni ; 15 Tăvădăreşti ; 16 Solonetz ; 17 Mahala ; 18 Tiuripinsk ; 19 Roşieticii Vechi ; 20 Drzow ; 21 Esslingen ; 22 Mintraching.

a Pendentifs de type E_1 ; b pendentifs de type E_2 ; c pendentifs de type F ; d pendentifs de type G ; e pendentifs de type H.

https://biblioteca-digitala.ro

PREMISELE FORMĂRII ORAŞULUI MEDIEVAL SUCEAVA ŞI ROLUL AŞEZĂRII PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIV-LEA

DE

M. D. MATEI

În literatura românească sau străină de specialitate originea oraşului Suceava a fost tratată în chip divers, dar în ciuda deosebirilor de nuanţă existente între opiniile exprimate în numeroase lucrări credem că punctele de vedere mai importante se pot rezuma în felul următor:

a) Oraşul are o istorie destul de recentă. Originile lui trebuie să fie căutate nu mai înainte de secolul al XIV-lea, iar constituirea sa ca aşezare, prezentînd particularităţi economico-sociale specific urbane, nu poate fi pusă decît pe seama unor elemente etnice străine (maghiare, germane, armeneşti, ruseşti etc.), opinie pe care cercetările mai recente au dovedit-o falsă.

b) Oraşul s-a constituit pe baze etno-demografice locale, el avînd o existenţă anterioară secolului al XIV-lea, putînd a fi pus într-o relaţie — chiar dacă nu întotdeauna foarte clar conturată — cu forţe feudale în formare sau chiar cu autoritatea politică centrală. Această realitate a fost confirmată de cercetările arheologice efectuate la Suceava vreme de mai bine de două decenii.

c) Oraşul s-a format în jurul unei fortificaţii cu siguranţă preexistentă Cetăţii de Scaun, cunoscînd apoi o dezvoltare impetuoasă, în primul rînd ca urmare a alegerii sale drept capitală a ţării.

Într-o serie de lucrări mai vechi am făcut o trecere în revistă de oarecare amănunţime a diferitelor puncte de vedere pe care le-am rezumat mai sus şi de aceea nu vom reveni şi aici pe larg asupra problemelor ridicate de bibliografia avută în vedere[1]. Chiar şi aşa însă se impune să amintim faptul că, cu excepţia unor lucrări al căror caracter ştiinţific este sensibil umbrit de atitudini tendenţioase[2], datorită amplorii pe care au căpătat-o cercetările arheologice medievale în ţara noastră, creşterea cantitativă a materialului comparativ a făcut să capete tot mai multă consistenţă opinia care atribuie oraşului Suceava o origine locală. Dealtfel, acesta

[1] M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963; idem, *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI)*, Suceava, 1970.

[2] Hugo Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum in Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13.—18., Jahrhundert)*, München, 1960; v. şi opinia lui Al. Andronic de pre lucrarea citată, RRH, 9, 1970, 5, p. 844, care atrage atenţia asupra orientării greşite a acestei lucrări.

S C I V A, tomul 28, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie, 1977, p. 71—87.

https://biblioteca-digitala.ro

nu este numai cazul oraşului Suceava [3], deoarece, aşa cum se ştie, categoria oraşelor din Moldova „ctitorite" de străini era eronat prezentată ca destul de bogată în literatura de specialitate, excepţie făcînd doar cîteva tîrguşoare, apariţii destul de tîrzii şi puţin semnificative.

Nivelul actual al cercetărilor româneşti în domeniul care ne preocupă permite definirea stadiului în care se afla societatea din Moldova în decursul secolului al XIII-lea ca unul prin excelenţă rural, în ciuda faptului că procesul feudalizării acestei societăţi era în plină desfăşurare, precum şi a unor afirmaţii potrivit cărora încă înainte de invazia tătarilor Moldova cunoştea o avansată civilizaţie urbană [4]. Dealtfel, între primele două constatări nu există nici o contradicţie, dar de modul corect în care acestea sînt puse în anume relaţii depinde foarte mult procentul de verosimilitate a tabloului ce poate fi conturat pentru Moldova vremii arătate [5].

O primă şi foarte importantă constatare prilejuită de cercetările arheologice din obiective situate în zona care ne preocupă — este extrema raritate a monedei [6], ceea ce ne obligă să adoptăm încă de la început o atitudine foarte prudentă faţă de problema naturii schimbului de produse ce se practica între comunităţile omeneşti din această zonă. Precizînd şi aici, aşa cum am făcut-o şi cu alte prilejuri [7], că principala atenţie trebuie acordată analizei dezvoltării *interne* a societăţii, ne grăbim să adăugăm că nu omitem în nici un caz contribuţia cu efecte pozitive asupra dezvoltării societăţii locale a relaţiilor de schimb cu lumea exterioară, indiferent dacă este vorba de comerţul de tranzit [8] sau pur şi simplu de prezenţa periodică a unor negustori stăini în mijlocul populaţiei din Moldova, aşa cum pare verosimil să se fi petrecut înainte de mijlocul secolului al XIII-lea, ca şi după aceea. Descoperirile arheologice impun însă o anumită dimensionare şi mai ales apreciere calitativă a acestor schimburi, apreciere care trebuie să pornească în primul rînd de la constatarea slabei răspîndiri a monedei ca mijloc de schimb, ceea ce ne obligă să atribuim atît schimbului de produse între colectivităţile locale, cît şi aceluia dintre comunităţile locale şi negustorii străini, caracterul diversificat al unui *schimb direct de produse* şi mai puţin acela de relaţie comercială mijlocită de monedă.

---

[3] De o situaţie privilegiată din punctul de vedere al cunoaşterii, chiar cu oarecare amănunţime, a etapelor parcurse în evoluţia sa de la stadiul de aşezare rurală la acela de oraş, se bucură Iaşi, şi aceasta datorită, aproape în exclusivitate, cercetărilor arheologice. Pentru problemele de bază ale acestei evoluţii, cf. Al. Andronic, Carpica 1972, p. 169—180, unde se dă şi o consistentă bibliografie, cu scopul de a situa istoria Iaşilor în contextul istoriei oraşelor medievale moldoveneşti. În măsura în care cercetările arheologice au putut contribui în mod satisfăcător la stabilirea momentului şi condiţiilor formării oraşului Roman, s-a încercat şi pentru acesta schiţarea etapelor de început ale istoriei sale (cf. M. D. Matei şi I. Chiţescu, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 291—320).

[4] C. C. Giurescu, NEH, 3, 1965, p. 55—70; idem, *Contribuţii la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Bucureşti, 1972, p. 15, 17; cf. şi H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, Bucureşti, 1972, p. 192.

[5] În legătură cu această problemă ne-am exprimat punctul ce vedere, mai recent, în StMat Suceava, seria istorie, 3, 1973, p. 63 şi urm.; cf. şi M.D. Matei şi Şt. Olteanu, *Continutul economico-social şi rolul formelor preurbane la est şi sud de Carpaţi*, raport prezentat la a VIII-a Conferinţă de arheologie, Suceava, aprilie, 1974.

[6] A. A. Nudelman, *Karpato-Dunaiskie zemli v srednie veka*, Chişinău, 1975, p. 106. (cf. L. L. Polevoi, Izvestia Moldavscogo Filiala Academii Nauk SSSR, 4 (31), 1956, p. 91 şi urm.).

[7] Cf. mai ales, *Studii de istorie orăşenească medievală...*, passim.

[8] P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 107; pentru unele consideraţii mai cuprinzătoare, v. şi M. Dan, *Cehi, slovaci şi români în veacurile XII—XVI*, Sibiu, 1944.

https://biblioteca-digitala.ro

Din această situaţie, sugerată de descoperirile arheologice, se naşte însă o întrebare ce vizează un întreg complex de relaţii economice. Descoperirile arheologice din Moldova, anterioare mijlocului secolului al XIII-lea, care pot fi invocate în sprijinul practicării unui comerţ al localnicilor cu negustori străini, se restrîng la un număr modest de categorii, printre acestea pe primele locuri figurînd obiectele de podoabă şi acelea de cult [9]. Cu cîteva excepţii, care să intereseze discuţia de faţă, descoperirile pe care le avem în vedere — cele de la Suceava neinfirmînd aprecierea noastră — sugerează că beneficiarii principali ai acestui comerţ cu negustorii străini erau feudalii locali [10]. Dar, prin natura şi nivelul atins de economia Moldovei în secolul al XIII-lea, aceşti feudali nu puteau introduce în circuitul internaţional decît produse agricole sau ale subsolului în schimbul mărfurilor pe care le achiziţionau de la negustorii străini, ceea ce nu implica, în nici un caz, existenţa unor centre permanente în care să se practice un schimb de mărfuri interesînd marea masă a populaţiei [11].

Arheologia a furnizat, mai ales în anii din urmă, o serie de date şi observaţii care permit considerarea ca foarte plauzibilă a ipotezei că printre cei care au beneficiat în chip curent de contactul economic cu negustorii străini au fost în primul rînd locuitorii satelor situate în lungul văilor unor ape mai importante, exemple în acest sens putînd fi invocate printre aşezări aflate în lungul Siretului, Prutului, Moldovei. Cum de-a lungul unor astfel de cursuri de apă se aflau de regulă drumurile comerciale cele mai intens frecventate, contactul locuitorilor satelor cu mărfurile străine se putea face nemijlocit [12], în fiecare aşezare în parte, lipsind,

---

[9] V. Spinei, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 227—242.

[10] Credem că în acest sens pledează calitatea şi valoarea obiectelor ce compun anume tezaure descoperite pe teritoriul Moldovei şi datînd din perioada la care ne referim. Mai puţin tezaurele monetare, obiectele de podoabă capătă o valoare deosebită în această discuţie (cf. Dan Gh. Teodor, ArhMold, 1 (1961), p. 245—269; idem, ArhMold, 2—3, 1964, p. 343—357). În ceea ce ne priveşte, nu credem, însă, că se poate accepta semnificaţia atribuită de Dan Gh. Teodor (Dacia, N.S., 8, 1961, p. 519) tezaurului de la Voineşti, în sensul că el ar pleda în favoarea existenţei „unui centru orăşenesc pe teritoriul Moldovei la mijlocul secolului al XIII-lea".

[11] Ceea ce reţine atenţia este împrejurarea că în cuprinsul unor aşezări din Moldova devenite oraşe înfloritoare s-a descoperit un număr extrem de redus de obiecte provenind din lumea bizantină sau din cea veche rusească (cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 228, fig. 1 şi p. 236, fig. 4). Pentru unele aspecte ale problemei consecinţelor schimburilor economice practicate de locuitorii Moldovei cu negustori străini, ca şi pentru influenţa *comerţului de tranzit* asupra regiunilor de la răsărit de Carpaţi, cf. M.D. Matei, *Studii de istorie orăşenească medievală*..., p. 15—22.

[12] În completarea hărţilor publicate de V. Spinei *(loc. cit.)* cuprinzînd date care ilustrează realităţi de pînă în secolul al XIII-lea, se pot aduce, pentru moment, puţine exemple din secolele XIV—XVI, *de atestare arheologică sigură* a situaţiei avantajoase în care se află satele situate în lungul sau în imediata apropiere a unor drumuri comerciale importante care străbăteau Moldova. Două exemple ni se par, totuşi, mai bogate în semnificaţii: aşezarea de la Lunca-Dorohoi, situată pe malul Siretului (cf. Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamţu, V. Spinei, ArhMold, 6, 1969, p. 187—212) şi aşezarea de la Berchişeşti, de pe valea Moldovei. În această din urmă aşezare, în cuprinsul căreia s-au făcut cîteva sondaje informative, s-a observat prezenţa unui număr destul de mare de obiecte de metal—piese de armament, de harnaşament şi de echipament militar — care, mai ales în funcţie de criterii tipologice şi de tehnica de execuţie, nu par a proveni din producţia internă a Moldovei. Dat fiind faptul că cele mai multe din piesele avute în vedere s-au aflat într-o groapă datată cu o monedă de la Alexandru cel Bun şi împreună cu un material ceramic atribuit cu siguranţă începutului secolului al XV-lea, şi cum, pe de altă parte, nu se cunosc în oraşele Moldovei ateliere care, în perioada respectivă, să fi produs piese similare, sîntem înclinaţi să opinăm în favoarea procurării acestora de la negustorii care parcurgeau în mod curent drumul comercial de pe valea Moldovei, iar ca loc de producere a pieselor — oraşele din Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro

deci, elementul care să impună [13] nevoia apariției unor locuri speciale de schimb cu mărfurile aduse de negustorii de peste graniță.

În aceste condiții se impune nevoia de a vedea dacă viitoarele așezări urbane ale Moldovei nu au fost pregătite de împrejurări precumpănitor interne și mai ales dacă ele nu s-au constituit ca urmare a unor nevoi îndelung constatate de către locuitorii țării. Or, tocmai din acest punct de vedere Suceava poate fi considerată ca unul dintre exemplele cele mai reprezentative, găsindu-și un loc bine precizat în istoria procesului de formare a orașelor medievale din Moldova.

Una din practicile esențiale și curente în viața economică a comunităților omenești, în general, a fost aceea de a schimba între ele surplusuri de produse, care, întîmplător și ocazional, căpătau, prin schimb, caracter de marfă [14]. Lăsînd la o parte, ca nesemnificativ în discuția de față, schimbul ce se petrecea între membrii aceleiași comunități (petrecut pe fundalul general al împlinirii de către fiecare familie a nevoilor sale curente), nivelul atins de forțele și relațiile de producție din Moldova în secolul al XIII-lea și demonstrat de către descoperirile arheologice îndreptățește opinia că în această vreme se creaseră condiții care permiteau și poate chiar impuneau practicarea unui schimb *între comunități* [15]. În aprecierea calitativă și dimensionarea acestui schimb există însă deosebiri de opinii și, în ceea ce ne privește, nu socotim că există astăzi suficiente date pentru a considera că respectivul fenomen antrena, spre mijlocul secolului al XIII-lea, comunități situate la mari distanțe una de alta. Tocmai de aceea considerăm că are multe șanse să se dovedească determinantă în dimensionarea teritorială a zonelor în care se practica un astfel de schimb de caracter relativ frecvent, între diverse comunități, una din următoarele împrejurări : cadrul geografic microzonal în care se afla un grup de așezări, care facilita contactul permanent între ele și cadrul natural deosebit, care permitea unor grupuri de așezări să practice între ele un schimb de mărfuri de caracter complementar [16]. Numai că odată

---

[13] P. P. Panaitescu (*Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 281) formulează cu destulă prudență și suficientă nuanțare opinia că „drumurile comerciale n-au creat orașele și cu atît mai puțin satele, dar au contribuit la înființarea, de-a lungul lor, a unor centre de schimb care au devenit apoi orașe". În raport cu poziția exprimată anterior de către același autor în legătură cu importanța drumurilor de comerț în apariția orașelor medievale, opinia de mai sus apare cu mult mai apropiată de realitățile istorice.

[14] „Circulația de mărfuri precede producția de mărfuri și constituie una din condițiile (nu însă unica) apariției acesteia" (V. I. Lenin, *Opere*, III, Edit. P.C.R., 1948, p. 523).

[15] Considerăm că o serie de descoperiri din Moldova impun cu tărie o astfel de opinie și, cu siguranță, numai insuficienta dezvoltare a cercetărilor întîrzie creșterea numerică a dovezilor. Cu titlu de exemplu, amintim descoperirea la Iași, în nivelul de locuire datînd din secolul al XIII-lea, a unor obiecte de corn, ceea ce dovedește existența aici a unui atelier pentru prelucrarea cornului (Al. Andronic, Carpica, 1972, p. 171), așa cum pare să se explice și similitudinea de situații de la Răducăneni și Poiana-Bîrlad. Astfel de ateliere nu produceau, cu siguranță, numai pentru nevoile comunităților în care trăiau respectivii meșteșugari, tot așa cum este greu de presupus că în fiecare sat a existat, încă de timpuriu, o activitate legată de prelucrarea fierului, ceea ce impunea practicarea schimbului între comunități. Oricum ar fi însă considerăm că trebuie privită cu multă prudență ipoteza existenței în secolele XII—XIII a condițiilor obiective care să facă necesară apariția unei negustorimi moldovene specializate (cf. N. Grigoraș, *Dregătorii tîrgurilor moldovenești și atribuțiile lor pînă la Regulamentul organic*, Iași, 1942, p.11). Pentru condițiile economice care impun apariția negustorilor specializați, cf. Șt.Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 92.

[16] V. mai jos p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

cu stabilirea regimului de stăpînire mongolă la răsărit de Carpaţi, care presupunea, înainte de toate, satisfacerea de către locuitorii Moldovei a unor obligaţii de natură economică impuse de către tătari, cele două împrejurări menţionate mai înainte îşi vor fi schimbat întrucîtva efectele, datorită intervenţiei regimului politic şi economic propriu acestora.

Dificultăţile generate de natura documentării arheologice se fac încă puternic resimţite în încercarea de a ilustra ipotezele formulate în rîndurile precedente. Nivelul tehnic unitar al producţiei agricole, ca şi practica generalizată a meşteşugurilor casnice par a îndreptăţi însă adoptarea unei prudenţe speciale în cazul încercării de a documenta pe cale arheologică fenomenul schimburilor de produse practicate între comunităţi omeneşti situate în zone geografice unitare. Spunînd aceasta ne referim, în primul rînd, la capacitatea potenţială a cercetărilor arheologice de a surprinde în cuprinsul unor aşezări rurale semnele materiale ale etapelor de început ale procesului amintit. Prin natura solului şi unitatea mediului geografic ambiant, uniformitatea producţiei în astfel de zone nu putea da naştere decît cadrului economic al unor schimburi de surplusuri şi nu de produse calitativ deosebite. Oricum ar fi însă un astfel de schimb este greu să fie admis ca avînd un caracter itinerant, ceea ce ar însemna că ofertantul cutreiera satele din împrejurimi în căutarea solicitantului produselor sale. Nevoia fixării prin tradiţie a unor locuri de întîlnire — a căror periodicitate să fie impusă atît de sezonul de recoltare, cît şi de perioadele valorificării optime a unor produse provenind din creşterea vitelor — se impune de la sine. Astfel de locuri de tîrguri periodice nu puteau avea însă nici o şansă de evoluţie spre un nivel economic mai înalt, tocmai datorită conţinutului schimburilor pe care le mijloceau şi slabei întinderi a zonelor servite[17].

În schimb, o cu totul altă situaţie ne este sugerată de documentaţia arheologică actuală (care îşi găseşte o confirmare mulţumitoare şi în izvoarele scrise) referitor la cazul altor aşezări. Este vorba anume despre ceea ce au început să se numească, de la o vreme, „tîrgurile de văi”[18], categorie căreia îi găsim o serie de ilustrări plauzibile în aşezări ca cele de la Piatra Neamţ, Suceava ş.a. În sprijinul interpretării noastre vin nu numai descoperiri arheologice care probează existenţa aici a unor centre populate (în vecinătatea Pietrei lui Crăciun fiind dovedită şi existenţa unei vechi întărituri de caracter militar)[19], dar şi faptul că în ambele aşezări domnia şi-a stabilit, de timpuriu, cîte o curte domnească[20],

[17] Pentru semnificaţia mai largă a tîrgurilor periodice pentru economia unor regiuni vest-europene cf. F. Vercauteren, *Étude sur les civitates de la Belgique Seconde*, Bruxelles, 1934, v. şi H. Pirenne, în *Bedeutung und Rolle des Islam beim Übergang vom Altertum zum Mittelalter*, Darmstadt, 1968, p. 10—22.

[18] „. . .într-o epocă îndepărtată, văile formau unităţi economice separate, cu satele lor, în mijlocul cărora se afla centrul de schimb şi de pază, sediul voievodului” (P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969. p. 282).

[19] Indiferent de originea ei şi de scopurile cu care a fost ridicată, este neîndoielnic că această fortificaţie a fost amplasată în preajma unei aşezări preexistente. În acest sens pledează atît *o parte* din descoperirile făcute în interiorul întăriturii (C. Scorpan, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 441—454), cît şi constatarea că în această zonă rezida o populaţie stabilă, a cărei cultură materială începe să fie tot mai bine cunoscută (V. Spinei, MemAntiq, 1, 1969, p. 245 şi urm.).

[20] Amintim că, după datele existente, ambele Curţi Domneşti au fost ridicate în ultimul sfert al secolului al XIV-lea, de către voievodul Petru I.

https://biblioteca-digitala.ro

semn al unui interes major pe care îl prezentau cele două localități atît pentru viața economică, cît și pentru cea politică a țării. Firește, pentru ambele localități nu mică va fi fost importanța în constituirea și înflorirea ulterioară a așezărilor, încă din faza lor preurbană, a poziției ocupate de ele în apropierea graniței de est a Transilvaniei și, respectiv, pe un drum comercial de importanța aceluia care lega Polonia de zonele nord-pontice [21], dar considerăm că aceste împrejurări s-au grefat pe un complex de factori în primul rînd interni, de ordin economic și politic.

În literatura românească de specialitate, ca și în cea străină dealtfel, s-a pus de multe ori problema formării unora din orașele medievale din așezări rurale, acceptîndu-se ca obligatorie existența unei etape intermediare care, sub raport cronologic, în Moldova ar putea fi situată în cursul secolului al XIII-lea, ca și în prima parte a celui următor [22]. Nu este locul să reluăm aici discuția referitoare la mecanismul producerii binecunoscutului proces al separării meșteșugurilor de agricultură ca premisă a apariției orașelor medievale. Ne mulțumim doar să amintim faptul că principala condiție pe care trebuie să o admitem ca obligatorie pentru faza intermediară în discuție este aceea ca, prin locul pe care îl ocupau în raport cu masa de densități variabile de la zonă la zonă, a satelor pe care le serveau astfel de așezări preurbane, era aceea de a permite un contact lesnicios între satele din jur. Fie că este vorba de Suceava, asupra situației căreia vom reveni și vom stărui în mod special, sau de Iași [23] așezat în plină zonă de activități agricole, apreciem că, în faza existenței lor preurbane, astfel de așezări nu dispuneau de o producție artizanală proprie, care să justifice *numai ea* atragerea unor cumpărători potențiali din zonele înconjurătoare, ci asemenea așezări s-au născut precumpănitor ca urmare a poziției lor avantajoase, îndelung verificate de locuitori, în raport cu nevoile economice de schimb ale acestora. Astfel de așezări au fost create, deci, de un complex favorabil de împrejurări și în nici un caz nu și-au impus prezența și rolul printr-o activitate proprie de producție, care să le fi diferențiat foarte de timpuriu de restul satelor din împrejurimi. (În cazul Sucevei, după cum vom vedea mai departe, situația a devenit, se pare, încă și mai complexă prin intervenția unui foarte plauzibil factor politic.) În astfel de împrejurări, este de așteptat ca săpăturile arheologice să aducă dovezi care să ilustreze doar în mică măsură această fază, în care respectivele așezări nu dispuneau deloc sau numai foarte puțin de o producție specializată. Iar atunci cînd astfel de dovezi încep a apărea într-un număr cît de cît semnificativ nu încape nici o îndoială că așezarea care le conservă și le furnizează se află deja în stadiul unui oraș incipient, devenit un centru de producție curentă. Prin aceasta se creează condițiile necesare modificării nu numai a caracterului (din periodic în permanent), dar și a conținutului schimbului practicat în cuprinsul respectivelor așezări, existînd o bază locală de mărfuri oferite schimbului, de o importanță excepțională prin caracterul ei, în ciuda proporțiilor destul de restrînse la care se produce fenomenul.

---

[21] I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 27.

[22] Cf. mai recent, M. D. Matei, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 369—377.

[23] Al. Andronic, *Cercetări istorice*, Iași, 1970, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru a completa cadrul istoric general în care trebuie plasată discuţia referitoare la apariţia oraşului Suceava, nu putem evita cel puţin amintirea unei categorii distincte de aşezări din Moldova, şi anume acele oraşe care sînt legate, aproape fără excepţie, în literatura de specialitate, de prezenţa şi acţiunea la răsărit de Carpaţi a unor factori externi, chiar dacă deosebiţi ca esenţă şi forme de activitate. Este vorba de oraşele Baia şi Siret, a căror constituire ca aşezări de tip orăşenesc este contestată populaţiei româneşti a Moldovei.

Declarată cînd aşezare foarte veche şi datorîndu-şi înflorirea în mod precumpănitor prezenţei aici a unor străini [24], care îi vor fi pus în valoare resurse de minereuri a căror existenţă este considerată ca certă, cînd aşezare românească, îndeplinind funcţia de „tîrg de vale" [25], Baia se dovedeşte, pe temeiul rezultatelor cercetărilor arheologice recente, a avea o vechime ce nu premerge decît foarte puţin începutul secolului al XIV-lea [26]. Ceea ce rămîne cert şi merită a fi evidenţiat cu sublinieri este faptul că deşi Baia este menţionată documentar în anul 1345 [27], faza *preurbană* din istoria aşezării nu este exclus „să se prelungească şi în primele decenii ale celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIV-lea" [28]. Această opinie, căreia ne alăturăm şi noi, nu face decît să atragă atenţia o dată în plus asupra nevoii permanente de a aprecia critic raportul ce trebuie făcut între menţionarea unei aşezări într-un izvor străin şi rolul real al respectivei aşezări în viaţa internă a ţinutului în care este situată aceasta. Mai ales în cazul de faţă prudenţa noastră trebuie să sporească şi datorită faptului că există indicii că dezvoltarea aşezării s-a petrecut *pe temeiul exploatării resurselor zonei înconjurătoare* [29], dar nu obligatoriu prin intervenţia exclusivă a unor elemente etnice străine de Moldova şi nici în afara cadrului *politic* al statului.

În ceea ce priveşte Siretul, unele rezultate ale cercetărilor arheologice întreprinse în mai multe puncte situate în cuprinsul vechiului oraş fac sigură existenţa aici a unei aşezări omeneşti anterioare secolului al XIV-lea. Cum însă în nici unul din punctele cercetate nu au apărut nici urme de locuire deosebit de densă, nici dovezi ale trecerii pe aici a tătarilor, s-ar părea că respectiva aşezare a cunoscut perioada sa de creştere mai intensă abia în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Această observaţie împreună cu constatarea că pe o zonă destul de întinsă în lungul Siretului se dezvolta un întreg grup de aşezări săteşti [30] la finele secolului al XIII-lea

---

[24] V. bibliografia esenţială la Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, Istorie, 19, s. III, 1973, 2, p. 166.

[25] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 281 şi urm.

[26] Pe lîngă datele arheologice care pun sub semnul întrebării vechimea atribuită aşezării, trebuie amintit şi faptul că elementele heraldice ale peceţii tîrgului Baia, pecete invocată în favoarea vechimii oraşului, nu susţin existenţa aici a unei aşezări urbane încă din secolul al XIII-lea.

[27] Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrşitul veacului al XIV-lea*, Bucureşti, 1942, p. 87.

[28] Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *loc. cit.*, p. 177.

[29] Printre descoperirile mai consistente de la Baia, *aflate mai ales în nivelul de locuire din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi începutul celui următor*, sînt de semnalat „cantităţi însemnate de zgură şi lupe, rezultate din procesul de reducere a minereului de fier" (*ibidem*, p. 171).

[30] Pentru unele consideraţii istorice referitoare la locuirea din această zonă, cf. Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamţu, Victor Spinei, ArhMold, 6, 1969, p. 187—212.

https://biblioteca-digitala.ro

şi la începutul celui următor ne determină să formulăm opinia că misiunile catolice stabilite aici succesiv *au găsit la Siret o aşezare preexistentă.* Misionarii catolici vor fi preferat această aşezare atît pentru poziţia sa favorabilă în raport cu aşezările din jur, dar şi pentru că Siretul ocupa un loc care îi permitea, prin intermediul drumului comercial, ce trecea spre Polonia, legături lesnicioase cu lumea catolică de la nord.

Ceea ce este însă sigur este faptul că prin aşezarea lor la Siret atît călugării catolici, cît şi anume elemente etnice străine atrase aici de interese economice diverse au grăbit ascensiunea aşezării, putîndu-se considera cu justeţe că toţi aceştia au avut o contribuţie la aducerea Siretului la nivelul la care ne este cunoscut spre mijlocul secolului al XIV-lea [31].

Cercetările întreprinse în ţara noastră în legătură cu problema premiselor şi împrejurărilor concrete în care s-au putut forma oraşele medievale din Moldova, au ajuns să contureze un cadru destul de veridic, economic şi social, în care trebuie plasate începuturile acestor aglomerări umane medievale. Pornind de la analiza realităţilor specifice teritoriului de la răsărit de Carpaţi — şi cu condiţia evitării consecvente a supralicitării valorii şi semnificaţiei izvoarelor – începe să se bucure de o tot mai largă răspîndire şi audienţă teza potrivit căreia perioada în care putem situa cronologic manifestarea plenară a fenomenului preurban este cuprinsă între finele secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea. Ţinînd sema de multitudinea factorilor care au putut determina sau măcar contribui la apariţia unor fenomene de caracter microzonal de genul acelora pe care am încercat să le sugerăm în paginile precedente, rămîne un fapt neîndoielnic acela că fenomenul incipient-urban [32] nu poate fi înţeles şi cu atît mai puţin separat de însuşi procesul de feudalizare a societăţii omeneşti din regiunile de la răsărit de Carpaţi. Restrîngîndu-şi, ca o consecinţă a structurilor specifice perioadei, atît activităţile, cît şi influenţa la teritorii relativ modeste, aşezările de acest tip au avut, în primul rînd, rolul economic de a mijloci schimbul de produse [33] care intrau în cantităţi diverse şi varia-

---

[31] Toate cercetările arheologice întreprinse la Siret au evidenţiat nivelul ridicat al producţiei materiale de aici, la mijlocul secolului al XIV-lea (Cf. Al. Rădulescu, Dacia, N. S., 16, 1972, p. 225—242).

[32] Este locul să atragem încă o dată atenţia şi aici asupra faptului că, în literatura românească de specialitate, oamenii de ştiinţă nu s-au fixat încă asupra unei terminologii unanim acceptate pentru definirea etapelor procesului de urbanizare a unor aşezări medievale, ceea ce îngreuiază mult înţelegerea poziţiilor pe care se situează diverşii cercetători ai problemei. Apreciind, noi înşine, faptul că folosirea conceptului de „preurban" pentru definirea etapei în care nu se manifestă încă plenar trăsăturile definitorii ale unui oraş (producţie specifică de mărfuri şi activităţi sistematice de schimb, un rol administrativ, cultural şi politic al respectivei aşezări într-un cadru politic bine definit etc.) lasă loc multor neclarităţi, am propus, mai de mult, definirea acestei etape prin conceptul de „tîrg". Şi aşa, însă, neclarităţile nu dispar cu desăvîrşire, deoarece acelaşi termen este folosit pentru definirea unor aşezări medievale care nu prezintă trăsăturile specifice şi complexe ale unor oraşe deplin închegate. În aceste înprejurări, considerăm că pînă la adoptarea, în urma unor discuţii aprofundate ale specialiştilor, a termenului cel mai potrivit pentru definirea etapei pe care o avem în vedere, utilizarea conceptului de „etapă incipient-urbană" ar putea intra în vederile specialiştilor. Acest concept ar prezenta, cel puţin, avantajul că ar înlătura confuzia că termenul „preurban" defineşte etapa *cronologică* (cu trăsăturile sale specifice economice, sociale, politice etc.) ce se situează *înaintea apariţiei oraşelor.*

[33] Cu privire la rolul economic al aşezărilor incipient-urbane, cf. R. Maunier, *L'origine et la fonction économique des villes (Etude de morphologie sociale)*, Paris, 1910, p. 316 ; H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris-Bruxelles, 1917, p. 126 ; idem, *Mahomet et Charlemagne*, ed. 5, Paris-Bruxelles, 1937, p. 87 ; H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale*

https://biblioteca-digitala.ro

bile, ca şi cu o periodicitate nu întotdeauna asigurată, în acest circuit, căpătîndu-şi numai în astfel de împrejurări, caracter de marfă. Fără să fie obligatoriu, contactul unora din aceste aşezări cu circuite comerciale internaţionale a putut influenţa mult evoluţia lor rapidă spre tipul de aşezare urbană. Întreg acest proces, considerabil încetinit în Moldova de evenimentele care au însoţit ultimul val de migratori şi în primul rînd, ca gravitate, de năvala tătarilor, a cunoscut şi perioade de regres. În linii generale însă a reuşit să dea naştere în secolulul al XIV-lea unor aşezări de tip orăşenesc. Subliniind în primul rînd rolul factorului intern în desfăşurarea fenomenului, nu trebuie neglijat nici un moment studiul contribuţiei posibile a unor factori externi [34] la sporirea varietăţii formelor de manifestare a fenomenului preurban. Inutil să mai stăruim şi asupra faptului că toate cele de mai sus sînt, sub raportul necesităţii argumentării şi concretizării lor în cît mai numeroase cazuri, sarcini de prim ordin ale cercetării româneşti actuale, încercarea de faţă înscriindu-se şi ea în rîndul acestora.

Cercetările arheologice întreprinse, vreme de mai bine de două decenii pe teritoriul oraşului Suceava pot fi considerate, din punctul de vedere al semnificaţiei rezultatelor lor pentru studiul unei întregi categorii tipologice de aşezări urbane medievale, ca situîndu-se printre cele mai importante nu numai pe plan naţional, ci şi european. Frecvenţa cu care sînt citate în literatura de specialitate descoperirile de aici, la care se adaugă complexitatea problemelor care şi-au aflat răspuns în urma aceloraşi cercetări, sînt argumente în favoarea aprecierii de mai sus.

După cum este cunoscut, apariţia Sucevei în izvoarele scrise medievale este destul de tîrzie [35]. În ciuda faptului că începuse să joace un rol major în viaţa economică, militară şi politică a ţării cu mult timp înaintea primei sale menţionări în izvoare, oraşul continuă să rămînă într-un anonimat surprinzător, nici măcar calitatea de capitală a Moldovei, indiferent de rezonanţa pe care această calitate putea să o aibă în concepţia contemporanilor, neaducînd modificări în starea de anonimat în care se afla oraşul. Absenţa oricărei menţiuni privind mutarea sediului politic al domniei de la Siret la Suceava, ca şi tăcerea pe care o păstrează izvoarele în legătură cu o activitate de intensitatea pe care o presupunea ridicarea unor fortificaţii de piatră impunătoare dovedesc că nu şi-au găsit în izvoarele secolului al XIV-lea sau ale celui următor ecourile necesare nici măcar fapte de o importanţă capitală pentru istoria Moldovei. În astfel de împre-

---

de la France, Paris, 1929, p. 94: J. Schneider, *La ville de Metz aux XIIIe et XIVe siècles*, Nancy, 1950, p. 503; E. Ennen, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Bonn, 1953, passim: F. Rörig, *Die europäische Stadt und die Kultur des Bürgertums im Mittelalter*, Götingen, 1955, p. 8; J. Remy, *La ville: phénomène économique*, Bruxelles, 1966, p. 114.

[34] M. D. Matei, Bulletin AIESEE, X, 2, 1972, p. 203—222.

[35] Prima menţiune sigură documentară a Sucevei în izvoarele *interne* datează, după cum se ştie, din 10 februarie 1388 şi este prilejuită de scrisoarea adresată de voievodul Petru I regelui Poloniei, Vladislav, pentru a-l înştiinţa pe acesta că i-a trimis împrumutul de 3 000 de ruble solicitat (*Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, ed. M. Costăchescu, II, Iaşi, 1932, p. 603—604). Cam din aceeaşi vreme datează şi prima menţiune *sigură* a oraşului într-un izvor extern (cf. Al. Andronic, RRH, 9, 5, 1970, p. 837—853); cf. şi Ya.Dachkeviytch, Revue des études arméniennes, nouvelle série, 5, Paris, 1968, p. 358.

https://biblioteca-digitala.ro

jurări, cercetărilor arheologice le revenea nu numai sarcina de a permite așezarea istoriei orașului pe baze științifice solide, dar și aceea de a stabili dacă pot fi acceptate sau trebuie respinse numeroasele teorii formulate în istoriografia românească sau străină despre originea și dezvoltarea orașului, teorii a căror apariție fusese facilitată tocmai de penuria extremă de informații.

Una dintre aceste teorii era aceea că orașul Suceava apăruse ca urmare a acțiunii unor factori externi, dar ceea ce era mai grav în astfel de susțineri — încurajate chiar de conținutul unor cronici, care făceau din coloniștii unguri întemeietorii așezării[36] — era poate mai puțin contestarea originii locale, românești, a orașului, cît mai ales acreditarea ideii că,

Fig. 1. Sate din secolele XIV—XV, din împrejurimile Sucevei.

pînă în veacul al XIV-lea, acest teritoriu era nelocuit, legenda voind să facă dintr-un prisăcar cu numele de Ițco unicul locuitor al acestor frumoase și bogate meleaguri. Tocmai de aceea cercetările arheologice au trebuit să urmărească cu cea mai mare atenție urmele de viețuire omenească, în cuprinsul orașului și în împrejurimile lui, să stabilească vechimea acestora și să le deslușească sensul pentru întreaga istorie a așezării.

Mulțumindu-ne să amintim că rezultatele cercetărilor arheologice au infirmat teoria potrivit căreia teritoriul Sucevei a fost nelocuit pînă destul de tîrziu[37], socotim potrivit să ne oprim mai îndelung asupra unei laturi oarecum particulare a cercetării noastre, încercînd să sesizăm caracterul pe care îl putea avea așezarea de la Suceava în secolele XIII—XIV, în lumina datelor arheologice.

În ceea ce privește secolul al XIII-lea, nu încape nici o îndoială că atît puținătatea descoperirilor care atestă o locuire omenească aici, ca și caracterul cu totul dispersat al acestor descoperiri sînt tot atîtea argumente în favoarea opiniei că așezarea avea un caracter neîndoielnic

[36] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, f.a., p. 65.
[37] M. D. Matei, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 521—532.

https://biblioteca-digitala.ro

rural şi era încă departe de a fi cunoscut o densitate de locuire comparabilă cu cea din perioada următoare [38]. Problema începe să se pună în termeni cu totul diferiţi începînd abia cu secolul al XIV-lea, şi datorită complexităţii ei face necesară aducerea în discuţie a mai multor categorii de izvoare.

Unul din elementele primordiale în încercarea de a explica procesul formării şi dezvoltării Sucevei este, fără îndoială, de căutat în poziţia pe care o ocupă această aşezare pe un important curs de apă, poziţie considerată, fără excepţie, de către specialişti ca favorizînd evoluţia unor astfel de aglomerări omeneşti. Această situaţie, deşi bogată în consecinţe potenţiale, nu ar fi fost însă singură în măsură să determine ascensiunea Sucevei pînă la starea de aşezare orăşenească dacă ea nu ar fi fost dublată de o alta, cu nimic mai prejos ca importanţă, dar ţinînd de altă categorie de factori istorici. Concret, avem în vedere împrejurarea că Suceava se afla într-o zonă cu un *coeficient demografic ridicat*, aşa cum o demonstrează harta satelor datînd sigur din secolele XIV—XV din zona cuprinsă între cursul apei Sucevei şi acela al Şomuzului Mare, zonă ce poate fi considerată a constitui o grupare de aşezări destul de unitară.

Sub raportul vechimii lor, nu există nici o îndoială că marea majoritate a satelor din această zonă exista cel puţin la începutul secolului al XIV-lea. În lipsa datelor oferite de izvoarele scrise cercetările de teren întreprinse în vremea din urmă [39], ca şi săpăturile arheologice practicate în cîteva astfel de aşezări (Scheia [40], Mihoveni [41], Udeşti [42], Liteni [43], Vorniceni [44]) certifică existenţa acestor aşezări în vremea arătată şi nu avem motive să ne îndoim că pe măsura amplificării şi intensificării acestor cercetări documentaţia va veni să confirme vechimea multora din satele apărute destul de tîrziu în actele interne ale Moldovei.

Pînă la un punct, descoperirile prilejuite de recunoaşterile de suprafaţă sau de cercetările sistematice par a sugera o dezvoltare relativ unitară a aşezărilor amintite, în sensul că nivelul culturii materiale nu cunoştea deosebiri calitative între o aşezare şi alta, fapt deosebit de semnificativ sub raport arheologic [45]. Cu toate acestea, în cursul primei jumătăţi a secolului al XIV-lea la Suceava se petrece un proces de ordin economic calitativ deosebit pe care chiar dacă nu îl putem judeca după mărturii directe ţinînd de domeniul producţiei îl găsim reflectîndu-se în organizarea aşezării şi mai ales în intensitatea de locuire.

Arătam în cele precedente că toate observaţiile arheologice referitoare la secolul al XIII-lea, ca şi la începutul celui următor nu permit decît concluzia că locuirea omenească de la Suceava avea, în acel timp, un evident caracter rural, urmele materiale fiind răspîndite pe o suprafaţă întinsă

---

[38] *Ibidem.*

[39] Pentru situaţia din zona satului Tişăuţi, din marginea Sucevei, cf. V. şi Eugenia Neamţu, StMatSuceava, 3, Istorie, 1973, p. 119—135.

[40] Material inedit, aflat în depozitele Muzeului de istorie Suceava.

[41] Cercetări N. Ursulescu şi Victoria Batariuc.

[42] Al. Rădulescu, *Udeşti, un sat medieval (secolele XIV—XVIII). Aspecte cronologice şi teritoriale.* Comunicare prezentată în cadrul Institutului de arheologie din Bucureşti, mai, 1976.

[43] Cercetări M. D. Matei şi Emil Emandi. Rezultatele cercetărilor sînt în curs de prelucrare.

[44] M. D. Matei şi Emil Emandi, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 97—101. Şi în această aşezare au fost începute recent cercetări arheologice.

[45] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

şi fără legături stratigrafice continui între ele. În prima jumătate a secolului al XIV-lea însă, dar într-un moment ce are încă nevoie de o datare mai precisă, nu numai că locuirea se intensifică, dar se petrece şi un fenomen de restrîngere teritorială a spaţiului locuit în condiţiile creşterii densităţii locuirii. În acest fel se ajunge la concentrarea locuirii pe o suprafaţă de numai 3—4 ha, suprafaţă cu mult inferioară aceleia în care se găseau urmele de vieţuire ale perioadei precedente. În plus, şi ceea ce este mult mai important, suprafaţa respectivă este înconjurată cu o fortificaţie constînd dintr-o palisadă şi un şanţ de apărare [46].

Momentul în care se va fi petrecut această concentrare a locuirii pe teritoriul Sucevei nu ne-a fost posibil pînă în prezent să-l stabilim, dar ceea ce este sigur este faptul că el a avut loc în prima jumătate a secolului al XIV-lea. În acest sens, de cea mai mare însemnătate pentru încadrarea cronologică a fenomenului se dovedeşte observaţia că atît şanţul de apărare, cît şi palisada aferentă au funcţionat *pînă* în momentul în care Suceava a devenit capitala ţării, adică pînă în timpul domniei voievodului Petru I Muşat. În funcţie de datele pe care le oferă materialul arheologic se poate avansa ipoteza că mutarea capitalei de la Siret la Suceava s-a petrecut în primii ani de domnie ai voievodului menţionat, aceasta presupunînd substanţiale restructurări teritoriale ale aşezării de aici. Printre cele mai importante a fost aceea de a se renunţa la vechea fortificaţie a aşezării premuşatine, care închidea un teritoriu prea restrîns pentru noua capitală şi pentru nevoile de construcţie ale domniei însăşi. Printre aceste nevoi amintim, în primul rînd, ridicarea unei mari construcţii de lemn, cu dimensiunile de circa 19 × 6 m, construcţie ce pare a fi servit, o vreme, drept sediu al domniei în Suceava [47], pînă în momentul în care s-a terminat ridicarea Cetăţii de Scaun [48].

Revenind la problema fortificaţiei aşezării premuşatine, precizăm că renunţarea la ea a însemnat, în primul rînd, începerea operaţiunii de umplere a şanţului de apărare, operaţiune ce se impunea datorită faptului că şanţul respectiv împiedica legătura dintre partea nouă a oraşului, în centrul căreia se găsea construcţia pe locul pe care se va ridica în curînd Curtea domnească, cu vechea aşezare. Or, cum în umplutura de la baza şanţului de apărare s-au găsit numai materiale arheologice — în special ceramică — datate cu certitudine în timpul domniei lui Petru I Muşat [49], nu există nici o îndoială că lucrarea în discuţie a reprezentat una din activităţile de care era condiţionată extinderea oraşului.

Existenţa unei aşezări fortificate la Suceava, înainte ca aşezarea să fi devenit capitala ţării, ridică numeroase şi foarte importante probleme, nu numai în legătură cu caracterul şi rolul Sucevei în perioada premuşatină, dar şi cu semnificaţiile speciale posibile ale existenţei unui centru fortificat în această parte a ţării.

---

[46] M. D. Matei şi L. Chiţescu, Dacia, N. S., 11, 1967, p. 321 şi urm.

[47] L. Chiţescu, Cercetări istorice, 1, Bucureşti, 1975, p. 245—259.

[48] În ceca ce ne priveşte, nu excludem eventualitatea că, pînă în momentul în care Cetatea de Scaun a putut oferi un adăpost sigur voiedodului Petru I şi Sfatului său de boieri, concomitent cu folosirea construcţiei de la Curtea Domnească, voievodul putea utiliza, în caz de nevoie, şi cetatea ridicată în marginea de vest a oraşului (cetatea Scheia).

[49] M. D. Matei şi L. Chiriţescu, *loc cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

În primul rînd, nu încape nici o îndoială că existenţa unor fortificaţii la Suceava premuşatină situează această aşezare în rîndul celor mai vechi aşezări de tip orăşenesc din Moldova, deoarece, după cum se ştie şi se acceptă de către toţi specialiştii, apariţia fortificaţiilor în jurul unei aşezări pe care, ulterior, o vedem caracterizată prin activităţi economice de tip urban constituie unul din semnele cele mai reprezentative pentru o anumită etapă în procesul urbanizării respectivei aşezări, fenomenul fiind comun întregii Europe medievale[50]. Şi în cazul Sucevei semnificaţia existenţei fortificaţiilor are valori egale cu fenomenul similar constatat în alte părţi, aceasta îndreptăţindu-ne să situăm, sub raport cronologic, etapa închegării nucleelor urbane în Moldova în orice caz în prima jumătate a secolului al XIV-lea[51].

Dincolo de această constatare, rămîne însă necesar să încercăm a găsi Sucevei perioadei respective o poziţie mai bine definită în ansamblul relaţiilor politice din Moldova primei jumătăţi a secolului al XIV-lea, ca o precizare a locului pe care aşezarea îl putea ocupa în viaţa economică a nordului Moldovei în aceeaşi perioadă.

Răspunzînd la prima chestiune, considerăm că aşezarea de la Suceava nu poate fi separată de realităţile politice ale primei jumătăţi a secolului al XIV-lea, în sensul că ea aparţinea unei societăţi în care relaţiile feudale erau destul de avansate pentru ca să fi putut da naştere acelor formaţiuni politice din a căror unificare să ia naştere statul feudal al Moldovei, cîteva decenii mai tîrziu. În lipsa unor date documentare cît de cît concludente, ne mulţumim a avansa ipoteza, căreia îi vedem serioase şanse de a se verifica şi confirma, că *Suceava a constituit centrul unei astfel de formaţii politice*, care au premers statul centralizat al Moldovei[52], jucînd, în acelaşi timp, rolul de centru economic, politic şi administrativ al respectivei formaţiuni. Pentru aceasta Suceava dispunea de toate condiţiile necesare, fiind, aşa cum am mai arătat, situată nu numai pe cursul unei ape importante, dar mai ales într-o poziţie extrem de avantajoasă în raport cu satele, destul de numeroase, care au populat pînă în zilele noastre harta acestei regiuni istorice româneşti.

Credem însă că rolul economic al Sucevei poate fi definit încă şi mai bine dacă adăugăm celor de mai sus şi precizarea că în evoluţia ei istorică, dincolo de rolul de mijlocitor al schimbului de produse dintre locuitorii satelor din împrejurimi, aşezarea nu a putut fi lipsită de importanţă nici pentru locuitorii unor regiuni mai îndepărtate unele de altele şi avînd un profil economic diferit. Într-adevăr, pentru locuitorii satelor din preajma muntelui apropiat, care nu puteau aduce pentru schimb decît produsele

---

[50] H. Preuss, *Die Entwicklung des deutschen Städtewesens*, I, Leipzig, 1906, p. 12; F.L. Ganshof, *Étude sur le développement des villes entre Loire et Rhin au Moyen-Age*, Paris-Bruxelles, 1934, p. 35; O. Feger, *Die Städte Mitteleuropas im 12. und 13. Jahrhundert*, Linz, 1963, p. 53; L. Mumford, *La cité à travers l'histoire*, Paris, 1964, p. 321.

[51] M. D. Matei, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 369—377.

[52] Acest punct de vedere nu este formulat aici pentru prima dată în literatura românească de specialitate, el fiind exprimat anterior de N. Grigoraş (SCŞIaşi, Istorie, 11, 1960, 1, p. 90), fără însă ca în sprijinul lui să fi fost invocată o bază documentară satisfăcătoare. Chiar aşa fiind, însă, în stadiul actual al informaţiei devine necesară revizuirea aprecierii pe care am făcut-o cu un alt prilej (M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, p. 18) la adresa opiniei istoricului ieşean.

https://biblioteca-digitala.ro

specifice crescătorilor de animale, Suceava era un bun mijlocitor între aceştia şi locuitorii zonelor situate mai spre răsărit, unde agricultura făcea să prisosească produse atît de necesare „muntenilor"[53]. În acest fel profilul economic al Sucevei cîştigă în valoare şi semnificaţie, aşezarea încetînd să apară cu un eventual rol minor.

După cum se ştie, în literatura de specialitate, atît românească cît şi străină, existenţa unei reţele demografice rurale de oarecare densitate este considerată drept premisă esenţială pentru constituirea aşezărilor urbane medievale, în sensul că fără o populaţie rurală densă, a cărei ocupaţie agricolă precumpănitoare solicită permanent producţia specializată de caracter meşteşugăresc (mai ales producţia de unelte agricole, dar şi de obiecte casnice de întrebuinţare curentă, pentru a căror realizare în cadrul activităţilor legate de practica meşteşugurilor casnice rămîne timp din ce în ce mai puţin), nu este de conceput existenţa unei baze economice trainice pentru apariţia aglomerărilor urbane, cu activitatea lor specifică de producţie meşteşugărească, dublată de aceea de schimb de mărfuri. Din acest punct de vedere, numărul de peste 20 de sate pe care le întîlnim în jurul Sucevei — este drept, într-o etapă ceva mai tîrzie, dar prin aceasta nu şi lipsită de semnificaţie pentru discuţia de faţă — ne face să credem că pe o rază de minimum 15—20 km legăturile lesnicioase ale satelor cu aşezarea de la Suceava au asigurat acesteia un rol tot mai proeminent într-o zonă destul de întinsă. Dealtfel, chiar constatarea că Suceava a fost singura aşezare ce s-a dezvoltat pînă la nivelul de aglomerare urbană pe tot cursul apei cu acelaşi nume nu face decît să vină în sprijinul opiniei că încă înainte de constituirea statului feudal ea îndeplinea o funcţie economică importantă pentru întreaga zonă, jucînd aici rolul pe care îl juca Siretul mai la nord şi aflîndu-şi corespondent economic în funcţia similară pe care o îndeplinea, în valea Moldovei, aşezarea de la Baia. Amintind de cele două aşezări care „flancau" Suceava la nord şi la sud (Siretul şi Baia) ni se pare oportun să ne orpim la o observaţie nu lipsită de importanţă, referitoare la distanţele, care separă cele trei oraşe unul de altul, ca şi la situaţia privilegiată de care se bucură, pe rînd, fiecare dintre ele de-a lungul vremii. Astfel, referitor la distanţele ce separă Suceava de Siret şi respectiv de Baia, se impune observaţia că ele par mai curînd determinate de poziţia pe care o ocupă fiecare dintre cele trei oraşe pe cîte un curs de apă important şi nu de criterii puse în legătură cu lungimea etapelor zilnice, ce puteau fi parcurse de caravanele negustoreşti, a căror prezenţă periodică în astfel de aşezări era considerată ca avînd o contribuţie esenţială în formarea oraşelor medievale de la răsărit şi sud de Carpaţi[54].

Formulînd opinia de mai sus ar putea apărea impresia că restrîngem aşezării premuşatine de la Suceava aria legăturilor economice la o zonă a cărei rază, deşi destul de greu de stabilit cu un minimum de precizie pentru epoca în discuţie, nu putea, în condiţiile specifice secolului al XIII-lea şi începutul celui următor, să depăşească circa 15—20 km. Dacă în privinţa rolului pe care îl putea juca sistematic în viaţa economică a regiunii în care este aşezată, situaţia aceasta pare a fi confirmată şi de realităţi mai tîrzii — de ordin tot economic — descoperirile arheologice

---

[53] M. D. Matei, *Studii de istorie orăşenească medievală*. . ., p. 60—61.
[54] N. Iorga, *Drumuri vechi*, Bucureşti, 1920, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

mai vechi sau mai noi fac dovada că Suceava nu era izolată de restul Moldovei, în ciuda faptului că aşezarea nu se afla pe una din axele de mai intensă circulaţie economică de la nord la sud sau dinspre est spre vest. Dealtfel, trebuie să recunoaştem că descoperirile arheologice datînd dinainte de secolul al XIV-lea vin să confirme tocmai această poziţie nu tocmai privilegiată a Sucevei în raport cu axele comerciale ce traversau Moldova, şi anume : fără să lipsească cu totul, dovezile relaţiilor comerciale ale locuitorilor Sucevei cu zone mai îndepărtate sînt încă destul de sărace. În acest sens, este de amintit faptul că, pînă în momentul de faţă, perioadei la care ne-am referit îi aparţine un număr destul de restrîns de descoperiri, ce va creşte sigur în viitor, printre care obiectele de cult ocupă locul principal[55]. În ultima vreme însă cu prilejul cercetărilor întreprinse în perimetrul Curţii domneşti din oraş, au fost descoperite cîteva materiale ceramice de cea mai mare importanţă pentru discuţia de faţă, în sensul că permit lărgirea discuţiei referitoare la accesibilitatea unor mărfuri de provenienţă străină pînă la aşezarea de pe cursul mijlociu al apei Sucevei. Concret, este vorba de descoperirea unor fragmente ceramice de factură bună, lucrate dintr-o pastă de culoare roşie şi care se deosebesc net de produsele de caracter local. Această ceramică, considerată unanim ca avînd cea mai largă răspîndire în zonele stăpînite de tătari — ea fiind, dealtfel, şi lucrată în centre situate în apropierea Nistrului—lipsea pînă acum dintre descoperirile de la Suceava, ceea ce părea să îndreptăţească opinia că în lungul perioadei de peste un secol în care Moldova s-a aflat sub stăpînirea sau cel puţin sub dominaţia tătarilor, Suceava a rămas în afara zonei de control efectiv al mongolilor. Această nouă descoperire de care am amintit oferă un prim element documentar care modifică optica tradiţională în privinţa antrenării Sucevei în circuitul schimbului de bunuri materiale în perioada dominaţiei mongole la răsărit de Carpaţi, şi chiar dacă pentru moment este destul de puţin, nu excludem eventualitatea ca astfel de descoperiri să se repete în viitor.

În încheierea rîndurilor de faţă, considerăm posibil şi necesar ca, pe baza celor expuse mai înainte să formulăm succint principalele puncte de vedere referitoare la împrejurările în care a avut loc dezvoltarea aşezării omeneşti de la Suceava înainte de ultimul sfert al secolului al XIV-lea, precum şi la premisele economico-sociale ale acestei dezvoltări, toate acestea concurînd la a conferi Sucevei un rol important şi în viaţa politică a zonei respective.

În primul rînd, considerăm că trebuie renunţat pentru totdeauna la opinia că aşezarea omenească de la Suceava are o existenţă care începe abia în secolul al XIV-lea, materialele arheologice descoperite aici demonstrînd că aşezarea datează cel puţin din secolul precedent. Din analiza tipologico-stilistică şi tehnică a descoperirilor se desprinde concluzia că pînă la prima jumătate a secolului al XIV-lea aşezarea avea un caracter evident rural. În schimb, prin poziţia pe care o ocupa din punct de vedere geografic, Suceava a putut juca un rol important economic în mijlocirea procesului schimbului de mărfuri între aşezările rurale din zona

[55] V. Spinel, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 227—242.

https://biblioteca-digitala.ro

înconjurătoare, zonă care se putea întinde spre sud, cel puţin pînă în bazinul Şomuzului Mare, care cunoaşte, de asemena, o intensă locuire în secolul al XIV-lea.

Existenţa, atestată arheologic, a unor întărituri în jurul aşezării de la Suceava încă în prima jumătate a secolului al XIV-lea, ca şi densitatea demografică notabilă din zona înconjurătoare ne fac să identificăm în aşezarea de la Suceava centrul unei formaţii politice de caracter feudal [56], care premerge statul feudal Moldova [57]. Acest centru, care cunoştea în a doua jumătate a secolului al XIV-lea o dezvoltare remarcabilă, a fost ales în chip firesc de către voievodul Petru I drept capitală a ţării Moldovei tocmai ca o consecinţă, credem, a locului pe care îl ocupa încă de mai înainte în viaţa acestei părţi de ţară.

DIE VORAUSSETZUNGEN DER GESTALTUNG DER MITTELALTERLICHEN STADT SUCEAVA UND DIE ROLLE DER SIEDLUNG BIS ZUR MITTE DES XIV. JH.

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die in Suceava während mehrerer Jahrzehnten durchgeführten archäologischen Forschungen, haben den Beweis erbracht, wonach die menschliche Besiedlung von hier viel älter ist, als früher angenommen wurde (XIV. Jh.). Sie haben aber auch gleichzeitig den schon von Anfag an rumänischen Charakter der Siedlung offenbart. Die Erweiterung der Forschungstätigkeit auch auf die umliegende Zone, sowohl durch Oberflächenforschungen als auch durch kleinere oder größere Ausgrabungen, gestattet die Feststellung, daß Suceava in einer sehr intensiv bewohnten Zone lag, wie es die, schon im XIV. Jh. wenigstens 20 sicher belegten Dörfer darstellen. Diese Feststellung, zusammen mit der Beobachtung, daß Suceava eine sehr bevorzugte Lage auf dem Flußlauf des gleichnamigen Flusses hatte, zwingt uns zu glauben, daß der Urbanisierungsprozeß der Siedlung, durch die ökonomische Rolle welche die Siedlung in der Vermittlung der Handelsbeziehung der Dörfer der umliegenden Zone, periodisch am Anfang, später aber systematisch, gespielt hat, impulsioniert wurde.

---

[56] Considerăm absolut necesar să facem precizarea că, în stadiul actual al documentării arheologice ca şi pe temeiul informaţiilor pe care ni le oferă izvoarele scrise, nu este încă posibilă stabilirea limitelor şi dimensiunilor verosimile ale acestei formaţii politice pe care o postulăm. De asemenea, fără să pierdem din vedere încercările care s-au făcut şi continuă să se facă de a se stabili legăturile eventuale dintre ţinuturile menţionate documentar în Moldova secolelor ulterioare şi unele organizări politice de caracter feudal, anterioare constituirii statului feudal Moldova, considerăm că şi în cazul Sucevei ar fi prematură şi, ca atare, lipsită de fundament o identificare teritorială a ţinutului de mai tîrziu cu zona ce intra sub autoritatea politică a formaţiunii feudale avută în vedere aici.

[57] Dacă identificarea propusă de Şt. Olteanu pentru localitatea SCOTORIX din catalogul provinciilor fraţilor minori, datînd din anii 1344—1345, este exactă (St. Olteanu, Studii, 25, 1972, 5, p. 946), înseamnă că încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea Suceava intrase în rîndul localităţilor româneşti cunoscute în afara teritoriului viitorului stat al Moldovei, fapt care nu ar face decît să confirme poziţia pe care aşezarea o deţinea la această dată pe multiple planuri.

https://biblioteca-digitala.ro

Mit der Zeit entwickelte sich aus einem Handelszentrum mit mehr lokalem Charakter, ein Zentrum welches über eine eigene Warenproduktion mit handwerkschaftlichem Charakter verfügte.

Die Feststellung nach der Suceava schon in der ersten Hälfte des XIV. Jh. über ein, mit Graben und Palissade versehenes, Verteidigungssystem verfügte, gestattet uns zu glauben, daß die Siedlung sich, vom wirtschaftlichen Standpunkt aus, von den umliegenden Dörfern abgetrennt hat. Außerdem wird es sehr wahrscheinlich, daß in der ersten Hälfte des XIV. Jh., hier der Sitz einer politischen Autorität mit feudalem Charakter war, welche ihre politische Autorität entlang des Suceava-Flusses, auf einem Gebiet das südlich bis zum Şomuzu-Mare-Fluß hinreichte, durchgesetzt hat. Man könnte dann schlußfolgern, daß Suceava, schon vor der ersten Hälfte des XIV. Jh., das Zentrum eines politischen Gebildes mit feudalem Charakter, das später in dem mittelalterlichen Staat Moldova eingegliedert wurde, gewesen ist. Wie es auch gewesen sein mag, weist die Tatsache, daß Suceava in dem letzte Viertel des XIV. Jh. die Hauptstadt der Moldau wurde, auf das hohe Niveau welches von der Stadt in der vorangehenden Zeitspanne erreicht wurde hin.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNG

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONSTATĂRI LA LECTURA UNEI „NOTE"

DE

PETRE ROMAN

În SCIVA, 27, 1976, 3, p. 347—353 s-a publicat nota „Relaţii între culturile Precucuteni şi Boian-Gumelniţa", sub semnătura Silviei Marinescu-Bîlcu (în continuare, S.M.B.). Curioşi să ştim cît de mult a înaintat cunoaşterea unor probleme pe care, cu 13 ani în urmă, le tratasem într-un studiu monografic intitulat „Ceramica precucuteniană din aria culturilor Boian-Gumelniţa şi semnificaţia ei" (SCIV 14, 1963, 1, p. 33—49), am aşteptat şi citit cu viu interes nota S.M.B.

Speranţele noastre nu sînt însă îndreptăţite, deoarece: 1, „Nota" S.M.B. nu aduce, în mod hotărît, nici o contribuţie (de fond, de detaliu, de interpretare); 2, spaţiul tipografic este folosit pentru a polemiza în probleme care nu sînt nemijlocit legate de subiectul formulat şi 3, în chip repetat, de neînţeles, sînt denaturate opiniile exprimate de autorii amintiţi în textul S.M.B.

Ne justificăm: 1. Conţinutul de fond al notei S.M.B. cuprinde: a) un „istoric" al problemei. În forma sa completă, acesta s-a publicat în SCIV 14, 1963, 1, p. 33—34, 39—41; b) în prezentarea „istoricului" sînt reamintite fapte documentare, repetat discutate în literatură, unele şi de S.M.B., fără ca aceasta să ducă la interpretări diferite de cele enunţate anterior; c) sincronismele între cultura Precucuteni şi culturile Boian-Gumelniţa au fost stabilite anterior: pentru Vidra, de R. Vulpe, pentru Spanţov, de P. Roman, pentru Boian V, de D. Berciu, pentru Gumelniţa A_1 de D. V. Rosetti şi P. Roman. Reamintirea lor era inutilă cîtă vreme nu se pun în evidenţă fapte noi, măcar de detaliu; d) restul elementelor care formează nota S.M.B., sîntem obligaţi să le discutăm la categoria a 2-a şi a 3-a a constatărilor noastre.

2a. Nota 1 — cu probleme de cronologie generală — şi aserţiunile de la p. 350 — asupra tezelor lui Vl. Milojčić privitoare la sincronismele dintre Gumelniţa şi Precucuteni, pe de o parte, şi Vinča, pe de alta — nu au legătură directă cu subiectul temei S.M.B.

2b. Cu peste 20 de ani în urmă, R. Vulpe nu accepta sincronismul între Precucuteni şi Gumelniţa. Pentru aceasta, a fost corectat în urma descoperirilor de la Măgurele, puse în evidenţă de P. Roman în SCIV, 13, 1962, 2, p. 259—271 şi 14, 1963, 1, p. 33—49. Revenirea S.M.B., de la p. 348, este deci inutilă.

3. Capitolul denaturărilor. Deosebim acolo mai multe categorii: 3 a) citat transformat. Astfel, la p. 351, S.M.B., trimiţînd la SCIV, 13, 1962, 1 (sic !), p. 259—269 (sic !), ne atribuie următoarele: „asemănarea dintre

https://biblioteca-digitala.ro

cultura Precucuteni tîrzie şi aspectul de la Măgurele ar putea fi explicată şi prin faptul că ambele conţin o componentă comună : cultura Hamangia, aşa cum au presupus Hortensia Dumitrescu şi D. Berciu". După care, ne „corectează". Reproducem, pentru comparaţie, cele scrise de noi, în SCIV 13, 1962, 2, p. 269 : „Asemănările între (deci nu „asemănarea dintre", la S.M.B.) cultura precucuteni tîrzie şi *unele resturi arheologice din* (ceea ce am subliniat şi vom sublinia, lipseşte din textul S.M.B.) aspectul Măgurele s-ar putea explica (nu „ar putea fi") *în parte* şi prin faptul că amîndouă (nu „ambele") conţin o componentă comună : cultura Hamangia, aşa cum au presupus, *în cazul culturii Precucuteni*, H. (nu „Hortensia") Dumitrescu şi D. Berciu". Dacă prelucrarea „stilistică", deşi foarte „originală", mai poate fi scuzată, omiterea unor segmente din text, fără avertizarea cititorului, denaturează grav sensul celor spuse de noi, cu atît mai mult cu cît, în continuare, ni se „administrează" o lecţie.

3b. S.M.B. atribuie unor autori, fără folosirea citatelor de această dată, ceea ce de fapt n-au spus. Exemplificăm : — La p. 351, S.M.B. scrie : „Hortensia Dumitrescu, vorbind despre contribuţia culturii Hamangia la formarea culturii Precucuteni, avea în vedere prima fază a acestei culturi"...., prin nota 32 trimiţîndu-ne la SCIV 8, 1957, 1—4, p. 66. Ce scrie însă acolo H. Dumitrescu? „Contemporaneitatea parţială, stabilită în urma săpăturilor, între faza Hamangia C şi faza Giuleşti-Zăneşti ar putea explica unele asemănări dintre cultura Precucuteni şi unele aspecte Hamangia, ca forme de vase şi decor. Aceste influenţe şi legături ar lămuri, în bună parte, stilul de aspect compozit al culturii Precucuteni, *mai ales în faza ei mai recentă*" (subliniere P.R.).

— ...„D. Berciu, acceptînd o sinteză în direcţia culturii Precucuteni abia de la nivelul fazei Boian IV—V se referea la cultura Precucuteni deplin formată, mai exact la faza a III-a". La p. citată, D. Berciu, care nu considera „cultura Boian din Moldova drept o cultură precucuteniană, în sens genetic" ...(D. Berciu, Contribuţii..., p. 70), subliniază, în chip hotărît, că trecerea graduală spre cultura precucuteniană se face „începînd aproximativ la orizontul perioadei Boian IV din sud". În contextul pe care această referinţă la D. Berciu îl are, la p. 351 a notei S.M.B., înseamnă iarăşi o denaturare.

— La p. 351, S.M.B. afirmă că P. Roman a comunicat de la Măgurele mai multe fragmente ceramice pictate cu grafit, aflate sub influenţă ariuşdeană. Roman nu a semnalat însă decît *un singur* fragment (SCIV 14, 1963, 1, p. 37, 44 şi fig. 2/5).

— Tot la p. 351, S.M.B. scrie că Roman „subliniază însă că la Măgurele nu este vorba de importuri, ci de prelucrare locală şi evident « în stil local » a unora dintre produsele precucuteniene". Chiar în acest scurt citat, rîndurile de început se contrazic cu cele de la urmă. Textul, la P. Roman, este foarte clar chiar prin titlu : „ceramica precucuteniană ...". Dacă S.M.B. ar fi citit cu atenţie măcar părţile de concluzii ale acestui studiu, la p. 45 ar fi găsit frazele : „Am văzut că în cazul unor fragmente ceramice se poate presupune o intervenţie locală. Despre restul materialelor însă ... sîntem nevoiţi să constatăm situaţia lor de importuri".

https://biblioteca-digitala.ro

— La p. 352, S.M.B. atribuie lui P. Roman năstruşnica idee de a deriva liniile pictate cu grafit din cele Cucuteni A_1, pictate cu alb, „încercare" care „nu este de natură să ne convingă" (evident pe S.M.B.). Ce spune P. Roman la p. (44) încriminată? Că, un fragment de ulcică, prin formă, motivele pictate și incizie are analogii „foarte apropiate" într-un vas protocucutenian de la Izvoare. Singura deosebire dintre ele este pictura cu grafit într-un caz și pictura cu alb în altul. Şi continuă : „Avem deci toate motivele să presupunem că ulcica de la Măgurele a fost lucrată pe loc (în acest sens pledează pictura cu grafit) sub o influenţă ariuşdeană".

— S.M.B. continuă aliniatul de mai sus cu altă denaturare : „La fel de neconvingătoare este şi opinia potrivit căreia pictura cu roşu şi alb a fost luată de triburile gumelniţene de la acelea ariuşdene". Roman a scris însă exact invers : „Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că tocmai în această perioadă, pictura cu grafit sau crudă (cu alb şi roşu) cunoaşte cea mai mare înflorire la gumelniţeni, *fapt ce va trebui avut în vedere la explicarea genezei picturii cucuteniene cu alb*" (subliniere ad-hoc, P.R.).

— La p. 352, S.M.B. ne atribuie „meritul" inversării „direcţiilor principale ale unor curente culturale" şi „ignorarea datelor de cronologie relativă"; aceasta deoarece noi am pune „pe seama influenţelor culturii Ariuşd-Cucuteni" descoperirile de la Cuneşti şi „pe acelea similare lor". La p. indicată (SCIV, 14, 1963, 1, 47), P. Roman scrie : „Existenţa unei culturi mixte Gumelniţa-Ariuşd a facilitat şi o largă vehiculare a bunurilor culturale în ariile propriu-zise al celor două culturi. Aşa se face că ecoul unui asemenea proces se resimte la Măgurele, Glina şi Cuneşti. Ultimul punct, prin particularităţile sale, ridică însă probleme mai complexe", iar la nota 2, subliniam că N. Anghelescu a descoperit la Cuneşti „mai multe vase pe care le atribuie complexului Gumelniţa-Ariuşd"... „Aceasta presupune o puternică infiltrare pre- şi protocucuteni în Muntenia estică".

Sînt şi alte denaturări. Cititorul le poate observa singur prin lectura comparativă a SCIV 14, 1963, 1, p. 33—47 şi SCIVA 27, 1976, 3, p. 351—353. Tot prin această lectură comparativă, cititorul poate să aprecieze de ce S.M.B. a procedat în modul de mai sus şi de mai jos.

3c. În această subgrupă intră acele paragrafe în care S.M.B. ne atribuie ceea ce n-am gîndit şi scris, ne critică pentru aceasta şi propune „soluţii" care de fapt sînt punctele noastre de vedere, exprimate în scris. La p. 351, după ce ne face răspunzători de afirmaţia că la Măgurele nu avem importuri ci prelucrări locale, ni se dă lecţia : ...„meşterii gumelniţeni, pentru a fi putut prelucra « în stil local » elemente ale culturii Precucuteni, trebuie fie să fi avut modelele respective, fie să fi beneficiat de prezenţa unor elemente etnice precucuteniene care s-ar fi datorat, probabil, relaţiilor de exogamie — poate chiar meşteri precucutenieni care să fi lucrat în mediul gumelniţean". Originalitatea S.M.B. rămîne în sfera exogamiei şi a meşterilor nomazi, căci despre celelalte probabilităţi scrie cu prisosinţă la noi. La p. 352, S.M.B. ne aduce „dovezi" că pictura albă-păstoasă şi cea cu grafit sînt folosite de comunităţile Boian, deci Roman este „neconvingător" cînd a derivat pictura cu grafit, cu roşu şi alb din pictura cucuteniană. Numai că Roman a scris exact invers !

https://biblioteca-digitala.ro

În încheiere, am dori să reamintim că bunul obicei de a întocmi referate asupra materialelor prezentate spre publicare la revistele noastre incubă şi responsabilităţi din partea referenţilor. Dacă la aceasta se va adăuga mai multă atenţie şi din partea Comitetului de redacţie, spaţiul tipografic va putea fi folosit în scopuri mai utile.

À PROPOS DE LA LECTURE D'UNE « NOTE »

(RÉSUMÉ)

L'auteur discute l'article « Relations entre les civilisations Precucuteni et Boian-Gumelniţa » publié dans SCIVA, 27, 1976, 3, p. 347—353, sous la signature de Silvia Marinescu-Bîlcu, en exprimant son désaccord sur les affirmations de l'auteur.

https://biblioteca-digitala.ro

GARNIZOANA CASTRULUI ROMAN DE LA BRÎNCOVENEŞTI (JUD. MUREŞ)

Ala I Numeri Illyricorum

DE

I. I. RUSSU

Amplasat în grandioasa poziţie dominantă pe terasa promontoriului ce îngustează cursul Mureşului de Sus la marginea de nord a comunei Brîncoveneşti (jud. Mureş), unde se înalţă azi castelul feudal înnoit şi modernizat, castrul auxiliar roman construit, ocupat şi apărat în secolele II—III de o formaţie de călăraşi a armatei romane a Daciei de nord, este — la fel ca toate cetăţile puternice şi oraşele înfloritoare ale fostei provincii carpato-danubiene — îngropat adînc în stratul de ruine şi glii nivelate şi astupate complet prin tasare în curs de veacuri, suprapus de lucrări şi construcţii medievale sau moderne. Locul ruinelor a fost vizitat şi admirat (mai ales prin vecinătatea castelului-conac în poziţie proeminentă şi maiestoasă la poalele Munţilor Călimani) de numeroşi trecători şi turişti, anticari şi arheologi, iar construcţia romană din stratul de ruine — deci ce a mai rămas din substrucţiile şi zidurile demantelate, din materialele îngropate şi făcute una cu pămîntul — a fost mereu scormonit timp de ani, decenii şi veacuri, în primul rînd pentru a descoperi ,,comori'' (ca peste tot) şi a scoate piatra găsită în blocuri gata fasonate ca excelent material de construcţie, veritabilă ,,carieră'' pentru localnicii gospodari şi mai ales pentru constructorii castelului feudal aşezat la începutul veacului al XIX-lea pe colţul de sud-est al zidului de incintă al fortificaţiei romane. Alte degradări şi dislocări ale ruinelor şi substrucţiilor antice au fost cauzate de alte construcţii gospodăreşti, de un drum şi plantarea de pomi, de morminte şi cripte, de anexe gospodăreşti ale castelului devenit un mare centru de producţie şi exploatare economică-agrară, ca şi de asuprire socială-naţională în faza finală a feudalismului transilvănean. Cercetări sistematice în stratul gros cu ruine (ajungînd la adîncime de peste doi metri) nu s-au putut face mai demult; un mic sondaj de o zi (dintr-un fel de ,,curiozitate'' arheologic-anticărească) a făcut în cursul perieghezei sale în anul 1847 prin Transilvania eruditul mai mult autodidact J.F. Neigebaur (consul al Prusiei la Bucureşti); nici descoperiri de materiale scrise romane nu au fost semnalate (pînă în deceniul nostru) în afară de o cărămidă ştampilată (controversată şi devenită celebră în epigrafia Daciei romane) cu numele abreviat al unităţii auxiliare de cavalerie ce staţiona aici (fig. 1), care a constituit timp de un veac singurul indiciu (nelipsit totuşi de unele echivocuri, din cauza abrevierilor) asupra numelui şi naturii trupei auxiliare de garnizoană în castrul Brîncoveneşti.

S C I V A, tomul 28, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie, 1977, p. 93—104.

https://biblioteca-digitala.ro

Abia în anii noştri (la începutul celui de al optulea deceniu al veacului) a început cercetarea ştiinţifică a importantului punct arheologic pe limesul de nord-est al provinciei Dacia : în 1970, un colectiv arheologic alcătuit din specialişti ai Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca şi ai Muzeului judeţean Tîrgu Mureş, sub conducerea profesorilor dr. D. Protase şi A. Zrinyi au început săpăturile sistematice la castru, continuate 1971—1972—1973, şi reluate în 1975 la aşezarea civilă (*canabae*) din imediata lui vecinătate. Cu toate că explorarea era parţială şi fragmentată, cum e firesc să fie la începuturi, fiind limitată pe anumite porţiuni şi îngrădită de unele servituţi obiective, de construcţii şi plantaţii recente, totuşi munca îndîrjită şi rîvna ştiinţifică au dat rezultate remarcabile cu materiale arheologice şi elemente privind construcţia castrului, piese gliptice şi epigrafice cu deosebire valoroase, revelatoare pentru viaţa provincială în acest punct periferic nord-estic al Daciei romane şi mai ales pentru formaţia auxiliară şi ostaşii ei care au străjuit şi luptat, au muncit şi apărat acest colţ al împărăţiei romane la poalele Munţilor Călimani. Primele rezultate ale săpăturilor la castru au fost prezentate în formă sumară şi provizorie de către eminenţii cercetători amintiţi : D. Protase — A. Zrinyi, *Castrul roman de la Brîncoveneşti în Valea Mureşului. Săpăturile din anii 1970—1973*, în Marisia, 5, Studii şi materiale, arheologie, istorie, etnografie, 1975, p. 57—69, cu precizarea interesantă „cele mai importante descoperiri s-au făcut în şanţul de apărare interior de pe latura vestică (pe plan, casetele A—D, H, L, M,) şi pe bermă (secţ. II) : fragmente şi capiteluri de coloană, peste 40 monumente epigrafice şi sculpturale fragmentare, toate funerare. Ele au fost luate din cimitir crăpate în bucăţi de mărime adecvată şi folosite la repararea în grabă a stricăciunilor pricinuite la zidul de incintă, probabil în timpul războaielor marcomanice sau a atacurilor barbare, la mijlocul secolului al III-lea. Ulterior, din zid ele au ajuns în fundul şanţului (care mai era încă deschis), împreună cu alte blocuri de piatră cioplite, dar anepigrafe şi nesculptate" (p. 61). Dintr-o astfel de relativ bogată recoltă arheologic-epigrafică, recentul raport

Fig. 1. Castrul de la Brîncoveneşti. Cărămidă ştampilată cu numele unităţii auxiliare *AL(a) N(umeri) IL(l)YR(icorum)*, CIL, III, 6 284 = 8 074,7 : *a* fotografic ; *b* desenul ştampilei (Marisia, 5, 1975, pl. XXVII ; Muzeul Cluj-Napoca).

https://biblioteca-digitala.ro

preliminar prezintă numai două piese funerare, una întreagă (ca text), a doua fragmentară, însoţite de foarte scurte comentarii, lectură-întregiri şi interpretări (determinate de lecturile stabilite în prealabil); totul fiind însă prea scurt, cam puţin faţă de valoarea şi implicaţiile documentare ale celor două epitafuri, care comportă o reluare din cauza unor ,,amănunte'' necesar a fi precizate în vederea unor interpretări pertinente, realiste, îngăduite şi impuse de restabilirea mai riguroasă a formelor genuine din textul antic. Se obţin astfel ,,noutăţi'' privind organizarea militară a unităţii auxiliare de cavalerie de pe Mureşul Superior, analogic şi pentru armata Daciei romane, iar prin elementele de antroponimie se obţin noi date pentru obîrşia ostaşilor şi compoziţia populaţiei provinciale. Nu se uită evident faptul binecunoscut că natura fragmentată, lacunară şi scurtimea dezolantă a materialului epigrafic în general, şi mai ales la periferia imperiului, nu permit o reconstituire continuă şi organică, o adevărată ,,istorie'' a vreunei formaţii militare a Daciei romane; de fapt pot fi stabilite abia cîteva date, jaloane şi indicii ilustrînd anumite aspecte şi secvenţe din evoluţia formelor organizatorice, în care se reflectă însă un fenomen de permanenţă şi continuitate a structurilor instituţionale în Dacia romană; este cazul evident şi cu valoroasele piese epigrafice scoase la iveală prin truda şi osîrdia celor doi eminenţi arheologi D. Protase şi A. Zrinyi.

I. — În primul rînd deci piesa întreagă ,,piatra funerară a illyrului *Aurel(ius) Vale(n)s Siso*, ostaş în *ala I n(umeri) Il(l)yri(corum)*, pe care i-a pus-o soţia sa *Zetzi* (pl. XXVIII), care, după cum o arată numele, ar putea fi o illyră sau mai curînd localnică dacă. Antroponimul *Zetzi*, ca şi *Siso*, apare acum pentru prima oară în inscripţii'', Marisia, 5, 1975, p. 61, pl. XXVIII 1—2 ,,piatra funerară (fragmentară) a lui *Aurelius Vale(n)s Siso*''. Mai întîi antroponimul ostaşului cu nume şi rang indicate în rîndul 1 al textului funerar, el fiind ,,titularul'' monumentului, adică un ostaş mort în floarea bărbăţiei şi cinstit pe lespedea mormîntală de soţia cu nume rarissim, *unicum*. După lectura propusă mai sus, militarul ar fi avut t r e i nume, dar nu pe cele obişnuite ,,clasice'' ale cetăţeanului în sistemul roman, adică *praenomen* (aici, ca în numeroase alte cazuri, nemenţionat, cum ar fi *Caius*, *Marcus*, *Titus*) + *nomen gentilicium* (de familie) *Aurelius* + *cognomen* aici *Vale(n)s*, ci: un gentiliciu: *Aurelius*, un *cognomen*: *Valens* şi o poreclă *(signum?)*: *Siso*, ultimul nume fiind declarat (evident din cauza numelui ethnicon al unităţii militare ,,Illyricorum'') ca illyric, dar fără analogii, izolat (cf. doar antroponimul feminin *Sisomarce* într-o inscripţie greacă din sud-estul Bulgariei, desigur tracic), deci suspect din capul locului. În caz că *SISO* ar fi luat drept antroponim (indiferent de originea ,,barbară'' provincială ce i s-ar atribui: illyră, tracă, ,,orientală'' etc.?), în fraza epigrafică brîncovenească nu e justificat genitivul *ALAE* care implică în prealabil un g r a d militar, o funcţie în cadrul unităţii auxiliare (ca *eques*, *decurio*, *praefectus alae* etc., ca *miles legionis* ş.a.); dacă Aurelius Vale(n)s ar mai fi avut încă un nume, al treilea, ,,Siso'', el ar rămîne fără grad în schema divizionului-regiment de ,,Illyri(ci)'', adică ,,fără post'', căci numai apartenenţa persoanei lui (genitiv *alae* ,,al regimentului'') nu se justifică; deci al treilea ,,nume Siso'' deocamdată de prisos şi foarte dubios trebuie observat ceva mai atent: simpla examinare a fotografiei arată că litera ultimă în acest

https://biblioteca-digitala.ro

„nume” nu e simplu *O*, prin faptul că la bază are un mic „apendice” spre dreapta care-l face să fie nu *O*, ci *Q* ; deci cuvîntul trebuie citit *SISQ* (fig. 2), o „abreviere” care nefiind nume propriu (antroponim), este un simplu

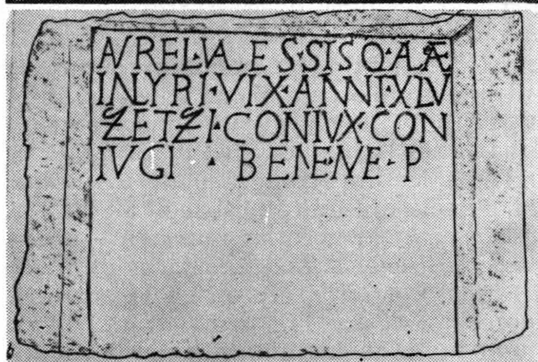

Fig. 2. Brîncovenești. Stela funerară a lui *Aurelius Vale(n)s sisquiplicarius alae Inlyricorum* ; după Marisia, 5, 1975, pl. XXVIII 1—2 (Muzeul Tîrgu-Mureș) ; *a* fotografie ; *b* desen.

a p e l a t i v (nume comun) latin [1] și anume o formă dialectală ori zonală (eventual grafie deficientă?) cu scrierea (sau chiar rostirea închisă a)

1 „Cazul epigrafic” din Brîncovenești apare absolut identic cu lectura și reabilitarea dată unui adevărat nume propriu, acela al comandantului-guvernator (procurator praesidial) în Dacia Porolissensis, în primii ani de existență a acestei provincii, din a. 123 în diploma militară-fragment descoperit în a. 1972 în Serbia (satul Čovdin, teritoriul Moesiei Superior) : *SVB LIVIO* OR[*A*- - -, citit și interpretat ca *Or*[*at*- sau *Or*[*an*- - -] de către S. Dušanić — M.R. Vasić, Germania, 52, 1974, p. 411, dar care numai în baza unei bune fotografii publicate tot acolo (p. 409) s-a dovedit a fi *LIVIO QR*[*apo*] analogic cu *LIVIO GRAPO* din diploma „gemella”, ceva mai „întreagă” din Gherla, fiind adică o grafie aberantă cu *Q*— în loc de *C*—, resp. *G*— a unui nume cognomen *Grapus* (variantă *Crapus*), cum s-a arătat amănunțit în revista Banatica, 3, 1975, p. 78—79 (versiunea germană în RRH, 14, 1975, p. 542—543), relevîndu-se

https://biblioteca-digitala.ro

vocalei *E* ca *I* (SISQ = SESQ), fenomen ce nu este o raritate în inscripţiile provinciilor şi ale Italiei, inclusiv capitala împărăţiei, Roma [2]. Prin urmare un g r a d militar, destul de bine cunoscut prin atestări : ***sesquiplicarius***, ***sesquiplaris***, între aşa-numiţii ***principales*** ai formaţiilor de cavalerie ; la Hyginus, ***De munitione castrorum***, 16 ,,decurio, duplicarius, sesquiplicarius, principales eorum'', comandant al uneia din ***turmae equitum alae*** (Vegetius, Milit. 2,7 ***sesquiplaris***), sau în formaţia de ***equites singulares*** (gardă, escortă) şi în ***numerus*** ; era un ,,gradat'' sau subofiţer care primea 1 $^1/_2$ soldă (de unde era derivat apelativul) şi avea doi cai de serviciu ; mai frecventă este prima dintre formele citate, cu variante de scriere sau pronunţare ; la ***alae quingenariae*** (efectiv de 500 călăraşi) erau 16 sesquiplicarii [3] ; Gradul superior lor era ***decurio*** şi ***duplicarius (duplarius)***. În armatele auxiliare ale D a c i e i, Aurelius Vales ,,sisq(uiplicarius)'' este al patrulea exemplu cunoscut pînă acum în inscripţiile provinciei ; primii trei erau din alte două ***alae quingenariae*** :

— în ***ala I Tungrorum Frontoniana*** staţionată în castrul de lîngă Ilişua (jud. Bistriţa-Năsăud ; SCIV, 23, 1972, 1, p. 67 ; ***Actes du IXe Congrès international d'Études sur les frontières romaines 1972***, Bucureşti — Köln — Wien, 1974, p. 222) o dedicaţie ,,***I O M, Aurell(ius) Vitellianus sesq. p(ro) s(e) et sor(ore) s(ua) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)***'', ***CIL***, III, 791 (piesa dispărută) ;

— două cazuri în ***ala I Hispanorum*** staţionată la Slăveni (jud. Olt ; SCIV, 23, 1972, 1, p. 66) : ara cioplită în calcar de Vraţa (Bulgaria), descoperită în dărîmăturile din faţa camerelor din dreapta atriului ***(armamentarium)*** ; aşezată iniţial în ***atrium*** ; fragment de 46 × 34 × 30 cm, SCIV, 17, 1966, 3, p. 597—598, fig. 2/6 (la p. 595) ; desen reconstituire după o fotografie oferită de către descoperitor prof. univ. D. Tudor (Bucureşti), fig. 3 [numele zeităţii, la dativ - - -] ***Aur(elius) Aurelianus ses (quiplicarius)*** ; — relief de marmură, fragment de 140 × 110 × 55 mm, înfăţişînd probabil pe zeiţa Minerva, avînd pe plintă textul dedicatoriu

---

că în munca de studiu şi documentaţie epigrafică (deci în ansamblul istoriografiei antichităţii) prezintă o importanţă adesea esenţială nu numai o literă, ci chiar o fracţiune din ea, cum este la Roma şi la Brîncoveneşti ,,apendicele''-codiţă a literei ,,*O*'' care-l face *Q*—, scoţînd la iveală de o parte un general roman (guvernator de provincie dacică), de alta un apelativ nou în context şi semnificativ pentru organizarea unităţilor auxiliare de cavalerie ale armatei din Dacia.

[2] Exemple de ,,*i* pro *e*'' pot fi citate din inscripţii în mare număr, zeci şi sute ; menţionăm numai din CIL, III, p. 2571 : *Aurilia*, *benivolentia*, *milis*, *patir*, *sinator* etc. ; din CIL, VIII, p. 311 (index) *bine* (exact ca în româneşte), *birbex* ; CIL, XIII, p. 174 (index) *distinat*, *libirto*, *ligionis* etc. ; ILS, p. 820—821 (index) *didit*, *Vispasianus*, *rifecit* ş.a. multe, inutil a fi sporită lista ce nu va fi niciodată completă.

[3] Articolul de bază : RE, II A (1923), 1 876—1 877 (Fiebiger), citînd numeroase exemple epigrafice latine şi din papyri greci egipteni ; în ce priveşte unităţile auxiliare regulate *alae*, se face remarca ,,bei den einzelnen *alae miliariae* befehligten entsprechend der Zahl ihrer *turmae* 24, bei den *quingenariae* 16 sesquiplicarii, von denen jeder Anspruch auf zwei Dienstpferde hatte (Hygin. 16). Letztere Tatsache ist auf den Grabsteinen zweier *sesquiplicarii* (CIL, III 10 514 und 14 349,8) durch die Darstellung eines Trossknechtes inmitten zweier Pferde bildlich angedeutet ; vgl. Österr. Arch. Inst. Sonderschr. V, fig. 62, 63 ; Papyri (grec.) *sěskouplikarioi* — zwei bei einer *ala*, ein anderer war bei Requisition von Kamelen tätig - - -''. Apelativul *sesquiplicarius* este un compus bimembru avînd în partea iniţială elementul *sesqui*, *sesque* din *sem[i]sque-* (*semi-* ,,jumătate''), deci ,,odată şi jumătate'' în diferite compuse, ca *sesquipes*, *sesquipedalis* ,,lat de un picior şi jumătate'', *sesquimodius* ,,un modius şi jumătate'' etc. ; A. Walde — J. B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, II, ed. III, Heidelberg, 1954, p. 99 şi 512—513 ; partea finală conţine tema *plicare* ,,plier, replier''.

https://biblioteca-digitala.ro

fragmentar (D. Tudor, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 127—128, fig. 2/1), din care s-a păstrat numai o parte din dreapta cu lectura (fig. 4) : - - - *t. sescupluc*[*arius*]/- - - *T P L votum*/ [*p*]*osuit.*

Fig. 3. Slăveni. Altar votiv de piatră (fragment) al lui *Aurelius Aurelianus sesquiplicarius* ; SCIV, 17, 1966, 3, p. 597, nr. 8 ; reconstituire grafică după o fotografie făcută de prof. D. Tudor (Muzeul din Craiova).

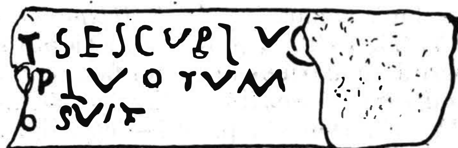

Fig. 4. Slăveni. Relief votiv de marmură (fragment) pus de un *sescuplucarius*, după SCIVA, 26, 1975, 1, p. 127.

Alte exemple epigrafice pentru acest apelativ : CIL, III, index, p. 2 506 şi 2 663 ; VIII, index, p. 218 etc. ; remarcabile cazurile CIL, III, 10 575, V, 907, VIII, 5 936, 21 032 ; în diploma din a. 122 „ala I Pannoniorum Tampiana — ex sesquipliciario Gemello Breuci f. Pannon(io)", cu varianta grafică în *extrinsecus* „*ex sesquiplicario*", CIL, XVI, 69 ; în a. 249 un „*ex librar(io) ses(quiplicario) — in classe prae*[*toria*] *Deciana p(ia) v(indice) Ravennate*", CIL, XVI, 154 ; unul în gardă la Roma „*D M, Iulio Proculo sesqu(plicario) eq(uiti) sin(gulari) aug(usti) n(ostri)*", CIL, VI, 3 266 etc.

În textul epitafului din Brîncoveneşti al lui Aurelius Vales, unitatea sa auxiliară *ala Illyricorum* apare scrisă într-o formă fonetică nouă, insolită : *ALAE* (*A* + *E* în ligatură) *INLYRI* (*N* + *L* ligatură), formă unică în Dacia, foarte rară, nu numai aici, cu redarea grupului consonantic *-LL-* tipic în etnonimul *Illyri* prin *-NL-* [4], explicabil analogic cu apelativele

---

[4] Din inscripţii latineşti avem la îndemînă numai două exemple cam tîrzii : „per Italiam ac Inlyricum", din a. 362—365, CIL, V, 8 987 (= ILS, 755) ; „praefecto praetorio Italiae Africae et Inlyrici" la a. 438, CIL, XIV, 2 165 (= ILS, 1 283).

https://biblioteca-digitala.ro

romane-latine avînd acelaşi fonetism şi scrise alternativ cu *-ll-* şi *-nl-* : *illudo/inludo*, *illuceo/inluceo*, *illustris/inlustris* etc., din care a doua este cea etimologică, grupul consonantic *-nl-* fiind asimilat în *-ll-*. Este greu de spus dacă şi în etnonimul *Illyri* dubla consoană provine din asimilarea unui grup *-nl-* sau *-ml-*, din cauză că etimologia lui nu se cunoaşte încă [5].

După rectificarea şi elucidarea elementului principal cu „dificultate" de lectură, adică „*SISO*" = *SISQ(uiplicarius)*, *sesq-*, din importantul text epigrafic brîncoveneştean, acesta se citeşte astfel (presupunînd că pe rama ruptă sus s-ar fi aflat cele două litere *D M* de rigoare pe epitafuri) :

[D(is) M(anibus)?]
Aurel(ius) Vale(n)s sisq(uiplicarius) alae
Inlyri(corum) vix(it) anni(s) X L V
Z e t z i c o n i u x c o n-
i u g i b e n e m e(renti) p(osuit).

T r a d u c e r e : „[Zeilor Mani?], Aurelius Vale(n)s *sesquiplicarius* (subofiţer) în ala de Inlyrici a trăit ani 45, Zetzi soţie soţului (său) vrednic a pus (acest epitaf)".

Numele soţiei, constînd dintr-un singur element antroponimic „barbar" (de necetăţean-*peregrinus*), este foarte probabil dacic, unic şi necunoscut pînă acum din alte exemple analogice care se vor găsi desigur în viitor.

Despre *ala Illyricorum* se ştia mai demult că avea garnizoana în nord-estul Daciei, pe limes, la Brîncoveneşti, unde era atestată de fapt numai printr-o cărămidă ştampilată (cunoscută de peste un veac), publicată în CIL, III, 6 284 = 8 074, 7, reprodusă cu fotografie şi desen clare în Marisia, 5, 1975, p. 62, pl. XXVII, cu remarca „reexaminînd cărămida cu ştampilă din Muzeul din Cluj-Napoca (fig. 4 [?]), am constatat că ea conţine de fapt două ligaturi, a doua neremarcată pînă acum : *A* + *L* şi *I* + *N*. Deci pe ştampilă există şi numărul de ordine I al trupei, aşa încît ştampila trebuie citită *al(a) In(umeri) Il(l)yr(icorum)*, lectură ce coincide perfect cu cea din inscripţie (fig. 5 [?])" ; nu se ştie ce este eroare de tipar în acest pasaj confuz, complicat şi neconvingător, dar mai simplă este lectura dată anterior *Al(ae) N(umeri) Il(l)yr(icorum)*, fig. 1. Cu două decenii în urmă s-a observat [6] că potrivit celor două apelative *(ala, numerus)* „îngeminate" şi numelui etnic, unitatea auxiliară staţionată la Brîncoveneşti derivă dintr-un *Numerus* de *Illyrici*, adică dintr-o formaţie auxiliară de cavalerie, dar aceasta nu în sensul de „miliţie etnică", precum ar fi „Mauri (Micienses) — Numerus Maurorum", „Palmyreni (Sagittarii) — Numerus Palmyrenorum" etc., ci ca o formaţie combatantă de elită alcătuindu-se din mici subunităţi din forţele staţionate în Illyricum (Dalmatia — Pannonia — Moesia), numită iniţial *Numerus equitum electorum ex Illyrico* (CIL, XI, 393 = ILS, 2 739), iar la a. 129 *Vexillatio equitum Illyricorum* în diploma militară a Daciei Inferior (unde unitatea era staţionată), CIL, XVI, 75 = IDR, I, p. 99—103 (DiplD X), devenind

[5] Despre tot ce priveşte pe illyri, limba şi onomastica lor : I. I. Russu, *Illirii, istoria, limba şi onomastica, romanizarea*, Bucureşti, 1969, 302 p.

[6] Activitatea Muzeelor, 1956, p. 130 ; SCIV, 18, 1967, 1, p. 175 ; cf. mai recent : IDR, I, 1975, p. 102 ; Marisia, 5, 1975, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro

după vreun deceniu *Numerus equitum Illyricorum*, cum e numit în „a doua" diplomă pentru aceeaşi provincie dacică, la a. 140, Klio, 37, 1959, p. 196—210 = IDR, I, p. 108—112 (DiplD XIII), sau mai scurt *Numerus Illyricorum* în CIL, III, 1 197 la Apulum (epitaful *D. M. Tutor Silvani* [*eque*]*s alae Bos*[*p.*] *ex N. Ill*[*y*]*r.* - - -) şi în CIL, VIII, 9 358 = ILS, 2 378 (în Africa *P. Aelio P. fil.* (etc.) - - *praeposito N. Illyricorum* - - -). Din *Numerus* unitatea se transformă în *Ala*, ambele apelative fiind menţinute în titulatura în formă abreviată din cărămida-ştampilă descoperită chiar în garnizoana ei la Brîncoveneşti cu peste un veac în urmă (supra, fig. 1) [7]; rămîne apoi numai simplă *Ala*, cu numărul de ordine I: *Ala I Illyricorum*, cum apare în textul epitafului ce s-a pus unui ostaş dac din efectivele unităţii staţionate la Brîncoveneşti, „vărsat" în formaţia de *equites singulares* la Roma, piesă funerară epigrafic-sculpturală ce s-a bucurat de oarecare celebritate prin semnificaţia şi implicaţiile sale social-istorice şi etnice (mai ales pentru problemele demografice ale provinciei Dacia) *D M, Aurel(io) Victori eq(uiti) sing(ulari) tur(ma) Constantini, nat(ione) Dacus, allectus ex ala I Illyricor(um) vix(it) an(nis) XXXII, mil— (itavit) an(nis) XIII, Ulpius Macedo et Ulp(ius) Maternus dupl (ari) hered(es) b(ene)m(erenti) f(ecerunt)* (CIL, VI, 3 234=ILS, 2 209) [8]. Epitaful lui Aurelius Vales la Brîncoveneşti (datînd foarte probabil de la mijlocul secolului al III-lea, nicidecum din secolul al II-lea) atestă numele unităţii auxiliare numai cu *ethnicon*, fără numărul de ordine: *Ala Inlyricorum.*

Raportul exact între aceste unităţi auxiliare de Illyrici (Illyriciani) nu este deplin clar; sigur poate fi însă considerat numai faptul că *Ala (I) Illyricorum*, numită şi *Ala Numeri Illyricorum* derivă din *Numerus Illyricorum* (efective de etnicitate diferită de orientali ca *Eupator Eumeni* din Sebastopolis, IDR, I, DiplD X; traci ca *Bithus Solae f. Bessus* DiplD XIII etc.) — fapt care ar presupune că din *Numerus Illyricorum* (staţionat în Dacia Inferior, atestat numai în anii 129 şi 140) s-a format o *Ala Illyricorum*, sau dacă numărul I este real şi era efectiv, totodată şi o *Ala II Illyricorum* despre care pînă acum nu se ştie nimic. Una din aceste *auxilia* de tip nou, superior, a fost mutată în nord-estul Daciei, la Brîncoveneşti. S-ar părea că din aceeaşi unitate este călăraşul

---

[7] În legătură cu inscripţia onorifică greacă din Salonic, ILS, 9 472 (= IG, XII/II, 1 nr. 146) s-a relevat de curînd că „Gaius Mestrius Servilianus era avansat *praefectus alae numeri Palmyrenorum Porolissensium*, unitate auxiliară de cavalerie ce s-a format din vechiul *Numerus Palmyrenorum Porolissensium* - - -; textul oferă astfel unul din cele mai clare exemple despre existenţa denumirii prin alăturarea celor doi termeni *ala* şi *numerus* (în procesul de transformare a numelor şi a structurilor la formaţiile auxiliare ale armatei romane pe la mijlocul veacului III): « ala numeri » sau « numerus alae »; alte exemple: CIL, XIII, 8 818 « vet(eranus) ex N(umero) Ala Thracum »; Germania, 15, 1931, p. 8 « equitibus N(umeri) Ala Firmae catafr-(actariae) Aur(elianae) » - - -", AIIA, 17, 1974, p. 39; dar penultimul exemplu nu e tocmai valabil, căci *Ala Thracum* era mai veche în terminologie decît *Numerus* . . .

[8] Imaginea monumentului funerar ridicat acestui vajnic ostaş dac mort în capitala împărăţiei de către doi camarazi fideli şi buni, moştenitori ai bunurilor personale ale dacului înmormîntat aici, reprezintă între altele scena „cavalerului trac (la vînătoare)"; este reprodusă de W. Amelung în marele său repertoriu *Die Sculpturen des Vaticanischen Museums*, I, p. 266, nr. 1371, pl. 28; cf. observaţiile noastre în legătură cu asemenea monumente funerare ce îşi pun (ori li se pun) ostaşilor daci din garda imperială *(equites singulares)* decedaţi la Roma, în ActaMN, 4, 1967, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

al cărui epitaf fragmentar s-a descoperit la Alba Iulia şi a fost reconstituit grafic precum se arată în fig. 5 (SCIV, 18, 1967, 1, p. 174—176, fig. 8, bazată pe consideraţia că „pentru unitatea auxiliară al cărei nume era în ---*CO(rum)*, singura formaţie de cavalerie cunoscută pînă acum în Dacia, potrivită aici este *ala Illyricorum* ---"). — Despre eventuala staţionare a lui *Numerus Illyricorum* în castrul de lîngă Hoghiz pe malul Oltului (jud. Braşov), cf. G. Bakó, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 141—145 şi IDR, I, p. 102.

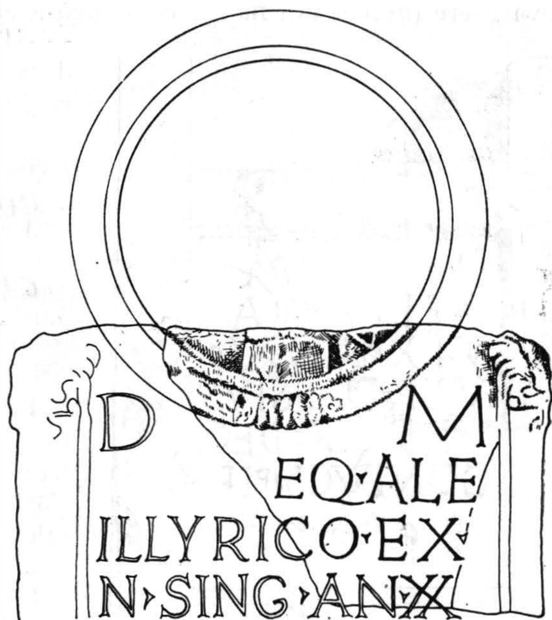

Fig. 5. Apulum. Stelă funerară (fragment, reconstituire grafică) a unui călăreţ din *ala Illyricorum*, după SCIV, 18, 1967, 1, p. 175.

II. —O altă s t e l ă funerară, fragmentată, menţionează un element important din cadrele „emerite" ale divizionului-regiment de călăraşi *Ala I Illyricorum* cu garnizoana în castrul de lîngă Brîncoveneşti : un *decurio* „pensionat" (lăsat la vatră), cu nume romano-illyric *Ulpius Dassius*, care pune epitaf soţiei sale dragi decedate în *canabae*. Din placa mormîntală s-au descoperit în săpătura din castru numai două bucăţi cu textul epigrafic : jumătatea dreaptă şi colţul stîng de sus ; o parte de text lipsă cu colţul stîng inferior, dar care poate fi restabilit integral analogic şi schematic. Jumătatea dreaptă a fost publicată cu interpretare parţial justă în aceeaşi revistă mureşeană de aceiaşi arheologi autori-descoperitori, astfel : „Fragmentul inscripţiei cu numele illyr *Dassius*, desigur militar (decurion?) în corpul de trupă de aici" ; „Inscripţie funerară (fragment) pusă pentru illyrul Dassius de către soţia sa", Marisia, 5, 1975, p. 61 şi pl. XXVIII 3 (foto), 4 (desen). Putinţa de a recupera mai multe elemente documentare din acest fragment nu era epuizată, colţul stîng superior aduce valoroase completări ; dar în prealabil două rectificări necesare la fragmentul publicat : în desenul pl. XXVIII 4, grupul de litere schiţate ca *IX DEC* este evident *EX DEC(urione)* precedat de apelativul [*vet(eranus)*] „veteran fost decurion", la cazul nominativ (acordat cu numele propriu) ca autor al lucrării, al inscripţiei (stelă) funerară ce nu era „pusă pentru illyrul *Dassius* de către soţia sa", ci tocmai invers. Partea stîngă de sus a lespezii funerare „a lui *Dassius*" există alături de cea din dreapta în lapidarul Muzeului de istorie Tg. Mureş, avînd acelaşi chenar simplu, plat şi fără ornamente ; fragmentul a fost descoperit în altă secţiune a săpăturii din castru, în a. 1971 (bucata dreaptă, Marisia, 5, 1975, p. 61, pl. XXVIII 3—4, fiind găsită în 1972, odată cu stela funerară a

https://biblioteca-digitala.ro

lui *Aurelius Vales sisquiplicarius*, supra, I), avînd ambele fragmente aspect diferit, cu altă „patină" din cauza condiţiilor şi mediului („regimului arheologic") în care au stat în ploi şi intemperii, în stratul de ruine; cele cîteva litere (nume) din marginea stîngă a epitafului: *D M/AEL KA- - - - - -/VIX- - -/VLP* - - - se racordează deplin cu primele patru rînduri ale părţii din dreapta, cu care formează un singur corp reconstituit grafic astfel (fig. 6):

Fig. 6. Brîncoveneşti. Stelă funerară pusă de *Ulpius Dassius, veteranus ex decurione*; reconstituire grafică după Marisia, 5, 1975, pl. XXVIII 3–4 (Muzeul Tîrgu Mureş).

D(is) M(anibus)
Ael(ia) Kara
vix(it) an(nis) XL
Ulp(ius) Dassius
[vet(eranus)] ex dec(urione)
[coni]ugi pien(tissimae)
[b(ene)]m(erenti) f(ecit).

Traducere: „Zeilor Mani (sufletele morţilor), Aelia Kara (care) a trăit ani 40, Ulpius Dassius, //5// veteran fost decurion, soţiei sale dragi (şi) vrednice a făcut (epitaful)".

De remarcat scrierea destul de corectă a epitafului, dar cu unele trăsături de stîngăcie (explicabile la extremitatea de nord-est a lumii romane, în mediul provincial); ornamentaţia cu frunze în fiecare rînd; ca „noutăţi" se impun în primul plan antroponimele corect romane (de cetăţeni romani): *Aelia Kara* (*Cara*, cognomen frecvent; aici cu scrierea rară a lui *K* în loc de *C*, ca în apelativele romane *kal(endae)*, *vik(arius)* ş.a.), din care exemple se cunosc în materialul epigrafic al Daciei, soţia lui *Ulpius Dassius* veteran fost decurion, cu *gentilicium* după împăratul Ulpius Traianus şi *cognomen* strămoşesc „naţional" illyric: cel mai frecvent şi tipic element în sistemul antroponimiei illyrilor antici, *Dasius* (scris şi *Dassius*, ca la Brîncoveneşti; înrudit etimologic, chiar identic cu lat.-roman *Decius* sub raport „indo-european"), bine cunoscut pînă acum în mai mult de 160 exemple din texte literare şi epigrafice greceşti şi romane — înşirate cu documentarea textuală şi bibliografie în repertoriul onomastic [9], la care rămîn puţine cazuri de adăugat, cum sînt: fragmentul epigrafic votiv din Germania CIL, XIII, 7 835 „- - - *Da[s]ius b(ene)[f(iciarius) co(n)s(ularis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*" reluat [10]; ostaşul auxiliar

[9] *Illirii* (1969), p. 196–199; derivate din aceeaşi rădăcină *Das-* erau numele illyre şi messapice: *Dasas (Daz-)*, *-antis*, *Dasmenus*, *Dasumius* ş.a.

[10] Rectificarea lecturii antroponimului illyric a fost făcută de G. Alföldy, Epigraphische Studien, 4, 1967, p. 28, nr. 28.

https://biblioteca-digitala.ro

din sudul Pannoniei Inferior devenit *civis Romanus* prin diploma militară din a. 88 dată *gregali Dassio Dasentis f(ilio) Pannon(io)* (în *ala Phrygum* din armata auxiliară a provinciei Syria) *(Zeitschrift für Papyrol. und Epigraph.*, Köln, 16, 2, 1975, p. 121—124 ; Aurelius Dasius *armorum custos*, la Roma, AnnÉp, 1973, 62). Decurionul-veteran din garnizoana romană Brîncoveneşti îmbogăţeşte cunoştinţele despre organizarea militară şi antroponimia romano-illyră a provinciei Dacia [11] ; gradul *decurio* era primul, cel mai important dintre cei trei aşa-numiţi *principales* în formaţiile auxiliare de cavalerie ale armatei imperiului (supra, p. 97). De interes şi cu siguranţă nu fortuită este corespondenţa dintre numele etnic-teritorial purtat de unitatea militară *Ala Illyricorum* şi cognomen-ul lui *Ulpius Dassius* care-şi păstra cu admirabilă tenacitate antroponimul etnic-,,naţional'' adus din patria dalmatină (sud-pannonică) ori moştenit în familii de militari romano-illyri din cadrele şi canabele unităţii auxiliare venite din Dalmatia ori sudul Pannoniei Inferior (teritorii locuite masiv de illyri).

Publicarea celorlalte inscripţii (majoritatea fragmentare, existente la Muzeul Tg. Mureş), descoperite în săpăturile la castrul Brîncoveneşti, va aduce în continuare, cum e de sperat, o îmbogăţire substanţială a informaţiilor despre unitatea militară şi populaţia provincială din acest punct extrem de pe *limes*, ca şi despre organizarea şi viaţa provincială a Daciei romane în ansamblu.

LA GARNISON DU CAMP ROMAIN DE BRÎNCOVENEŞTI

Ala I Numeri Illyricorum

(RÉSUMÉ)

Après quelques observations préliminaires sur la situation topographique du camp auxiliaire de Brîncoveneşti (départ. de Mureş), du *limes* nord-est de la Dacie romaine, construit sur une terrasse proéminente de la rive droite du fleuve Mureş (daco-romain *Marisia*), on examine à nouveau le matériel épigraphique concernant la troupe qui y tenait garnison. La seule pièce connue depuis plus d'un siècle de ce camp était une brique avec estampille AL(a) N(umeri) IL(l)YR(icorum), CIL, III 6284 = 8074,7 (fig. 1 ; Musée de Cluj), qui indiquait d'une manière quelque peu équivoque le nom de l'aile « illyrienne » de Dacie. Les fouilles archéologiques de 1970—1975 dirigées par D. Protase (Cluj) et A. Zrinyi (Tg. Mureş) ont obtenu de riches résultats concernant les éléments de la construction du camp et une récolte épigraphique exceptionnelle dont quelques pièces ont trait au nom, à l'organisation et aux militaires et leurs familles dans les *canabae* : *Le camp romain de Brîncoveneşti dans la vallée du Mureş. Les fouilles des années 1970—1973*, dans *Marisia*, V, Tg. Mureş, 1975,

---

[11] Antroponimele illyrice, numeroase în materialul epigrafic al provinciei Dacia, ar trebui să fie regrupate într-un repertoriu alfabetic complet şi riguros exact, la nivelul documentării disponibile azi ; cele din *tabulae ceratae* şi inscripţiile lithice ale zonei montanistice Alburnus Maior (Roşia Montană, jud. Alba) au fost înşirate de S. Mrozek, Apulum, 7, 1968, 1, p. 311—312 şi de A. Sintimbreanu — V. Wollmann, Apulum, 12, 1974, 1, p. 242—245 ; materialul antroponimic din textele juridice-economice cuprinse în *tabulae ceratae* est analizat cu aceste documente în publicaţia lor integrală : IDR, I, 1975, p. 192—256 şi indice p. 265—280.

https://biblioteca-digitala.ro

p. 57—69 (= *Akte des X. Congresses-Limes*, Xanten, 1974, Bonn, 1976). Dans ce court rapport substantiel on trouve seulement deux inscriptions funéraires, dont on propose ici quelques rectifications de lecture :

I. Dans une stèle funéraire on lit » [D(is) M(anibus) ?] / Aurel(ius) Vale(n)s sisq(uiplicarius) alae / Inlyri(corum) vix. anni. (etc.) » (fig. 2). Les *sesquiplicarii* des ailes auxiliaires (Hygin. 2) sont attestés en Dacie par les inscriptions dans deux autres *alae* (I Tungrorum Frontoniana, I Hispanorum) ; on cite d'autres mentions épigraphiques (dans les ailes, la flotte, les *equites singulares* de Rome). L'*ala I Numeri Illyricorum* était la dérivation d'un *Numerus Illyricorum*, mais leur rapport n'est pas assez clair maintenant. On discute d'autres textes épigraphiques concernant le *Numerus* et l'*Ala Illyricorum.*

II. Stèle funéraire fragmentaire dont le texte peut être rétabli pour l'essentiel de la manière suivante : « D(is) M(anibus) / Ael(ia) Kara /vix(it) an(nis)/XL Ulp(ius) Dassius/[vet(eranus)] ex dec(urione)/[coni]ugi pien(tissimae)/[b(ene)]m(erenti) f(ecit) » (fig. 6).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Camp de Brîncovenești. Brique marquée du nom de l'unité auxiliaire de cavalerie AL(a) N(umeri) IL(l)YR(icorum), CIL, III, 6284 = 8074,7 ; 1 photographie ; 2 dessin du texte de l'estampille (d'après Marisia, 5, 1975, pl. XXVII ; Musée de Cluj-Napoca).

Fig. 2. Brîncovenești. Stèle funéraire de *Aurelius Vale(n)s sisquiplicarius alae Inlyricorum;* d'après Marisia, 5, 1975, pl. XXVIII 1—2 (Musée de Tîrgu Mureș).

Fig. 3. Slăveni. Autel votif en pierre (fragment) de *Aurelius Aurelianus sesquiplicarius* ; SCIV, 17, 1966, 3, p. 597, n° 8 ; reconstitution graphique d'après une photographie mise à disposition par le prof. D. Tudor (Musée de Craiova).

Fig. 4. Castrum de Slăveni. Relief votif en marbre (fragment) offert par un *sescuplucarius,* d'après SCIVA, 26, 1975, 1, p. 127.

Fig. 5. Apulum. Stèle funéraire (fragment, reconstitution graphique) d'un cavalier de *l'ala Illyricorum*, d'après SCIV, 18, 1967, 1, p. 175.

Fig. 6. Brîncovenești. Stèle funéraire érigée par *Ulpius Dassius, veteranus ex decurione* ; reconstitution graphique d'après Marisia, 5, 1975, pl. XXVIII 3—4 (Musée de Tg. Mureș).

https://biblioteca-digitala.ro

DESPRE CULTELE ORIENTALE ÎN DACIA INFERIOR

(în legătură cu o monografie recentă)

DE

I. I. RUSSU

Este cunoscută şi îndeobşte recunoscută importanţa deosebită a cultelor religioase în viaţa individuală şi în cea socială a colectivităţilor din lumea antică, ale căror manifestări de cult, practici-ceremonii şi adorare-dăruire necondiţionată din partea credincioşilor grupaţi în comunităţi au lăsat un material arheologic şi epigrafic imens, de valoare calitativă excepţională. El constituie o sursă informativă preţioasă nu numai pentru studiul zeităţilor „în sine" şi al sistemelor teologice ale antichităţii greco-romane în ansamblu, ci deopotrivă pentru cunoaşterea structurilor etnic-demografice ale colectivităţilor respective, ale „credincioşilor"-adoratori, ale unor grupe social-etnice bine determinate, ca şi a dezvoltării societăţii romane provinciale în totalitatea ei. În provincia romană Dacia — cum este ştiut în linii generale — religiile erau foarte numeroase şi variate, aduse fiind, ca şi locuitorii imigraţi (armata, ocupanţii, administraţia, toţi „coloniştii"), împreună cu adoratorii şi cultivatorii „ex toto orbe Romano", adică practic vorbind din aproape toate zonele lumii mediteraneene şi Orientul ocupat de armatele Romei. Pe primul plan se aflau în chip firesc şi necesar zeităţile „majore" ale stăpînilor ţării, cultele oficiale din pantheonul greco-roman, vehiculate de cuceritorii-ocupanţi şi de agenţii lor din provinciile sudice, vestice şi din Italia; alături şi amestecate circulau înflorind în proporţii în adevăr impresionante mai ales zeii şi cultele venite de prin zonele răsăritene: Asia Mică, Pont şi Iran, Syria şi Egypt, ca şi cele din Tracia-Moesia getică, împreună cu altele de ceva mai mică însemnătate, dar tot „barbare"-provinciale, eterogene (celtice, germanice, maure, punice-africane etc.); printre ele s-au amestecat resturi din demonii-zei agrari-htonieni şi poate uranieni-solari ai băştinaşilor geto-daci mai ales în spaţiul rural — practici arhaice asociate şi integrate în religia oficială prin asimilare şi suprapunere *(interpretatio Romana)*. Este inutil, prin urmare, a repeta că studiul integral şi comparativ al elementelor documentare privind divinităţile şi manifestările legate de culte şi practicile lor constituie un aport deosebit la cunoaşterea societăţii antice (sau măcar a unei părţi determinate din ea) în provincie. Drept aceea, din cauza şi în urma abundenţei relative a materialului documentar disponibil (atît arheologic, cît şi epigrafic), s-a acordat în ultima vreme atenţie mereu sporită unor asemenea cercetări privind Dacia romană, provincie care avea o poziţie specifică, singulară, s-ar putea spune chiar „privilegiată" sub raportul cronologiei şi topografiei arheologice, fiind

SCIVA, tomul 28, nr. 1, Bucureşti, ianuarie — martie, 1977, p. 105—110

https://biblioteca-digitala.ro

bine încadrată în veacurile II—III între fruntariile indicate de *limes*-ul de nord şi de est.

Recenta monografie arheologic-epigrafică despre *Cultele orientale în Dacia Meridională* de I. Berciu (Alba Iulia) şi C.C. Petolescu (Bucureşti)[1] este (cum o arată şi simpla conspectare a cuprinsului analitic, amplu, bine organizat) o lucrare temeinică, sistematizată după un plan modern, criterii clare, simple, fundată pe o erudiţie epigrafic-filologică şi arheologică remarcabilă, cu largă orientare în toate realităţile vieţii sociale a Imperiului roman şi ale Daciei provincie. La atare calităţi interne (orînduire sistematică adecvată din partea celor doi merituoşi autori), se adaugă prezentarea materială realizată într-o haină grafică deosebit de agreabilă, de o sobră eleganţă, cum obişnuieşte vechea casă editorială lugdunensă Brill, sub competenta îndrumare prestigioasă a cunoscutului savant olandez şi „Nestor" al cercetărilor de istoria religiilor antice M.J. Vermaseren.

Fără să ignoreze elementele „orientale" din provincia carpato-danubiană în ansamblu (pe care le utilizează judicios în mod paralel, analogic, chiar dacă nu peste tot integral şi exhaustiv), lucrarea monografică se limitează în esenţă la un teritoriu cam restrîns şi relativ „mai sărac" ca documentare sub raport „orientalistic" din Dacia, adică la zona „extracarpatică" numită iniţial de stăpînii romani între anii 119—166 ***Dacia Inferior***, apoi ***Malvensis***, cuprinzînd în principal Oltenia şi nord-vestul Munteniei, apoi (de prin anii 160) şi cursul superior (transilvănean) al rîului Olt, adică zona de sud-est a Transilvaniei. Denumirea „Dacie Méridionale" adoptată de harnicii autori nu se impune cu necesitatea şi puterea evidenţei, nu pare integral justă, prin faptul că jumătatea sudică a Banatului roman (aparţinînd Daciei Superior, mai tîrziu Apulensis) se află pe aceeaşi paralelă cu jumătatea de miazănoapte a Olteniei, adică cu o bună parte din acea „Dacie Méridionale" adoptată de autorii monografiei. Mai potrivită va fi fost menţinerea termenului vechi, „consacrat" ***Dacia Inferior*** (sau „extracarpatică"). Oricum ar fi considerate aceste fapte şi situaţii în etapele de evoluţie a organizării teritorial-administrative-militare a Daciei, monografia istorico-arheologic-epigrafică asupra „religiilor orientale în Dacia Meridională" se axează pe linia problemelor majore ale istoriografiei actuale a imperiului şi a întregii antichităţi greco-romane.

Prezentarea grafică şi ilustrativă agreabilă şi modernă, armonioasă, stilul simplu, de o limpezime elegantă a cărţii despre cultele orientale în

---

[1] ION BERCIU şi CONSTANTIN C. PETOLESCU, *Les cultes orientaux dans la Dacie Méridionale* (avec un frontispice, une carte et 32 planches), Leiden, E. J. Brill, 1976, 71 pagini text, in 8° (Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain, publiées par M. J. Vermaseren, tome 54e).

C u p r i n s: Avant-propos p. IX; Abréviations XI; Bibliographie des monuments XIII; I. LES CULTES p. 1—24, Cultes d'Asie Mineure 3, Cultes égyptiens 5, Cultes syriens 8, Le culte mithriaque 14, Le gnosticisme 20, Éléments orientaux dans la Dacie Méridionale 21; II. CATALOGUE p. 25—59, Divinités d'Asie Mineure 27, Divinités égyptiennes 30, Divinités syriennes 35, Monuments mithriaques 40, Gemmes gnostiques 59; INDEX p. 61—68 (1. Nomina virorum et mulierum, 2. Dieux, déesses et choses religieuses, 3. Corps de troupes; grades et particularités militaires, 4. Noms géographiques, 5. Auteurs, 6. Tables de correspondances bibliographiques, 7. Musées et collections, 8. Catégories des monuments); Liste des planches p. 69—71; PLANCHES I—XXXII; harta schematică a răspîndirii monumentelor arheologice şi epigrafice „orientale" în Oltenia.

https://biblioteca-digitala.ro

Oltenia romană fac lectura plăcută, atractivă, profitabilă — firesc la un instrument de informare și de lucru deosebit de util și binevenit. Este știut însă că lucrările de erudiție și interpretare istoric-arheologică (inclusiv repertoriile și documentarea) foarte greu și rar pot fi considerate ca definitive și absolut complete, fiind în chip firesc susceptibile de îmbunătățiri și rectificări, mai ales în compartimente ale cercetării și erudiției (cum este Dacia), în continuă amplificare a informației cu diferențierea criteriilor științifice. O privire ceva mai atentă a expunerii, catalogului și indicilor (a tuturor paginilor cărții), confruntarea cu documentarea și bibliografia mai veche sau recentă în legătură cu „religiile orientale în Dacia Meridională” prilejuiesc cîteva observații, rectificări și adăugiri, unele de amănunt, nesemnificative la prima vedere și chiar neglijabile, ca : nepotriviri de citate, repetări și dezacorduri, cîte un „lapsus” de limbă franceză și alte amănunte neconforme ce pot fi remediate majoritatea cu ușurință [2]. Alte serii aparțin însă unei categorii mai importante, cerîndu-se a fi rectificate și aduse „la zi” întrucît unele implică lacune mai puțin neglijabile, cum sînt cele ce urmează.

I. CULTELE, **p. 3,** nota 1 „*RE XXI*” este *RE XI* ; — **p.5,** la bibliografia generală asupra cultelor egiptene putea fi menționată o bună lucrare mai veche : W. Drexler, *Der Cultus der aegyptischen Gottheiten in den Donauländern*, Leipzig, 1890, dar și una recentă : *Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Serapiacae*, collegit Ladislaus Vidman, Berlin, 1969 (care conține o singură referință la teritoriul Olteniei : nr. 680 din Romula-Malva, CIL, III, 1 590 a = 8 029 *Placida regina* ; cf. recenzia din AIIA, 18, 1975, p. 415—420, cu observații despre cultul celor două zeități în Dacia și bibliografie) ; — **p. 8** altarul votiv (stelă ?) din Porolissum cu *Dea Syria* (Dacia, 7—8, 1941 p. 325, nr. 6 = AnnÉp, 50, 1944) e reprodus în fotografie și desen cu lectura rectificată în AIIA, 18, 1975, p. 62 ; — nota 24 „RE 3. Hbb., 1895”, iar la nota 25 „RE, IV” trebuie uniformizat sistemul de citare după al doilea formular ; — **p. 11**, în legătură cu textul epigrafic CIL, III, 14 490 (în catalog nr. 25) se observă „l’auteur de la dédicace est un *centurio legionis* et, ainsi qu’il est connu, aucune légion n’a stationné durant cette période à Sucidava, ni dans la Dacie Inférieure en général. En revanche, après l’abandon de la Dacie par l’empereur Aurélien, Sucidava a été maintenue comme un avant-poste de l’empire au nord du Danube et un *praefectus legionis V Macedonicae* y avait son

---

[2] De ex. la *Abréviations* p. XI „AUS” trebuie plasat mai jos cu cinci rînduri, alfabetic ; abrevieri din p. XI—XII se repetă la „bibliographie des monuments”, ca „MIR *Monumente inedite din Romula*, Vălenii de Munte, I—II, 1938—1940” lăsînd impresia că ar fi o carte în două volume ; dar este un „extras” : la p. XV apare „Tudor, Dumitru, *Monumente inedite din Romula*, dans BCMI - - - (à part, *Monumente inedite din Romula*, I 1938), - - - II, 1940” ; la fel OR[1], OR[2], OR[3] = p. XVI. Alte nepotriviri de citate, repetări ori cîte un „lapsus” de franceză nu par a fi de atribuit autorilor : pagina XII se scrie nu „klassischen”, ci „classischen” ; p. XIII trebuie rectificat : arheologie : „Istrati, Constantin, apud N. Densusianu, *Dacia preistorică*, Bucarest, 1913” este echivoc sensul acestei trimiteri *apud* (?) ; C. Istrati era medic de mare prestigiu, iar Nicolae Densușianu istoriograf medievist meritoriu ; p. XV se scrie „Serta Kazaroviana” ; p. 12 „une inscription”, p. 13 „les soldats”, p. 20 „lieu de l’invention” mai bine ar fi „de la découverte”, p. 21 „premières”, p. 36 „un autel esquissé”, primul *e* nu are „accent” în exécutées, p. 41 în secolul al XIX-lea se scria „Mittheilungen”, p. 42 marele centru elvețian se scrie „Genève”, iar la p. 43 „une reproduction”. Asemenea mărunțișuri dactilo- sau poligrafice eronate par să fie de atribuit integral tiparniței neerlandeze.

https://biblioteca-digitala.ro

siège. Ainsi donc, l'inscription de Sucidava peut-être attribuée à un centurion de la Ve légion Macedonica, de la fin du IIIe siècle ou du début du siècle suivant . . ."; ideea este ingenioasă, ispititoare, dar nu trebuie uitat că în teritoriul Olteniei romane (ca și al Daciei în general) se găsesc inscripții (votive, onorare, funerare) puse de militari activi din legiuni ce n-au staționat în punctele respective unde s-au aflat epigrafele lor (de ex.: *Maecius Domitius centurio leg. V Mac.* la Drobeta, RM, 3, 1966, p. 205; *Iulius Strato centurio leg. IV*, CIL, III, 14 484; *Titius Ianuarius centurio frum.*, BCMI, 1939, p. 153; la Romula; *Ael. Candidinus tesserarius leg. XIII G.* CIL, III, 8 034); — **p. 12,** în inscripția votivă AnnÉp, 1903, 65 a fost citit *[I]ovi Turmasgadi*, dar pe piatră (Muz. Deva) se vede complet *IOVI TVRMASGADI*; — nota 55 ,,*Turmasgad*, dans RE, Suppl. (1948), coll. 1392—3" este de fapt RE VII A [zweite Reihe] (1948); — **p. 20** se citează ,,RM, 1972, 4, p. 346—347", iar la **p. 37** discordant ,,RM, 3, 1974, p. 62" în care cifrele 4 și 3 pretează la echivoc (volum, fascicol?); — **p. 21** inscripția cu ,,la femme sémite *Laudice Syra*, originaire de *Philadelphia*, et son époux *C(laudius) Hera*" se află și la Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferior*, București, 1942, p. 26, fig. 11; — **p. 22,** nota 101 ,,pour les *Suri negotiatores* en Dacie, voir CIL, III, 7 761 (Apulum), 7 915 (Ulpia Traiana)", dar există și o însemnare mai explicită în ActaMN, 6, 1969, p. 180, unde se adaugă altă atestare a lui Gaius Gaianus din CIL, III, 1 431, ca și un syrian negustor din Porolissum la Traiana Augusta (Stara Zagora), *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae* (ed. G. Mihailov), Sofia, III, nr. 1 590 cu un mic comentariu în *Apulum*, 14, 1976, p. 446; — **p. 23,** în legătură cu importanta unitate auxiliară *Numerus Surorum sagittariorum* la Romula-Malva, nu poate fi ignorat studiul agerului epigrafist germano-nord-american M.P. Speidel (Honolulu), din Dacia, N.S., 17, 1973, p. 169—177: *Numerus Surorum Malvensium* (cu acest nume și epitet geografic într-o inscripție din nord-vestul Africii, lectură rectificată în 1971 de Speidel); iar în legătură cu *Claudius Montanus*, *im[m]unis* din epitaful *D M, Claudia Amba vix(it) annos XX, fecit in Dacia a(nnos) V, Cl. Montanus imm(unis) ex N(umero) Surorum pater*, CIL, III, 1 595 = 8 032 (textul și la Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 32, nr 27) de relevat antroponimul (cognomen) neroman *Amba* ce ar putea fi semit-syrian ori chiar celtic(?).

II. CATALOG, **p. 36** și **37** ,,courroie *(balteus)*", dar echivalentul francez ales nu este corespunzător, căci lat. *balteus* se redă prin ,,ceinturon, ceinture"; — **p. 38** ,,la double hache *(bippenis)*" dubla consoană se plasează invers, cuvîntul latinesc se scrie *bipennis* (compus din *bis* și *penna*); — **p. 39** ,,CIL, III, 2 027" este de fapt CIL, III, 8 027; — **p. 42,** între nr. 29 și 30 la Drobeta este posibilă și necesară intercalarea unui ,,addendum": o piesă echivocă publicată de Bărcăcilă astfel ,,5. Mic fragment de *basorelief* votiv (fig. 51) din marmură albă, găsit în Castrul Drubeta, de dimensiunile 11 × 10 × 2 cm; e numai colțul stîng de jos, nelăsînd posibilitatea de a reconstitui figurația. În schimb se păstrează din inscripție:

DE · S · AVR . . .
V · L.

adică: *De S(uo) Aur[elius . . .]. V(otum) l(ibens) [S(olvit)]*, AO, 13, 1934, nr. 71—73, p. 106 (textul redat de D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III,

https://biblioteca-digitala.ro

Bucureşti, 1968, p. 486, nr. 26); dar observarea ceva mai atentă a fragmentului arată resturi din scena centrală a reliefurilor mitriace, „tauroctonia" : un picior din spate al animalului sacrificat şi posibil piciorul drept al zeului sacrificator (fig. 1); în atare caz, literele „abrevieri" *DE S* nu se citesc „*De s(uo)*", nici eventual „*De(ae) S(yriae)*" ori „*De(o) S(ilvano)*", ci *De(o) S(oli)*, *Aur[elius* - - -] /*v(otum) l(ibens)* [*m(erito) s(olvit)*?];— **p. 43**, nr. 32 „fragment de statue (acéphale) en marbre, pl. XXII" indicaţie eronată, piesa este în pl. XXVI; — **p. 44** lectura inscripţiei nr. 33 poate fi „ameliorată" după fotografie unde se vede jumătate din litera O, deci [*S*]*oli* şi o parte din *A*, deci [*M*]*arinus*; — **p. 47**, nr. 39 întregirea fragmentului epigrafic nu e satisfăcătoare ca schemă şi sintaxă epigrafică, pentru că formula *Phoebus eius* arată că în construcţia lui gramaticală înainte de antroponimul *Phoebus* se afla numele patronului său (ca de ex. CIL, III, 7 637, din Sic, jud. Cluj, *Silvano sacrum pro sal(ute) Cl(audi) Rufini Myro eiusdem (servus?)* Muz. Cluj-Napoca; 1 110 - - - *Euthices eorum lib(ertus)* la Apulum); **p. 54**, nr. 57 numele dedicantului din altarul votiv descoperit la Sfinţeşti (loc secundar) *Ael(ius) Firmus* este sigur *AEL(ius) ETERNAL(is)*, clar în fotografie (StCl, 9, 1967, fig. 9; verificat pe piatra epigrafică la Institutul de arheologie, Bucureşti); — **p. 54—55** *Posphorus* corect este *Phosphorus*, chiar dacă în texte epigrafice apare scris uneori în forma *Posph-*.

Fig. 1. Drobeta Turnu Severin. Relief mitraic (fragment), cu inscripţie. Desen după fotografia din Arhivele Olteniei, 13, 1934, p. 106.

III. INDEX este amplu, amănunţit, diversificat; unele date şi elemente rămîn de rectificat ori de eliminat, ca: **p. 61** „Aelius Firmus" lectură superficială a primului editor al inscripţiei, corect fiind *Ael(ius) (A)Eternalis* (cum s-a remarcat mai sus); — „Iulianus Maximus" este *Iulianus Maximinus*; **p. 62** „Posphorus" este preferabil *Phosphorus*; *umbillicus terrae* se scrie cu un singur —*l*— (cum este imprimat corect la p. 42); **p. 63** numele geografic „Pinum **52**" nu se află la acest număr de piesă, ci la **53**, fiind un „toponim" fictiv; **p. 64** autorii moderni se citează şi cu prenume, ca „Benzinger 8" este Benzinger I.

La **p. 65—67** este dată o „table de correspondance bibliographique" (care de fapt nu ţine de INDEX) cu cîteva discordanţe: „corespondenţele" se fac pentru periodice, colecţii de documente, cărţi (volume) deosebite, nu pentru autori de articole apărute în reviste (ca „Al. Bărcăcilă, AO, 13, 1934, 71—73, p. 100—101", „Idem, BCMI, XXX, 1937, 93, p. 132", „C.C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 79—80" etc.); suficient şi necesar era a pune revistele în ordine alfabetică şi cronologică indicînd corespondenţa dintre pagina (numărul) vechii publicaţii şi noul repertoriu.

https://biblioteca-digitala.ro

Notele marginale de mai sus (aducînd mici rectificări, remedieri, amplificări necesare ori posibile) nu afectează valoarea științifică fundamentală a monografiei arheologice-epigrafice privind religiile orientale din teritoriul Olteniei romane, ci urmăresc, natural, să contribuie la ameliorarea calității și bogăției unei lucrări meritorii. În acest context e bine a semnala din nou necesitatea generală a unei sporite și permanente vigilențe prealabile la citate și control riguros, multilateral, în munca de corectare poligrafică; controlul nu a fost și nu este niciodată de prisos, ci poate să fie adesea binevenit și eficient. Pe lîngă un regret firesc de a constata caracterul regional al monografiei publicate de I. Berciu și C.C. Petolescu, limitată — fără o justificare obiectivă valabilă — la numai o parte (cea sud-estică) a unui mare tot care a fost provincia romană Dacia, se cuvine a transmite autorilor nu numai cuvenitele felicitări (meritate din plin și de ilustrul „patron" științific olandez M.J. Vermaseren) pentru cît au realizat prin frumoasa lor carte (contribuind la sporirea bibliografiei istorice și totodată la creșterea prestigiului științei românești peste hotare), dar și sugestia de a nu se mulțumi cu succesele regionale și locale, ci de a extinde munca asupra întregii provincii nord-dunărene. Autorii monografiei din 1976 sînt cei mai indicați și competenți să elaboreze după aceleași criterii și metodă (documentare, analiză, descriere, interpretare-valorificare social-istorică), în lumina experienței dobîndite, o lucrare monografică i n t e g r a l ă asupra cultelor zis orientale în Dacia romană, contribuind în măsură substanțială la elucidarea procesului dezvoltării societății și a romanismului pe meleagurile daco-getice din stînga Dunării de Jos.

SUR LES CULTES ORIENTAUX DANS LA DACIE INFÉRIEURE

(RÉSUMÉ)

En relevant tout d'abord l'importance de l'histoire des religions pour la connaissance des structures et de l'évolution démographique de l'Empire romain et de l'Antiquité dans son ensemble, on constate que telle observation de nature générale est valable particulièrement pour la province romaine de Dacie, étant donné que la documentation archéologique et épigraphique concernant les cultes et leurs croyants y sont relativement de beaucoup plus riches que pour les autres aspects de la vie de province. En Dacie les religions orientales ont connu un essor et une popularité remarquables; par conséquent, elles ont fait l'objet de nombreuses recherches partielles, dont la plus ample et importante est la récente monographie de I. Berciu et C.C. Petolescu pour la Dacie Méridionale (titre et contenu complets du livre: supra, note 1), qu'on soumet à une analyse critique en y relevant quelques lacunes et erreurs, mais aussi les qualités et l'utilité du volume, rédigé en français et édité en des conditions graphiques exceptionnelles sous l'égide du prestigieux historien des religions et maître de l'école hollandaise M. J. Vermaseren.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Drobeta Turnu Severin. Relief mithriaque (fragment) avec inscription. Dessin d'après la photographie des Arhivele Olteniei 13, 1934, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro

UN NOU MOZAIC LA SARMIZEGETUSA

DE

DORIN ALICU

Pînă în prezent la Sarmizegetusa erau cunoscute patru mozaicuri pavimentare. Despre primul, policrom, descoperit în 1773 nu avem decît puţine informaţii [1]. În anul 1823 s-au descoperit aici două mozaicuri de o valoare artistică deosebită, avînd ca emblemă două scene cunoscute: ,,Judecata lui Paris" şi ,,Implorarea lui Ahile de către Priam". Ambele mozaicuri au fost distruse în anul 1832, dar au fost publicate în diverse reviste şi ziare de la mijlocul secolului al XIX-lea [2]. Tot în anul 1832 Ackner descoperă un alt mozaic de circa 50 m², în mare parte distrus. Mozaicul consta din numeroase figuri geometrice, careuri şi romburi înscrise, din embleme cu diverse reprezentări. Dintre embleme s-au păstrat reprezentările unei Victorii înaripate, ale unor amoraşi şi genii [3]. Dacă primele două mozaicuri sînt datate în epoca Antoninilor, I. Berciu datează acest mozaic la începutul secolului al III-lea [4].

În anul 1975, cu prilejul descoperirii unui edificiu roman probabil cu caracter privat (fig. 1), aflat în imediata apropiere a amfiteatrului, spre est, a ieşit la iveală un mozaic. (De fapt este al doilea mozaic din clădire. Cu prilejul restaurării amfiteatrului s-a urmărit canalul de scurgere din amfiteatru şi s-a dat de colţul sud-estic al clădirii descoperită integral în acest an. În prima încăpere s-a găsit un prim mozaic cu desen geometric monocrom din marmură albă pe fond de şist verde. La un moment dat însă, acest mozaic a fost acoperit cu un strat de *cocciopesto*, peste care s-a aşezat un strat de cărămidă. Mozaicul, nepublicat încă de autorul săpăturii, a fost acoperit cu pămînt şi redescoperit de noi cu prilejul unor lucrări de amenajare. Fiind inedit şi neaparţinîndu-ne săpătura, nu ne putem permite să dăm amănunte.)

Al doilea mozaic, descoperit de noi în campania din vara anului 1975, montat într-o încăpere încălzită cu instalaţie de hypocaust, datorită prăbuşirii stîlpilor de hypocaust este în mare parte distrus. Se păstrează doar colţul de NE din bordură, cu o parte din chenar şi un fragment din ornamentul interior, o porţiune din bordură în partea de sud a camerei, de asemenea cu un fragment de chenar, şi mici fragmente de chenar şi bordură pe laturile de nord şi vest. Din emblemă au fost recuperate cîteva fragmente mici din marmură şi sticlă de un albastru intens. Suprafaţa acoperită de

---

[1] C. Daicoviciu, Dacia, 1, 1924, p. 227.

[2] Bibliografia la I. Berciu, Apulum, 4, 1961, p. 157—158, nota 4.

[3] M. J. Ackner, *Reise nach Várhely in antiquarischer Hinsicht im Jahr 1832*, Transilvania, 1, 1832, p. 269—276; I. Berciu, *op. cit.*, p. 166—171.

[4] I. Berciu, *op. cit.*, p. 171.

S C I V A, tomul 28, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1977, p. 111—117

https://biblioteca-digitala.ro

mozaic a camerei este de 5 × 3,75 m. Camera are o formă curioasă (fig. 2); pe latura vestică a încăperii cu mozaic se deschide o nişă de 3 × 2,5 m acoperită, probabil, cu boltă, şi al cărei paviment este însă distrus complet. În dărîmătură s-au găsit fragmente de mozaic care pot proveni şi de la mozaicul central.

Fig. 1. Vedere generală a clădirii cu mozaic.

Pe latura de nord a aceleiaşi încăperi se deschide o altă nişă de formă aproape pătrată de 2,50 × 2,35 m, ridicată mai sus cu o treaptă din două cărămizi (fig. 3). Pavimentul său era în mare parte prăbuşit prin surparea instalaţiei de încălzire. Pe marginea pavimentului rămas se observă resturile unui mozaic de şist verde, deosebit plantat de cel central (fig. 4). Suportul acestui mozaic se compune dintr-un strat de mortar amestecat cu cărămidă sfărîmată mare şi pietricele, gros de 12 cm *(statumen)*, urmează un strat de *cocciopesto* cu cărămidă foarte măruntă gros de 10 cm *(rudus)*, apoi un strat subţire (4 cm) de mortar cu cărămidă pisată fin *(nucleus)*. Într-un mortar roşiatic sînt apoi implîntate vertical bucăţele paralelipipedice de şist. La un moment dat s-a renunţat la mozaic şi întreaga suprafaţă a nişei a fost acoperită cu un strat de 3,5 cm de *cocciopesto* roşu. Este de remarcat consistenţa şi duritatea excepţională a suportului mozaicului.

Mozaicul camerei propriu-zise are un suport asemănător cu un *statumen* de numai 10 cm grosime, mai puţin dur. Teserele mozaicului nu mai sînt implîntate vertical, ci aşezate pe lat. Bordura, lată de 48 cm, era ornamentată cu frunze de iederă şi lujeri în colţul nord-estic, iar în partea de sud se observă resturile unei cupe sau vaze din care, probabil, ţîşneau

https://biblioteca-digitala.ro

lujerii de iederă, motiv deseori întîlnit în arta mozaicală [5]. Desenul este realizat cu tesere albe pe fond verde. Chenarul, din patru rînduri de tesere albe, lat de 8 cm, închide două şiruri împletite din cîte două tesere albe

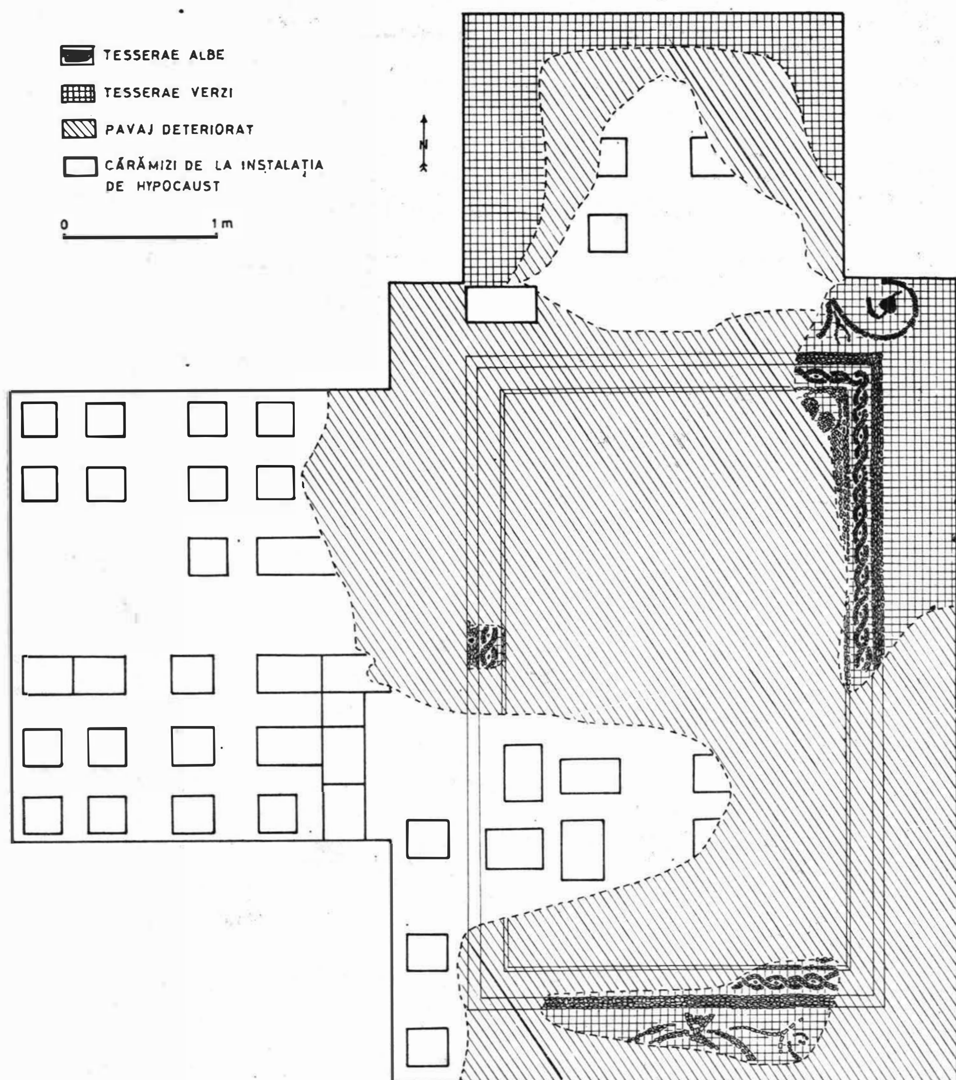

Fig. 2. Planul camerei cu mozaic.

---

[5] Teógenes Ortege Friás, Noticiario arqueologico hispanica, 3—4, 1954—1955, p. 173—174, pl. CXLVI; M. Labrousse, Gallia, 22, 1964, 2, p. 456, fig. 38; M. Leglay, Gallia, 26, 1968, 2, p. 586, fig. 24; Fernandez-Chicarro y de Dios, Archivo español de arqueologia, 42, 1969, p. 103, fig. 15; H. Stern, Gallia, 29, 1971, 1, p. 138, fig. 15; L. Lerat, Gallia, 30, 1972, 2, p. 430, fig. 20; Ákos Kiss, *Roman mosaics in Hungary*, Budapesta, 1973, p. 18—19, pl. III, 3, XII, 1; Kölner Römer Illustrierte, 1, 1974, p. 37, fig. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Nişa cu mozaic.

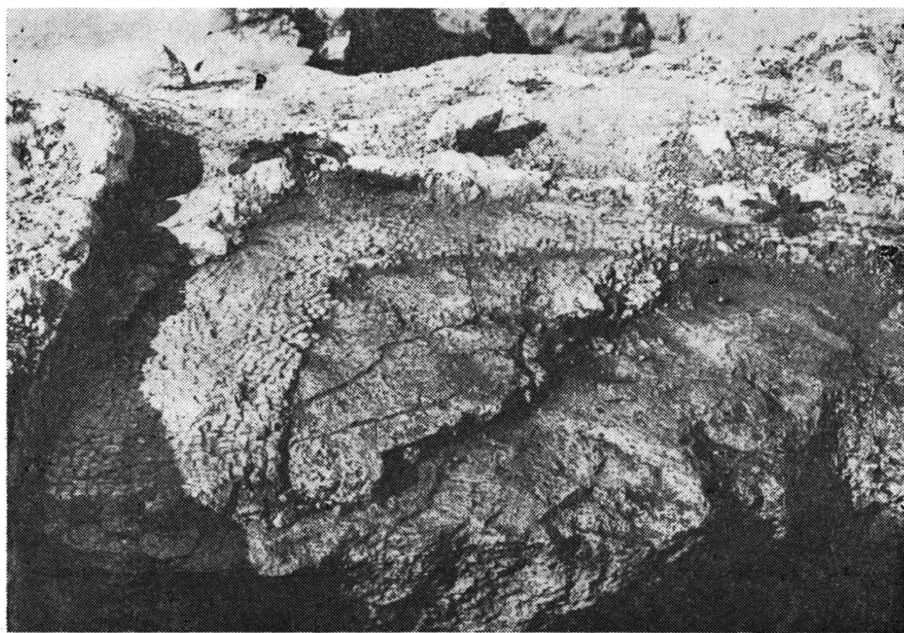

Fig. 4. Nişa cu mozaic (detaliu).

https://biblioteca-digitala.ro

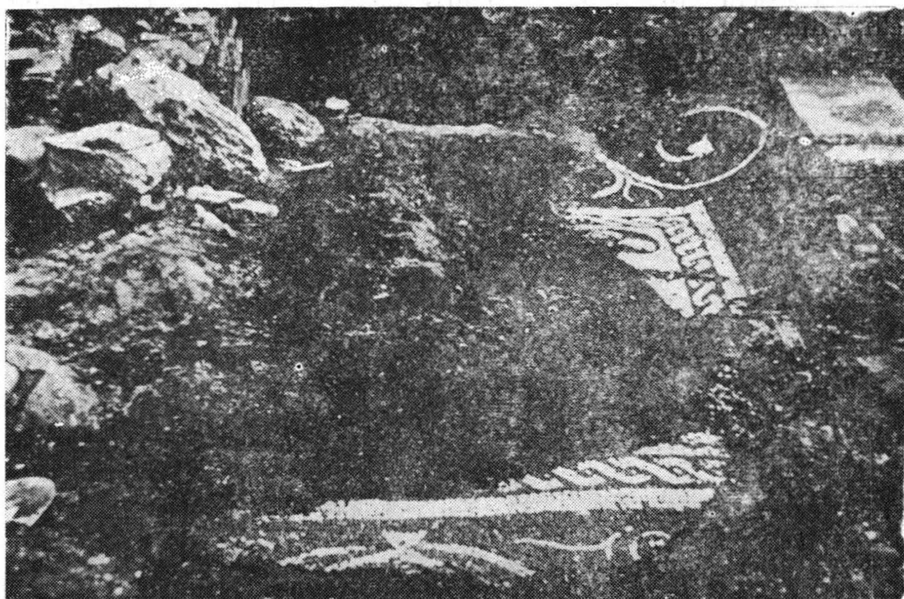

Fig. 5. Imagine generală a camerei cu mozaic.

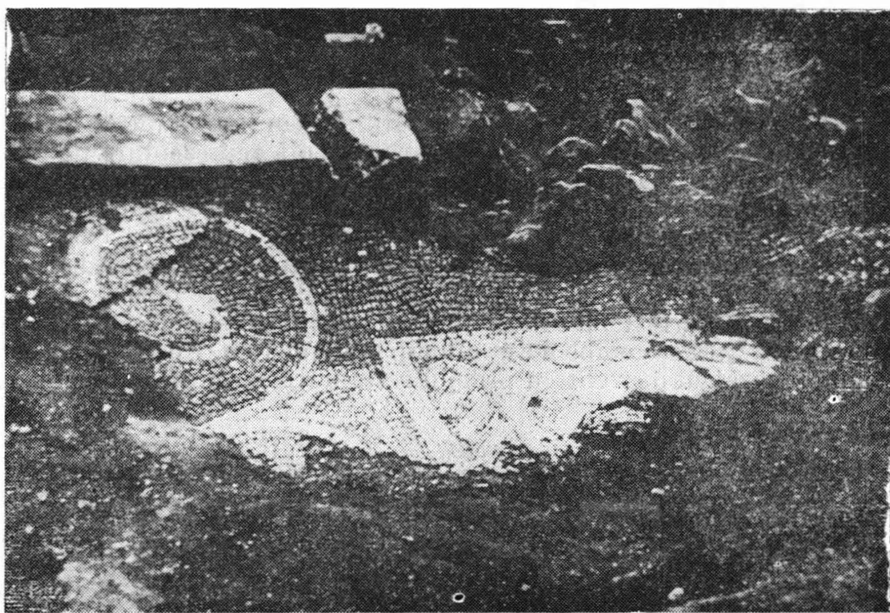

Fig. 6. Camera cu mozaic, colțul nord-estic (detaliu).

https://biblioteca-digitala.ro

cu o altă tesera albă în buclă, motiv de asemenea frecvent întîlnit [6]. Imediat după chenar urma un rînd sau poate mai multe, din pătrate de tesere albe cu latura de 30 cm, avînd înscris un cerc de tesere care, la rîndul său, are înscrise două sau trei globuri de tesere albe alăturate [7] (fig. 5, 6, 7). Din păcate, din emblemă se păstrează doar cîteva fragmente nesemnificative, dar importante pentru faptul că ne indică o emblemă policromă în *opus vermiculatum*.

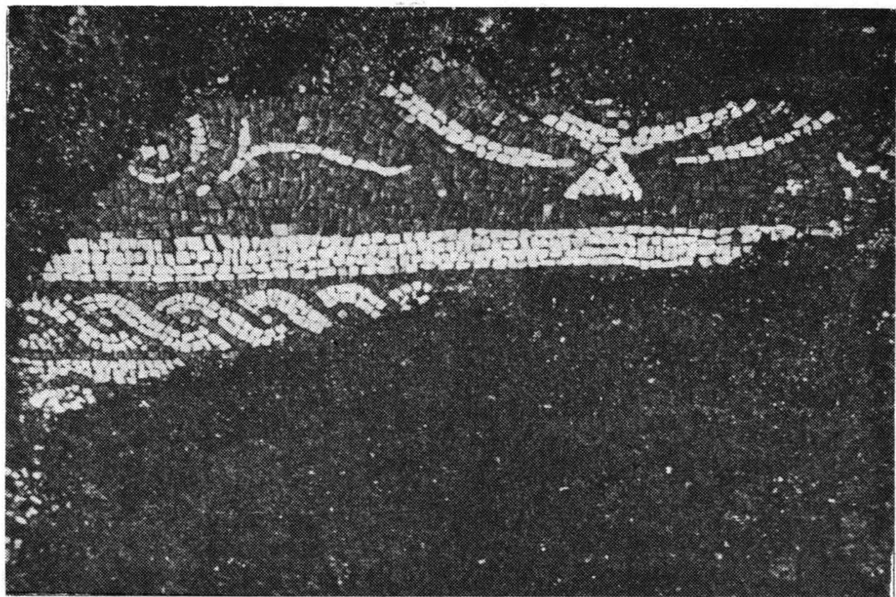

Fig. 7. Camera cu mozaic, latura de sud (detaliu).

Luînd în considerare ornamentul bordurii, putem presupune ca emblemă o reprezentare dionisiacă, poate cea mai frecventă reprezentare pe mozaicurile imperiului [8]. În general, reprezentările dionisiace simbolizau norocul sau ospitalitatea, fiind plasate în clădiri publice sau în locuinţe private, în camere de oaspeţi [9].

În celelalte încăperi ale clădirii s-au găsit numeroase resturi de mozaic alb şi verde ceea ce ne obligă să presupunem că în diferite faze de existenţă şi alte încăperi au fost mozaicate. Nu s-au găsit însă deloc resturi policrome care să ateste o emblemă sau un desen policrom. Aceste descoperiri, precum şi mozaicul dezvelit cu prilejul restaurării amfiteatrului sînt măr-

---

[6] R. Cagnat — V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, II, Paris, 1920, p. 48, fig. 380; R. del Nido, Noticiario arqueologico hispanica, 8—9, 1964—1965, p. 203—209, pl. LVII, 2; L. Lerat, Gallia, 28, 1970, 2, p. 345, fig. 1; G. Fouet, Gallia, 30, 1972, 1, p. 90—91, pl. 5, 6, 7; Ákos Kiss, *op. cit.*, fig. 11; Kölner Römer Illustrierte, 1, 1974, p. 37, fig. 73.

[7] Pentru decorul geometric, vezi H. Stern, *Répertoire graphique du décor géometrique dans la mosaïque antique*, Paris, 1973.

[8] R. Cagnat — V. Chapot, *op. cit.*, p. 58—61; A. Blanchet, *La mosaïque*, Paris, 1928, p. 70—71; G. Alföldy, *Noricum*, Londra şi Boston, 1974, p. 89, 183, pl. 44.

[9] H. P. L'Orange, P. J. Nordhagen, *Mosaics*, Londra, 1966, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

turii certe că în clădire predomină mozaicul cu desen monocrom şi că doar într-o singură cameră apare o emblemă policromă destul de simplă dacă luăm în considerare resturile puţine rămase.

Se pare că la mijlocul secolului al II-lea mozaicul ajunge la o destul de mare răspîndire la Sarmizegetusa şi că mozaicul cu desen monocrom cel mai frecvent în Italia în aceeaşi perioadă, începe să-şi cîştige şi aici teren. Folosirea mozaicului în această clădire în mai multe încăperi, fără pretenţii artistice, cu un desen relativ simplu, monocrom, marchează o trecere şi în provincie, la folosirea pe scară largă a acestui tip de paviment[10].

UNE NOUVELLE MOSAÏQUE À SARMIZEGETUSA

(RÉSUMÉ)

Durant la campagne archéologique de 1975 à Ulpia Traiana Sarmizegetusa on a découvert un complexe de bâtiments, probablement à caractère privé dans le voisinage immédiat de l'amphithéâtre.

De nombreuses pièces de l'habitation furent pavées de mosaïque à des périodes différentes d'existence. On a découvert, dans deux pièces de l'habitation, des fragments de mosaïque relativement bien conservés. La première mosaïque du bâtiment, découvert à l'occasion des travaux de restauration de l'amphithéâtre, a un dessin géométrique en marbre blanc sur un fond de schiste vert. De la mosaïque découverte en 1975 se sont conservés partiellement la bordure ornementée de tiges et de feuilles de lierre et le cadre consistant en quatre rangées de *tesserae* qui contient un dessin à boucles. Du champ de la mosaïque il s'est conservé partiellement un carré au côté de 30 cm en *tesserae* blanches où l'on a inscrit un cercle de *tesserae* vertes. Dans ce dernier cercle il existe deux ou trois autres cercles en *tesserae* blanches. Pendant les fouilles on a découvert aussi des fragments de verre provenus probablement d'un emblème polychrome. Il est à mentionner que ce n'est que dans cette pièce qu'on a trouvé de tels éléments. La conclusion normale en est que dans le bâtiment prédomine la mosaïque monochrome, la mosaïque la plus répandue dans l'Italie des IIe et IIIe siècles.

La mosaïque simple, monochrome, découverte pendant cette campagne de fouilles, nous permet a croire à un large emploi de la mosaïque à Sarmizegetusa dans les habitations privées, elle n'étant plus considérée un luxe au milieu du IIe siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Vue générale du bâtiment à mosaïque.
Fig. 2. Le plan de la chambre à mosaïque.
Fig. 3. La niche à mosaïque.
Fig. 4. La niche à mosaïque (détail).
Fig. 5. Vue générale de la chambre à mosaïque.
Fig. 6. La chambre à mosaïque, détail de la partie nord-est.
Fig. 7. La chambre à mosaïque, détail du côté sud.

---

[10] Pentru acest tip de mozaicuri, vezi H. Stern, Gallia, 25, 1967, 1, p. 49—65.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DEPOZITUL DE OBIECTE DE BRONZ DE LA BANCA-GHERMĂNEŞTI JUDEŢUL VASLUI

DE

V. PALADE

În vara anului 1974, locuitorii Sava Harnagea şi Petru Calancea din satul Ghermăneşti, comuna Banca (jud. Vaslui) au predat muzeului din Bîrlad două seceri din bronz descoperite pe locul numit „La Holm" situat la circa 2 km spre vest de sat, pe panta dealului de pe partea stîngă a pîrîului Ghermăneşti *.

Deplasîndu-ne la faţa locului, am identificat cu sprijinul descoperitorilor punctul în care apăruseră cele două piese. O cercetare amănunţită a dat la iveală alte două seceri, în acelaşi loc, aşezate una peste alta. Acestea nu fuseseră observate iniţial deoarece între secerile ridicate şi cele rămase pe loc se găsea un strat de pămînt gros de circa 0,5 cm, strat ce nu fusese răscolit de descoperitori, care se mulţumiseră doar să ridice obiectele dezvelite de torenţii de apă.

Solul în care se aflau aceste seceri este un loes de pădure de culoare gălbui-roşcată, puternic spălat de ape datorită înclinării pantei. Ele se găseau îngropate la o adîncime de numai 5 cm faţă de suprafaţa actuală a solului.

Din observaţiile făcute asupra profilului şanţului de verificare trasat pe locul unde au fost îngropate secerile, nu s-a putut surprinde nici un fel de indiciu cu privire la conturul gropii în care acestea au fost depuse. În jurul grupului de seceri îngropate, pe o rază de 6—10 m, nu se află nici un fel de depuneri în măsură să ne sugereze existenţa unor urme arheologice de care să poată fi legat depozitul respectiv. Observaţiile de suprafaţă, extinse pe o arie cu raza de 40—60 m în jurul locului unde au fost îngropate cele 4 seceri, n-au adus nici ele alte rezultate în plus.

Secerile din depozitul de la Ghermăneşti fac parte din tipul celor cu cîrlig şi sînt acoperite cu o patină neuniformă de culoare verde deschis. Ele au fost turnate în forme monovalve acoperite. Unele dintre tipare au avut scobitura de pe partea exterioară a lamei mult adîncită, aşa încît la turnare au rezultat seceri cu spinarea mult îngroşată, atingînd pînă la 9,10 mm la exemplarele de la Muzeul din Bîrlad, cu nr. de inventar 5 098 şi 5 099 (fig. 1/1, 2 ; 2/2,4). Ciotul de turnare se află către capătul inferior al lamei, pe spinarea îngroşată, în segmentul de maximă îndoire la exemplarele cu nr. de inventar 5 098, 5 100 şi 5 101 (1/1, 3, 4 ; 2/1—3). Aceasta este puţin dezvoltat cu excepţia celui de pe mînerul secerii nr. 5 099 unde

* Mulţumim şi pe această cale descoperitorilor şi celor care ne-au ajutat să intrăm în posesia obiectelor respective.

https://biblioteca-digitala.ro

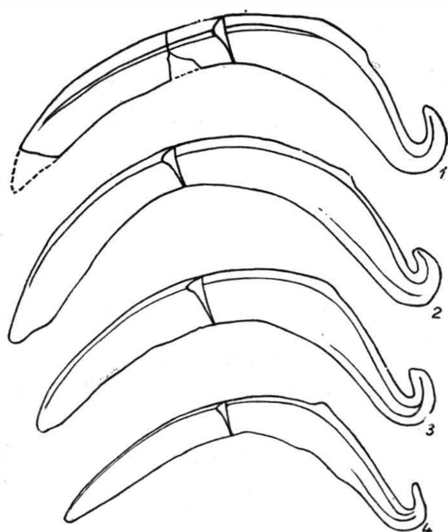

Fig. 1. Banca-Ghermănești. Depozit de seceri de bronz.

Fig. 2. Banca-Ghermănești. Depozit de seceri de bronz (foto).

https://biblioteca-digitala.ro

ciotul mai proeminent a fost aplatizat prin ciocănire. Pe spinarea secerii nr. 5 100 (fig. 1/3, 2/3), se observă urme de zgurificare din timpul turnării, iar pe cea cu nr. 5 101 (fig. 1/4 ; 2/1), asemenea urme se găsesc pe toată spinarea îngroşată şi pe vîrful cîrligului.

Dimensiunile secerilor (în metri şi grame)

Nr. crt.	Nr. de inventar	Greutatea	Lungimea		Lăţimea maximă	Grosimea maximă	Lungimea maximă a cîrligului	Lăţimea maximă a cîrligului	Observaţii
			Pe arc	Pe coardă					
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	5 099	211	310	210	30	10	29	10	Fig. 1/2 ; 2/4
2	5 100	125	275	195	30	7	29	9	Fig. 1/3 ; 2/3
3	5 101	58	235	180	23	5	19	5	Fig. 1/4 ; 2/1
4	5 098	148	270	180	35	9	35	12	Fig. 1/1 ; 2/2

Cele patru seceri cu cîrlig formînd depozitul de la Ghermăneşti prezintă unele trăsături comune ce indică, după toate probabilităţile, provenienţa lor din acelaşi atelier, deşi fiecare dintre ele a fost turnată în tipare diferite. Trăsăturile comune se referă la maniera în care au fost concepute şi realizate pe tiparele de turnat. Astfel, toate secerile au lama îngustă, iar cîrligul rotund şi scurt. Lama secerilor este puţin arcuită, iar spinarea puternic îngroşată, cu excepţia exemplarului nr. 5 101 (fig. 1/4 ; 2/1), care este ceva mai proporţionat. Secera nr. 5 099 (fig. 1/2 ; 2/4) are arcuirea lamei mai accentuată pe întreaga lungime.

Secerile din depozitul de obiecte de bronz de la Banca-Ghermăneşti prin lama relativ îngustă şi uşor arcuită se deosebesc de restul secerilor cu cîrlig descoperite pînă la această dată pe teritoriul Moldovei, cu excepţia celor similare din depozitul de obiecte de bronz de la Duda [1]. În acelaşi timp una dintre secerile de la Banca-Ghermăneşti (fig. 1/2) prin arcuirea semicirculară a lamei, dimensiunile mînerului şi cîrligului se apropie întrucîtva de secerile din depozitul de bronzuri de la Băleni [2] şi de cîteva dintre cele de la Heleşteni [3]. Celelalte trei dintre secerile de la Banca-Ghermăneşti, cu lama îngustă şi mai puţin arcuită (fig. 1/1, 3, 4 ; 2/1—3) îşi găsesc corespondenţă pînă la identitate într-una dintre secerile cu cîrlig de la Duda, socotită a fi de origine răsăriteană [4], deosebindu-se prin aceste caracteristici de formă, de toate variantele de seceri cu cîrlig de origine transilvăneană [5].

Secerile din depozitul de la Banca-Ghermăneşti prezintă unele elemente de înrudire cu cele din depozitul de bronzuri de la Băleni şi prin prezenţa

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, ArhMold, 4, p. 347, fig. 1/5—6.
[2] I.T. Dragomir, Danubius, 1, 1969, p. 91—92, fig. 1/1,2.
[3] Ioan Mitrea, MemAntiq, 3, 1971, p. 183—192, fig. 2/1—4, 4/1—4.
[4] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 348, fig. 1/6.
[5] *Ibidem*, p. 348, fig. 1/4.

https://biblioteca-digitala.ro

unor operaţiuni de retuşare şi ajustare identice, surprinse în ambele cazuri [6], amănunt de natură să sugereze provenienţa secerilor din cele două depozite eventual chiar din acelaşi atelier de turnat.

Prin urmare, deşi s-ar părea că cele patru seceri de la Banca-Ghermăneşti ar avea origini diferite (trei de origine răsăriteană şi una transilvăneană), totuşi prin trăsăturile lor generale, cum ar fi arcuirea şi lăţimea lamei şi a cîrligului, acestea sînt suficient de unitare şi nu lasă loc, după opinia noastră, unor îndoieli asupra faptului că toate au fost turnate în acelaşi atelier. Este foarte probabil ca acesta să fi fost local, dacă avem în vedere faptul că secerile de la Băleni, asemănătoare tipologic cu cele de la Banca-Ghermăneşti, se aflau într-un depozit împreună cu deşeuri de la turnat şi piese nefinisate, indicînd, după cît se pare, existenţa unui asemenea atelier local [7].

Fără îndoială că cele trei seceri amintite de la Banca-Ghermăneşti (fig. 1/1, 3, 4) şi cea similară din depozitul de la Duda prezintă unele afinităţi cu secerile de origine răsăriteană [8], dar ele se deosebesc în acelaşi timp de acestea. Bineînţeles că noi nu includem aici secerile cu cîrlig, cu lama arcuită în forma literei „S" foarte deschis, avînd vîrful subţiat şi răsfrînt mai mult sau mai puţin în afară, din varianta Ulmi-Liteni [9] căreia i se asociază în parte şi una dintre secerile de la Duda [10], cu analogii în bazinul Nistrului superior la Fluste şi Nowosiolka [11] ori în cele două seceri descoperite la Mahala (Cernăuţi) [12]. Acestea sînt fără îndoială de origine răsăriteană.

Secerile de la Banca-Ghermăneşti împreună cu cea similară de la Duda [13], cărora li se asociază în parte cele de la Băleni [14] şi Heleşteni [15], prin arcuirea şi lăţimea lamei şi cîrligului ori prin forma şi lungimea mînerului reprezintă, după opinia noastră, o variantă intermediară între secerile cu cîrlig de origine transilvăneană şi cele răsăritene, cu caracteristici proprii, alcătuind o variantă de sine stătătoare, ori mai curînd un nou tip hibrid de seceră cu trăsături originale. El ia naştere ca urmare a procesului de contaminare determinat de întîlnirea bronzurilor central-europene cu cele răsăritene, în aria culturii Noua-Sabatinovka, aşa cum deja s-a opinat şi reprezintă originalitatea sub care se manifestă populaţia locală în domeniul metalurgiei bronzului [16].

Din punct de vedere cronologic, depozitul de seceri de la Banca-Ghermăneşti, prin analogiile cu secerile din depozitul de la Duda, poate fi încadrat în seria de bronzuri Riseşti-Băleni [17], respectiv în secolul al XIII-lea î.e.n.

[6] I.T. Dragomir, *op. cit.*, p. 91.
[7] *Ibidem*, p. 91.
[8] M. Petrescu-Dimboviţa, *op. cit.*, p. 348, fig. 1/6.
[9] Marilena Florescu, ArhMold, 1, 1961, p. 117, fig. 3/14 şi 4/15.
[10] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 347, fig. 1/3.
[11] Kazimierz Zurowski, PrzeglArch, 55, 1949, 5—8, partea a II-a, pl. 24/6—7.
[12] G. Smirnova, in S.G.E., 16, 1959, p. 62—63, fig. 1, 2
[13] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, fig. 1/6.
[14] I.T. Dragomir, *op. cit.*, p. 96, fig. 1/1,2
[15] I. Mitrea, *op. cit.*, p. 191, fig. 4/2—4
[16] A. Florescu, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 77—78
[17] M. Petrescu-Dimboviţa, in *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, vol. I, Belgrad, 1971, p. 177—186.

https://biblioteca-digitala.ro

Ele își găsesc analogii, în parte, în același timp, în secerile din depozitele de la Băleni și Heleșteni, care se datează spre sfîrșitul epocii bronzului, respectiv în cultura Noua.

Faptul că secerile din depozitul de la Banca-Ghermănești, împreună cu cele de la Duda, Băleni și Heleșteni, reprezintă o variantă hibridă locală, care ia naștere în urma contactului mai mult sau mai puțin îndelungat între bronzurile transilvănene (central europene) și cele răsăritene, ar putea sugera, din punct de vedere evolutiv, o etapă mai tîrzie în cronologia acestor seceri în comparație cu cele de tip transilvănean descoperite în numeroase depozite pe teritoriul Moldovei. Lipsa unor elemente suplimentare, care să ajute la urmărirea evoluției tipului de seceri respectiv, nu permite deocamdată o datare a sa mai strînsă.

LE DÉPÔT D'OBJETS EN BRONZE DE GHERMĂNEȘTI, COMMUNE DE BANCA, DÉPARTEMENT DE VASLUI

(RÉSUMÉ)

Pendant l'été de l'année 1974 on a mis au jour un dépôt, formé de 4 faucilles à crochet au voisinage du village de Ghermănești, commune de Banca, au point nommé « la holm ».

Les deux premières faucilles ont été découvertes par hasard et notre recherche a conduit à la découverte de deux autres faucilles, exactement dans le même endroit, à la seule différence qu'elles étaient isolées des deux premières par une couche de terre de 0,5 cm.

Les faucilles se trouvaient enterrées, assises en paquet l'une sur l'autre à une profondeur de seulement 5—6 centimètres, par rapport à la surface du sol actuel.

On n'a pas pu surprendre le contenu et la forme de la fosse dans laquelle on avait déposé les faucilles, ni d'autres traces archéologiques dans le profil des tranchées de contrôle où celles-ci avaient été déposées.

Les quatre faucilles de type particulier à la lame étroite moins arquée, à l'angle de la courbure à peine esquissée aux trois exemplaires et complètement absent au quatrième, ont le crochet court aplati et recourbé demi-circulaire.

Par la courbure et la largeur de la lame à laquelle on ajoute l'épaisseur exagérée du côté dorsal, ces faucilles se présentent comme un groupe unitaire d'objets en indiquant leur provenance du même atelier métallurgique.

Rarement rencontrées en Moldavie, typologiquement parlant, ces faucilles ont des correspondances dans les faucilles du dépôt d'objets en bronze de Duda et encore dans celles de Băleni et Heleșteni.

Nettement différenciées des faucilles d'origine orientale à la lame éroite ayant le bout plus ou moins recourbé à l'extérieur, et des variantes transylvaines des faucilles à crochet — on peut conclure que les faucilles de

https://biblioteca-digitala.ro

Ghermăneşti peuvent être encadrées au type de faucille hybride intermédiaire entre le type d'origine transylvaine et orientale, comme une invention originale locale.

Chronologiquement, les faucilles du dépôt de Banca-Ghermăneşti ont des analogies dans les dépôts d'objets en bronze de Moldavie, se rangeant dans la série des bronzes de Rîşeşti-Băleni du XIIIe siècle avant notre ère.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Banca-Ghermăneşti. Dépôt de faucilles en bronze.
Fig. 2. Banca-Ghermăneşti. Dépôt de faucilles en bronze (photo).

https://biblioteca-digitala.ro

CULTURA MORMINTELOR TUMULARE ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

DE

ZOLTAN SZÉKELY

În campania de săpături din anul 1975 a Muzeului judeţean Covasna a fost sondată o aşezare neolitică în hotarul comunei Sînzieni (jud. Covasna). Aşezarea aparţine culturii ceramicii pictate şi este situată la capătul nordic al comunei, pe terasa pîrîului Petriceni, pe locul numit ,,Piatra de Tocilă''. Platoul ridicat al terasei a fost secţionat cu un şanţ lung de de 36 m cu direcţia nord-est — sud-vest. La capătul nord-estic al şanţului, la adîncimea de 60 cm, pe o lespede de piatră, au fost găsite fragmente de vase şi un vas întreg, aparţinînd unui mormînt de incineraţie. Din fragmentele găsite s-a putut reconstitui încă un vas.

1. Vas făcut cu mîna din pastă bună, de culoare brun închisă, cu gît cilindric, cu pîntec bombat, prevăzut pe umăr cu două urechiuşe, înalt de 10,2 cm, cu diametrul gurii de 7,5 cm şi diametrul fundului de 5,1 cm (fig. 1/1).

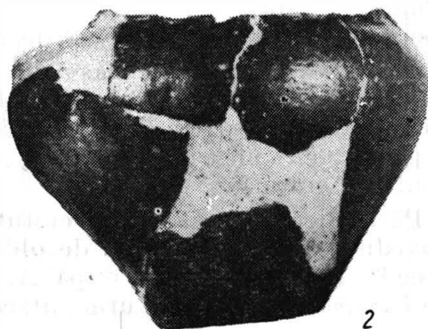

Fig. 1. 1,2 Sînzieni. Vase din mormînt.

2. Vas făcut cu mîna, din pastă cu pietricele, arsă în culoare brun închisă, cu buza răsfrîntă în interior, din care sînt trase în sus patru colţuri. Pîntecul bombat al vasului se îngustează spre fund. Dimensiuni : înălţimea 17 cm, diametrul buzei 26 cm, diametrul fundului 17 cm. Peretele vasului este gros de 1,5 cm. În interior buza este decorată cu triunghiuri incizate, executate stîngaci (fig. 1/2).

S C I V A, tomul 28, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1977, p. 125—127

https://biblioteca-digitala.ro

Vasul cu gît cilindric prevăzut cu urechiuşe are analogii cu vase de această formă, cunoscute din cultura mormintelor tumulare [1]. Pentru celălalt vas cu colţuri trase în sus găsim analogii tot la vasele acestei culturi [2]. Descoperirea acestor vase atestă prezenţa unei noi culturi în sud-estul Transilvaniei. Acestea se încadrează foarte probabil în cultura mormintelor tumulare.

Părerea generală a specialiştilor este că în centrul şi estul Transilvaniei cultura Wietenberg domina şi pericada tîrzie a epocii bronzului pînă la începutul Hallstattului [3]. Între cultura Wietenberg şi Hallstatt se intercalează numai cultura Noua, care s-a format şi cu contribuţia primei [4]. Prin urmare viaţa purtătorilor culturii Wietenberg nu a fost deranjată de marile mişcări ale purtătorilor culturii mormintelor tumulare din Europa Centrală, Slovacia şi Ungaria pe la mijlccul epocii bronzului [5].

K. Horedt emite părerea că ambele culturi au convieţuit pînă cînd au fost absorbite de cultura Gava [6]. Tot K. Horedt a observat în Transilvania influenţa culturii mormintelor tumulare asupra ceramicii din epoca bronzului în alte două locuri, la Caşolţ şi la Bandu [7]. Acest fapt arată că nici Transilvania nu a fost ferită de influenţa acestui mare eveniment petrecut în epoca bronzului în Europa Centrală [8]. Kemenczey acceptă de asemenea cu rezervă supravieţuirea culturii Otomani în vestul Transilvaniei şi a culturii Wietenberg în centrul şi estul Transilvaniei pînă în Hallstatt, în urma atacurilor triburilor culturii mormintelor tumulare. [9]

Descoperirea mormîntului de la Sînzieni, legat de cultura mormintelor tumulare, ridică noi probleme referitoare la dezvoltarea etapei tîrzii a epocii bronzului în estul Transilvaniei.

Asemenea descoperire naşte întrebarea dacă într-adevăr cultura Wietenberg a dăinuit şi în perioada bronzului tîrziu, coexistînd cu cultura Noua sau dacă pătrunderea purtătorilor culturii mormintelor tumulare a pus capăt culturii Wietenberg din sud-estul Transilvaniei înainte de apariţia culturii Noua.

Pătrunderea purtătorilor culturii mormintelor tumulare pare să fie dovedită şi de un depozit de obiecte de bronz descoperit la Miercurea Ciuc [10]. Acest depozit — după A. Mozsolics — este de tipul depozitelor de la Opály, ascunse în urma atacurilor purtătorilor culturii mormintelor

---

[1] I. Paulik, SlovArch, 10, 1962, 1, pl. 3, 10.

[2] A. Točik — I. Paulik, SlovArch, 8, 1960, 1, pl. IV, 12; T. Kemenczey, ArchÉrt, 95, 1968, 2, fig. 4/16.

[3] K. Horedt, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 136; T. Kemenczey, *op. cit.*, p. 166, n. 80—81.

[4] Z. Székely, SCIV, 22, 1971, 3, p. 398—399; idem, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 317.

[5] A. Mozsolics, ActaArchHung, 8, 1957, 1—4, p. 156.

[6] K. Horedt, Germania, 45, 1967, 1—2, p. 42—50.

[7] *Ibidem.*

[8] T. Kovács, ActaArchHung, 27, 1975, 3—4, p. 315.

[9] T. Kemenczey, *A Gáva kultura leletei a Miskoczi Múzeumban*, A Herman Otto Múzeum évkönyve, 53, 1971.

[10] Z. Székely, SCIV, 21, 1970, 3, p. 473—479. Depozitului îi mai aparţin încă trei brăţări de bronz făcute din bară netedă cu secţiune ovală şi cu capete închise. Informaţia primită de la J. Pál.

https://biblioteca-digitala.ro

tumulare[11]. Depozitul de la Miercurea Ciuc se încadrează cronologic la sfîrşitul epocii bronzului (Br.D).

Prin urmare este foarte verosimil să avem de-a face cu un caz similar, dovedind încă o dată că această mişcare de populaţie a ajuns pînă la Carpaţii Răsăriteni[12].

Deocamdată putem prezenta numai aceste date care arată existenţa unor elemente ale culturii mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei.

LA CULTURE DES TOMBES TUMULAIRES DANS LE SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE

(RÉSUMÉ)

Au cours de la campagne de fouilles archéologiques de l'année 1975 de la localité Sînzieni, au lieu nommé « Piatra de tocilă », dans l'établissement de la culture Ariuşd, on a découvert une tombe, appartenant à la culture des tombes tumulaires. Cette tombe atteste la pénétration de la culture des tombes tumulaires à la fin de l'âge du bronze dans le sud-est de la Transylvanie.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. 1,2 Sînzieni. Vases de la tombe.

[11] T. Kemenczey, *op. cit.*, p. 53 ; A. Mozsolics, *Bronze und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1973, p. 108, 112, 126.

[12] *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 128.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

COHORS I ULPIA BRITTONUM ÎN DACIA

DE

NICOLAIE GUDEA

Cohors I Ulpia Brittonum miliaria c.R. este una din unitățile auxiliare ale Daciei despre care se știe încă puțin [1]. Cîteva descoperiri epigrafice mai recente, rezultate ale unor cercetări arheologice, par să mai aducă cîteva lămuriri în legătură cu ea, fără a clarifica însă problemele principale legate de istoria unității.

În cele ce urmează vom prezenta toate materialele arheologico-epigrafice care atestă staționarea în Dacia a acestei unități auxiliare;

1. **Țiglă** [2]; fragment cu dimensiunile 15 × 13 × 2,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adîncit; fragmentar. Lungimea păstrată = 9 cm; lățimea păstrată = 4,5 cm. Litere în relief, înalte de 1,9 cm. Text scris pe două rînduri [*co*] *H(ors) I* / [*bri*] *TTO*[*num..*].

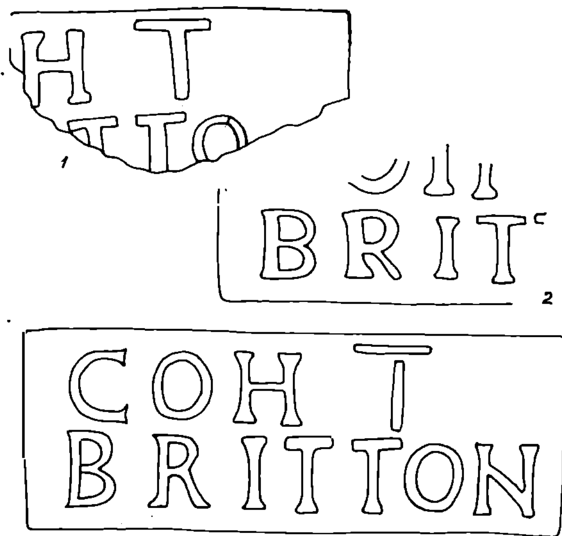

Fig. 1. 1,2 Bologa. Ștampilele cohortei I Brittonum; 3 reconstituire a ștampilei.

Bologa, castru; săpăturile din anul 1970, secțiunea XVIII *(praetentura dextra)* m. 57 (baraca nr. 7), adîncimea 1,10 m (pe lutul virgin de pe fundul barăcii). Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca. Fig. 1/1.

---

[1] *Cohors*, în RE, IV, 1, 1900, col. 263 (Cichorius); Wagner, *Dislokation*, p. 106—107; I.I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 69.

[2] N. Gudea, ActaMN, 9, 1972, p. 121, fig. 14/5.

SCIVA, tomul 28, nr. 1, București, ianuarie—martie 1977, p. 129—134

https://biblioteca-digitala.ro

2. **Cărămidă**; fragment cu dimensiunile de 24 × 20 × 4 cm. Ştampilă în cartuş dreptunghiular simplu adîncit; fragmentar : lungimea păstrată = 8,5 cm; lăţimea 6 cm. Litere în relief înalte, de 2 cm. Text scris pe două rînduri : [*c*] *OH(ors)* [*I*] / *BRIT*[*tonum..*].

Bologa, castru; săpăturile din anul 1973. Secţiunea XXVII (*retentura* : valul de pe incinta de sud), m. 11, adîncimea de 0,25 m (în valul de pămînt). Institutul de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca. Fig. 1/2.

Pe baza celor două fragmente am încercat o reconstituire a ştampilei unităţii. Ştampila apare într-un cartuş dreptunghiular simplu adîncit, dimensiunile cartuşului 14,2 × 5,2 cm. Literele în relief înalte de 2 cm; *COH(ors) I* / *Brittonum* [3]. Fig. 1/3.

3. **Nasture** de bronz, cu diametrul capului de 3 cm; cuiul de fixare s-a rupt la vîrf, partea rămasă fiind îndoită şi lipită de partea interioară a capului. Pe faţa piesei s-a incizat în tehnica numită „au pointillé” un text pe trei rînduri, cu litere înalte de 5—6 mm. Lectura pe care o propunem pentru acest text este: *C(ohors) I B(rittonum)*/*(centuria) ARTE(midori*; *misii)* / *CRINCA*. Sensul grupării de litere din ultimul rînd rămîne încă nelămurit. Deocamdată îl interpretăm ca făcînd parte din numele lui Artemidorus, fără a avea pretenţia că nu pot fi şi alte soluţii.

Buciumi, castru [4]. Săpăturile din anul 1973. Baraca nr. 2 *(praetentura dextra)*, caseta din capătul de V (lîngă *via sagularis*) n. 44, adîncimea = = 1,10 — 1,20 m. Muzeul de istorie şi artă Zalău. Inv. C.C. 219/1973. Fig. 2 şi 3.

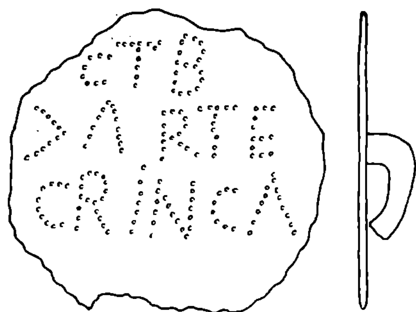

Fig. 2. Buciumi. Nasture de bronz.

4. **Inscripţie** funerară din piatră calcaroasă; fragment cu dimensiunile 50 × 40 × 19 cm. Se păstrează partea din mijloc a piesei. Lăţimea cîmpului inscripţiei este de 40 cm. Litere frumos săpate, înalte de 7 cm. Distanţa între rînduri 1 cm.

Moigrad. Săpăturile din anul 1910; încăperea D a unei construcţii situate pe platoul de la nord de castrul de pe Pomet [5]. Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca. Inv. IV 1524. Fig. 4.

... [*vix(it)*]/ *an(nis) X AELIUS*/*FIRMVS (centurio)*/*COH(ortis) I BRIT*/*TONUM FIL*[*i*]/[*a*]*e piis*[*i*]*ma*[*e*...]/.

---

[3] N. Gudea, în *Limes X Xanten*, 1974 (1976).
[4] E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972.
[5] A. Buday, DolgCluj, 6, 1915, p. 71, fig. 13; idem, ArchAnz, 1925, p. 305.

https://biblioteca-digitala.ro

5. **Altar** votiv din piatră calcaroasă; fragment cu dimensiunile de 47 × 45 × 31 cm. Se păstrează numai partea superioară a monumentului, partea inferioară cu sfîrşitul textului lipseşte. Din cîmpul inscripţiei se

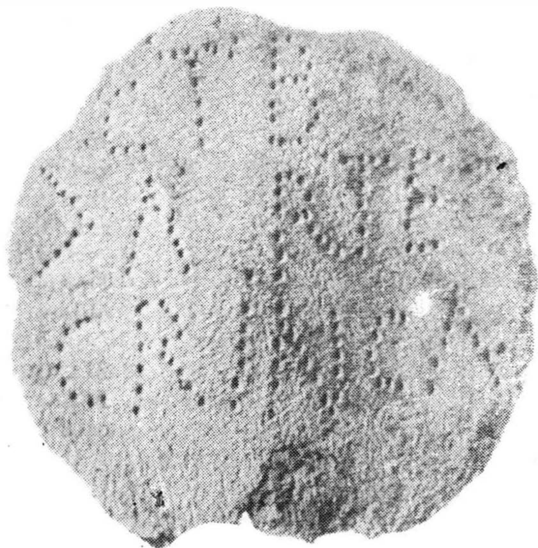

Fig. 3. Buciumi. Nasture de bronz (foto).

păstrează 32 × 35 cm. Capitelul piesei este avariat în cîteva locuri. Literele, frumos săpate, sînt înalte de 3,5 cm. Distanţa între rînduri este de 1 cm. Cuvintele sînt despărţite în unele locuri prin semne în formă de frunză de iederă (?).

Fig. 4. Moigrad (Porolissum). Inscripţie funerară (după A. Buday).

Moigrad, castrul roman de pe Pomet. Descoperit prin anii 1939—1940 în pavajul de lîngă clădirea comandamentului [6]. Muzeul de istorie şi artă din Zalău. Inv. 227. Fig. 5.

APOLLINI | EX VISO | COH(ors) I BRITTO | NUM EQ(uitata) | P(ia) F(idelis) C(ivium) R(omanorum) | [c]VI PRAEEST | [cl] VDIVS | . . .

6. **Diplomă** militară descoperită în anul 1939 în zona centrală a castrului mare de pe Pomet la Moigrad. A fost eliberată fostului infanterist

[6] J. Szilágyi, *Közlemények*, III, 1943, p. 96, nota 68; A. Radnóti, ArchÉrt, 1944—1945, p. 150, 167, pl. XC, fig. 2 (foto); I.I. Russu, ActaMN, 5, 1968, p. 453—454, nr. 2, fig. 2 (foto + desen); N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripţii şi monumente sculpturale în Muzeul de istorie şi artă din Zalău*, 1975, p. 8, nr. 9 (foto).

https://biblioteca-digitala.ro

Marcus Ulpius Novantico, fiul lui Adcobrovatus, originar din Ratae (Brittania) la 11 august 106. Veteranul a servit în *cohors I Brittonum miliaria Ulpia torquata pia fidelis civium romanorum* [7].

Fig. 5. Moigrad (Porolissum). Inscripție votivă.

7. **Diplomă** militară descoperită în zona centrală a castrului de pe Pomet la Moigrad. A fost eliberată la 2 iulie 110 fostului infanterist din *cohors I Brittonum miliaria Ulpia torquata civium Romanorum*, Marcus Ulpius Longinus Belgus, fiul lui Saccius originar din Brittania cu valabilitate și pentru fiul său Marcus Ulpius Vitalis [8].

8. **Diplomă** militară descoperită la Domașnea (jud. Caraș-Severin). A fost eliberată fostului infanterist Luonerco, fiul lui Molax de origine britton, la 27 septembrie 159 sau între 145—161 [9]. Numele unității din care se lasă la vatră este *cohors I Ulpia Brittonum miliaria*.

9. **Diplomă** militară descoperită la Cășei, in castrul roman. A fost eliberată la 21 iulie 164 unui fost călăreț din *cohors I Brittonum miliaria*, Mucatralis, fiul lui Bithus. Comandantul unității era Lecanius [10].

Descoperirile de mai sus vin să clarifice cîteva lucruri în legătură cu unitatea militară în discuție, și în orice caz completează istoria ei. Se crede, pe baza altarului votiv, a inscripției funerare și a două dintre diplomele militare că locul de staționare a cohortei a fost Porolissum (Moigrad) [11]. Descoperirile se concentrează toate în interiorul și în jurul castrului de pe Pomet. Pînă acum nu s-au descoperit în acest castru urmele tegulare ale cohortei. În schimb au apărut ștampile ale cohortei V Lingonum și legiunii VII Gemina [12]. Documentația care sugerează staționarea cohortei la Porolissum nu este încă determinantă pentru stabilirea locului de staționare.

Cărămizile ștampilate ale cohortei au apărut în schimb la Bologa. Este adevărat că numărul lor este foarte redus. Prezența lor aici presupune fie participarea cohortei la lucrări de construcție la Bologa, fie transportarea cărămizilor de la un alt punct la Bologa, fie staționarea pentru un timp a unității aici. Locul descoperirii cărămizilor ștampilate de la Bologa, și mai ales poziția lor stratigrafică ne îndeamnă să presupunem că unitatea *cohors I Brittonum* a staționat la Bologa imediat după cucerire, ridicînd castrul mic de pămînt [13].

---

[7] I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, I, București, 1975 (prescurtat în continuare IDR), dipl. I.

[8] *Ibidem*, dipl. III.

[9] *Ibidem*, dipl. XVII.

[10] *Ibidem*, dipl. XX.

[11] I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 69.

[12] J. Szilágyi, *Közlemények*, III, 1943, p. 89—97.

[13] N. Gudea, in *Limes X Xanten*, 1974, (1976).

https://biblioteca-digitala.ro

Prezența documentară a cohortei la Buciumi, în castru, pare să dateze, după poziția stratigrafică a piesei, tot dintr-o epocă timpurie, fără ca aceasta să poată fi precizată. Vecinătatea dintre castrele de la Buciumi și Moigrad (în cazul că aici ar fi staționat permanent *cohors I Brittonum*) explică parțial descoperirea piesei epigrafice.

Unitatea pe care o discutăm aici este considerată identică cu o *cohors I Brittonum miliaria* care staționa prin anul 85 în Pannonia (CIL, XVI, 31), apoi odată cu pregătirea războaielor de cucerire a Daciei, este trimisă în Moesia Superior (CIL, XVI, 54)[14]. Participarea la războaiele cu dacii pare să-i aducă epitetele *torquata, pia fidelis*, și calitatea membrilor ei: *cives Romani*, cu care este deja atestată în Dacia la 106 (CIL, XVI, 160). Unitatea va apare apoi în chip constant în diplomele Daciei în anul 110 (CIL, XVI, 163) și ale Daciei Porolissensis din anii: 133 (JRS, LI, 1961, p. 63, pl. III—IV), 158 (CIL, XVI, 110), 164 (CIL, XVI, 185; Athaeneum, 26, 1958, p. 183—217; Materiale, 2, 1956, p. 703—713).

În toate diplomele militare menționate mai sus, cohorta stă pe locul întîi în lista trupelor de infanterie. În diplomele din anii 106 și 110 ea poartă titulatura întreagă sau aproape întreagă: *cohors I Brittonum miliaria Ulpia torquata pia fidelis civium Romanorum*. În diplomele din anii 133, 159 și 164 (CIL, XVI, 185) ea poartă numele *cohors I Ulpia Brittonum*. În celelalte două diplome din anul 164 (Athaeneum, 26, 1958, p. 183 sq; Materiale, 2, 1956, p. 703 sq) ea este numită numai *cohors I Brittonum miliaria*.

Cohorta este și *equitata*, fapt atestat în inscripția votivă de la Moigrad (nr. 5, în lista noastră) și de calitatea de *eques* a lui Mucatralis din diploma militară de la Cășei (Athaeneum, 26, 1958, p. 183 sq).

Acceptînd observația lui Cichorius[15] în legătură cu natura titlului de *Ulpia*, părerea lui Wagner[16] nu mai este valabilă și unitatea este o creație din timpul lui Traianus. În acest caz identitatea ei cu *cohors I Brittonum* din Pannonia nu mai este valabilă.

Din materialul epigrafic care există acum în legătură cu cohorta apar numele cîtorva persoane, comandanți, subofițeri și soldați.

Marcus Aemilius Bassus (IDR, I, Dipl. III), Lucius Nonius Bassus (IDR, I, Dipl. XVII), Lecanius Se [. . . .] (IDR, I, Dipl. XX), [Cl]udius. . . sînt *praefecti* ai cohortei. Aelius Frimus și Atremisius sau Artemidorus Crinca sînt *centuriones*. Marcus Ulpius Novantico, Marcus Ulpius Longinus Belgus, Luonercus și Mucatralis sînt militari de rînd. Primii trei sînt celți din Britania. Prezența ultimului dintre ei a fost interpretată ca o continuare a recrutărilor din regiunea de baștină a unității și în secolul al II-lea[17]. Mucatralis este trac, care probabil este același cu cel din inscripția fragmentară de la Cășei[18].

---

[14] Wagner, *Dislokation*, p. 106; el consideră că ștampilele de tipul *COH I BRTT* (CIL, III, 8 074, 10) de la Orșova îi aparțin.

[15] *Cohors*, în RE, IV, 1, col. 263 (Cichorius).

[16] Wagner, *Dislokation*, p. 106 care crede că numele de *Ulpia* este primit ca recompensă alături de celelalte epitete: *torquata pia fidelis civium Romanorum*.

[17] I. I. Russu, IDR, I, p. 126, dipl. XVII.

[18] *Ibidem*, p. 136, dipl. XX.

https://biblioteca-digitala.ro

Neobișnuită este eliberarea aceleiași diplome pentru un fost soldat și pentru fiul său (IDR, I, Dipl. III): Marcus Ulpius Longinus Belgus și Marcus Ulpius Vitalis.

Acestea sînt documentele în legătură cu *cohors I Ulpia Brittonum* și concluziile care pot fi formulate pe baza lor. Numai cercetări și descoperiri noi vor completa și îmbogăți aceste date.

COHORS I ULPIA BRITTONUM EN DACIE

(RÉSUMÉ)

L'auteur présente tous les documents attestant la présence en Dacie de la cohorte *I Ulpia Brittonum*. Partant de ces documents, il procède à quelques remarques relatives à l'emplacement de son cantonnement, à la date où elle fut créée, à son activité en Dacie. Enfin, il passe en revue des noms des militaires (officiers, sous-officiers et soldats) qui en firent parti et qui sont attestés par les documents.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. 1—2 La marque de la cohorte I Brittorum trouvée à Bologa ; 3 reconstitution de cette marque.

Fig. 2. Bouton de bronze trouvé à Buciumi.

Fig. 3. Bouton de bronze trouvé à Buciumi (photo).

Fig. 4. Inscription funéraire de Moigrad (Porolissum) (d'après A. Buday).

Fig. 5. Inscription votive de Moigrad (Porolissum).

https://biblioteca-digitala.ro

THEOS HYPSISTOS ȘI IUPPITER EXSUPERANTISSIMUS ÎN DACIA

DE

SILVIU SANIE

Unul din vechile epitete ale lui Zeus, ὕψιστος, a căpătat o importanță particulară începînd cu epoca elenistică, mai ales în lumea semitică. Pe teritoriul Siriei au fost găsite mîini votive cu inscripții către Θεῷ Ὑψίστῳ la Beirut, alte epigrafe ale acestui zeu fiind descoperite la Damasc și în număr mare la Palmyra [1]. În inscripțiile bilingve greco-palmiriene Ζεὺς ὕψιστος καὶ ἐπήκοος este numit în textele semitice „acest nume să fie binecuvîntat în veci", „Bunul și îndurătorul" etc. Theos Hypsistos prezintă unele asemănări cu *Deus Aeternus* [2] cu *Baalshamîn* „stăpîn al cerului" în care se îmbinau influențele astrolatriei caldeene și a mazdeismului persan, Zeul anonim a fost echivalat cu *Zeus*, *Sabazios*, o divinitate locală supremă sau cu *Iahve* iudaic. Theos Hypsistos a fost considerat treptat un zeu a toate făcător, conducător al lumii, care stă în cea mai înaltă dintre sfere. Rezidența divinității supreme era plasată așadar în regiunea cea mai înaltă a lumii cea mai depărtată de pămînt, deasupra planetelor și stelelor fixe. Aceasta exprima Theos Hypsistcs epitet care se aplica atît Baalimilor sirieni cît și lui Iahve [3].

Răspîndirea pe care a cunoscut-o Theos Hypsistos e pusă și pe seama propagării acestei divinități prin evreii din Diaspora, de prozeliți și semiprozeliți [4].

În Occident Theos Hypsistos este echivalat cu Iuppiter Summus exsuperantissimus. Asupra unor aspecte particulare a lui Θεὸς Ὕψιστος, divinitate răspîndită în Siria, Egipt, Africa, Phrigia, Bithinia, Paphlagonia, Pontus și alte provincii microasiatice, Bosporus [5], Grecia continentală și mai ales în insule, Moesia, Thracia, la Roma, vom reveni pe parcursul prezentării dedicațiilor din Dacia.

---

[1] Fr. Cumont, RE. IX, 1914, col. 442; J.G. Février, *La religions des Palmyriens*, Paris, 1931, p. 122–123; H. Seyrig, Syria, 14, 1933, p. 15 și urm.; *ibidem*, p. 248: „În cultele zeului anonim, bilingvele — aproximativ 15 — îl numește Ζεὺς ὕψιστος ἐπήκοος.

[2] În afara unor atribute identice se remarcă într-o inscripție din Dacia (B. Jánó, ArchÉrt, 32, 1912, p. 101) menționarea unor *Angeli*, alăturare mai frecventă in epigrafele dedicate lui Theos Hypsistos (Cf. Cumont, art. Ὕψιστος).

[3] Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, p. 190; A. Marmorstein, in Enciclopedia Judaica, V, col. 568 și 570.

[4] Fr. Cumont, RE. IX, 1914, col. 445 și 449; J. Juster, *Les Juifs dans l'Empire romain*, I, Paris, 1914, p. 251, 274–276; E. Condurachi, EDR, 9, 1940, p. 2–5.

[5] Roberts C., Th. Skeat și A.D. Nock, HTR, 29, 1, 1936, p. 56; Blavatsky et G. Koschelenko, *Le culte de Mithra sur la côte septentrionale de la Mer Noire*, Leiden, 1966, p. 8 și urm.; D. M. Pippidi, StCl, 12, 1970, p. 174–175, n. 15; B. Nadel, Listy filologicke, 89, 1966, 1, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

Toate cele trei dedicații către Ζεύς sau Θεός Ὕψιστος provin de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, o dedicație de la Mytilene este datorată unui fost *decurio* tot din capitala Daciei. În urmă cu peste 4 decenii regretatul profesor C. Daicoviciu menționa că în privința sincretismului Ulpia Traiana oferă unul din exemplele cele mai grăitoare [6]. Prin numărul templelor și al cultelor celebrate, capitala Daciei era cel puțin egală centrului politic, militar, economic și cultural de la Apulum. Unele divinități orientale, ne referim în primul rînd la cele palmiriene, sînt mai numeroase la Ulpia Traiana. Inscripțiile din Ulpia Traiana oglindesc *toate* cultele și tendințele evoluției religiei din Dacia, epigrafele cu Θεός ὕψιστος fiind în această privință edificatoare.

Fig. 1. Dedicația pusă lui Theos Hypsistos de Aelius Apollinarius și soția sa Maxima.

Din cele trei dedicații, două sînt altare cu inscripție și una tablă votivă.

Din textul primei inscripții (fig. 1) aflăm că dedicanții sînt Aelius Apol(l)inarius *procurator Augusti Daciae Apulensis* și soția sa Maxima [7]. Nu avem alte informații asupra acestui Αιλιος 'Απολιναριος cu toate că a deținut amintita funcție, consemnată în textul inscripției printr-un corespondent grec ἐπίτροπος [8]. Relativ recent a fost descoperit un altar cu o inscripție în care este menționat M. Aurelius Apollinaris, procurator financiar al Daciei Apulensis [9]. Prin textul inscripției recent descoperite dispunem și în Dacia de transliterarea latină a cunoscutului antroponim grecesc 'Απολλινάρις [10]. Cognomenul Apollinaris întîlnit în textul inscripției de pe un bust funerar de la Palmyra a fost interpretat ca reprezentînd o traducere a numelui Barnebo [11], dar situația nu poate fi considerată identică cu a dedicantului de la Ulpia Traiana.

[6] C. Daicoviciu, AISC, 1, 1932, 1, p. 81; H. Inghold, Berytus, 3, 1936, p. 104.

[7] C. Daicoviciu, ACMIT, 4 (1932–1935), p. 409 și 392, fig. 38; I. I. Russu, StComSibiu, 12, 1965, p. 53–54, nr. 6, fig. 6.

[8] TLG, III, col. 1 864, 'Επίτροπος are între semnificațiile principale și pe aceea de *procurator*.

[9] M. Bărbulescu, ActaMN, 10, 1973, p. 173–179.

[10] W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, I, Braunschweig, p. 107.

[11] H. Seyrig, Syria, 14, 1933, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro

Într-un amplu studiu asupra lui *Zeus Hypsistos* [12] analizînd toate documentele epigrafice dedicate acestei divinități, autorii prezintă și unele observații privind cronologia inscripțiilor. Astfel ei consideră că forma Ζεὺς ὕψιστος este mai timpurie decît Θεὸς ὕψιστος [13] cu toate că ele coexistă. Pe teritoriul întregului imperiu, pentru o epocă care începe din secolul al II-lea î.e.n., concluziile studiului sînt desigur foarte utile și ele ar putea avea pentru epigrafele din Dacia, cel puțin o valoare relativă. Inscripția lui Aelius Apollinaris și a soției sale Maxima cu forma Διὶ ὑψίστῳ ἐπηκόῳ, s-ar putea așadar să fie și cea mai timpurie.

Fig. 2. Dedicația pusă lui Theos Hypsistos de Ailia Kassia

Cea de-a doua epigrafă (fig. 2) din capitala Daciei, închinată lui Θεὸς ὕψιστος însoțit de același epitet ἐπήκοος, are ca dedicantă pe Αἰλια Κασσια, al cărei nume este format din două *gentilicia* romane [14]. În legătură cu antroponimul Κασσια (sau Cassia) în afara numelui roman a fost relevată și posibilitatea unei apartenențe orientale. Κασσια înseamnă *scorțișoară* în arameană și numele plantei este același și în limbile greacă și latină [15]. De remarcat de asemenea că altarul are o *dedicantă*. În ambele epigrafe Theos Hypsistos este însoțit de epitetul ἐπήκοος, epitet care nu-i aparține în exclusivitate fiind reîntîlnit și în textele inscripțiilor dedicate altor divinități, grupul acestor Θεοὶ ἐπήκοοι, zei „care ascultă rugăciunea" fiind mai numeros [16]. Epitetul ἐπήκοος era aplicat, în Grecia și apoi în alte provincii, mai ales „zeilor vindecători" sau „salvatori" îndeosebi grupului Asclepios, Telesphoros și Hygia, dar și Artemidei, Aphroditei, lui Apollo și Hercule [17]. Epitetul, care însoțește de obicei zei orientali, este atestat mai rar în Grecia propriu-zisă fiind însă întîlnit pe inscripțiile din insulele egeene care formează o punte între Grecia și Orient. Același epitet este găsit în Thracia alăturat zeului salvator „zeul cavaler"; în Crimeea în legătură cu divinitățile sabaziace care au certe legături cu iuda-

---

[12] Roberts C., Th. Skeat și A.D. Nock, HTR, 29, 1, 1936, p. 39—88.

[13] *Ibidem*, p. 59.

[14] C. Daicoviciu, AISC, 1, 1932, 1, p. 85, fig. 3a; I.I. Russu, StComSibiu, 12, 1965, p. 54, fig. 7, nr. 7.

[15] S. Sanie, ActaMN, 10, 1973, p. 157—158, n. 88—101.

[16] O. Weinreich, Athenische Mitteilungen, 37, 1912, p. 1—68.

[17] *Ibidem*, p. 7—11 și 13—14.

https://biblioteca-digitala.ro

ismul[18], mithraismul dar și cu divinitatea supremă locală[19]. În secolul I al e.n. epitetul a fost aplicat și dumnezeului israelit cum arată o inscripție dintr-o sinagogă din Egipt închinată către Θεῷ [με]γαλῳ ἐ[πηκό]ω[20]. În secolul I și mai ales în secolul al II-lea e.n. epitetul ἐπήκοος pare a fi rezervat cu puține excepții marii divinități a Orientului. În Siria, la Beirut, Damasc dar mai ales la Palmyra ἐπήκοος este întîlnit în dedicațiile către „Zeus cel mai înalt" (Διὶ ὑψίστῳ) echivalat în general cu Baalshamîn. O serie de inscripții bilingve de la Palmyra, datînd din anii 111—268 e.n., dedicate lui Διὶ ὑψίστῳ καὶ ἐπηκόῳ, au în textul palmirian *LB L ŠMN RB WRHMN* adică „lui Baalshamîn cel mare și îndurător" [21]. Corespondentul latin a lui ἐπήκοος *propitius* apare pe un altar de la Marsilia dedicat lui Iuppiter Heliopolitanus. Într-o inscripție siriană Baalshamîn este echivalat direct cu zeul Ζεὺς Οὐράνιος [22]. Extinderea epitetului ἐπήκοος și la unii zei arabi (Dushares) la Hadad și Atargatis [23] etc. oglindește ubicuitatea divinităților orientale care „ascultă rugăciunea". În Dacia în afara dedicațiilor către Theos Hypsistos, epitetul amintit mai apare pe o epigrafă apulensă închinată lui Aesculap și Hygiei[24].

Fig. 3. Dedicația pusă lui Theos Hypsistos de către Iateimos.

O placă votivă de la Sarmizegetusa din care s-a păstrat doar jumătatea dreaptă are gravată o inscripție a cărei lectură este încă în bună măsură ipotetică [25] (fig. 3). În r. 1 un grup de 6 litere despărțite prin puncte ar fi putut reprezenta numele dedicantului Ιατειμ[ος] sau I. Ατειμ[ος][26]. Nu a fost justificată mulțumitor cauza pentru care literele sînt despărțite, astfel că pot fi la fel de verosimile și alte ipoteze [27]. În r. 2 s-au păstrat doar literele Θεω Υ, litere pe care A. Buday [28] și C. Daicoviciu [29] le-au considerat că nu repre-

[18] *Ibidem*, p. 27—39.
[19] W. Blawatsky — A. Koschelenko, *op. cit.*, p. 9.
[20] CIL, I, 1 432.
[21] P. Collart, *Melange Michalowski*, Varșovia, 1966, p. 326 și urm.
[22] Cook, *Zeus*, II, Cambridge, 1925, p. 486; idem, *Zeus*, III, Cambridge, 1940, p. 945.
[23] M. Avi-Yonah, IEJ, 9, 1, 1959, p. 1—2.
[24] CIG, III, 6 815 (CIL, III, 7 740 a); I.I. Russu, StComSibiu, 12, 1965, p. 58, nr. 14.
[25] A. Buday, DolgCluj, 1916, p. 35, fig. 5. Text francez p. 95.
[26] I.I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 178.
[27] S. Sanie, ActaMN, 10, 1973, p. 160—161. De remarcat că toate literele pot fi și din alfabetul latin.
[28] *Loc. cit.*
[29] C. Daicoviciu, AISC, 1, 1932, 1, p. 85, n.3.

https://biblioteca-digitala.ro

zintă în mod sigur Θεῷ ὑ[ψίστῳ] nefiind excluse lecturile: ὑ[πη(α)κόῳ] sau ὑ[παταίῳ].

Θεὸς ὑπη(α)κόος ar avea ca echivalent latin pe *deus exaudientissimus*, epitet ce-l are Nemesis într-o inscripţie apulensă [30], iar ὑπάταιος apare adeseori ca epitet a lui Asclepios. Aceste plăci votive erau oferite divinităţilor solicitînd în general vindecarea, sînt însă de asemenea ex-voto-uri adresate unor zei „neînzestraţi" cu atribute vindecătoare. Este binecunoscută placa votivă asemănătoare închinată Junonei [31]. Urechile reprezentate pe altar arată că divinitatea a ascultat rugămintea. Acest mod de a ilustra relaţiile solicitant-divinitate atestat pe monumentele vechi egiptene [32], s-a transmis şi la alte religii orientale. În Dacia este reîntîlnit pe diverse plăcuţe anepigrafe, precum şi pe o inscripţie închinată lui Malagbel, recent descoperită [33]. În cazul în care considerăm preferabilă lectura Θεῷ ὕ[ψιστῳ] credem că reprezentarea urechilor suplineşte pe această inscripţie epitetul ἐπήκοος întîlnit în celelalte două dedicaţii.

La dedicanţii lui Θεὸς ὕψιστος cunoscuţi prin cele 3 inscripţii din capitala Daciei am putea să adăugăm numele P(ublius) Aelius Arrianus Alexandros βουλευ(της) Δακίας κολονείας Ζερμιζεγ[ε]θούσης cunoscut printr-o inscripţie descoperită la Mytilene [34]. Dedicantul fost *decurio coloniae Sarmizegetusae* are un nume grecesc.

Dedicanţii către Θεὸς Ὕψιστος: Aelius Apol(l)inarius, Aelia Cassia, Iateimos (sau varianta I(ulius) Ateimos), P(ublius) Aelius Arrianus Alexandros au nume greceşti. Divinitatea venită din lumea greco-orientală mai avea în această fază cea mai mare parte din dedicanţi recrutaţi din mediu greco-oriental. Se poate presupune desigur că între aderenţi să fie şi persoane de alte origini, cum este probabil Maxima soţia lui Aelius Apol(l)inarius. Ca şi în alte zone ale imperiului, promotorii tendinţelor către monoteism erau îndeosebi cei originari din centrele unde contactul filozofiei greceşti şi teologiei orientale fusese direct şi mai îndelungat. S-a remarcat că inscripţiile către Θεὸς Ὕψιστος au fost descoperite mai ales în locurile în care există şi menţiunea unor colectivităţi iudaice, a unor prozeliţi sau semiprozeliţi [35]. Pînă în prezent în importantul material epigrafic al Daciei romane nu există menţiunea vreunei sinagogi ca în Pannonia [36], Moesia Inferior [37] sau Moesia Superior [38]. Vestigiile referitoare la prezenţa unor evrei în Dacia sînt puţine: o piatră de inel desco-

---

[30] CIL, III, 1 126.

[31] A. Buday, DolgCluj, 1916, p. 34, fig. 4. Text francez.

[32] A. Erman, *La religion des Égyptiens*, Paris, 1937, p. 175, fig. 53.

[33] M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timişoara, 1974, p. 41–42.

[34] A. Dobo, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem pertinentes*, Budapesta, 1975, p. 168, nr. 819.

[35] Fr. Cumont, Revue d'histoire des religions, 66, 1912, p. 165 (Articol rezumat). Referindu-se la semnificaţia Theos Hypsistos dintr-o inscripţie de la Thyatira în Lydia scrie următoarele: C'est le nom sous lequel les colonies judéo-grecques de la Diaspora et les païens qui avaient plus ou moins adopté leur croyance, désignèrent le dieu d'Israël".

[36] A. Scheiber, *Corpus Inscriptionum Iudaicorum Hungaricae*: Budapesta, 1960, nr. 1; F. Fülep, ActaArchHung, 18, 1966, 1, p. 93–98; CIL, III, 10 321.

[37] M. Tatscheva-Hitova, în *IIIe Congrès International d'Études du Sud-Est Européen* (Resumés des communications, tom I), p. 65.

[38] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

perită la Sarmizegetusa cu literele *AGLA* care ar putea fi interpretate ca inițialele unui celebru pasaj din psalmi : „Tu ești puternic în veci, Doamne" *(TH GYBWR LWLM DNHY)* [39]; o placă de ardezie de 14 cm avînd în centru reprezentat un berbec, în dreapta o „stea a lui David" în stînga un altar cu flacără, 7 capete omenești și inscripția „Judaea" [40]; informația că exploratori maghiari au găsit într-o mină din Carpați (vag !) inscripția ebraică *I H W H* adică tetragrama pentru Iahve [41]. Piesele amintite *nu* provin din descoperiri arheologice sistematice, au dispărut și nu pot constitui obiectul unor verificări. Între antroponimele orientale din Dacia există însă cîteva a căror purtători au fost foarte probabil evrei : Barsimsus Calisthenis originar din Caesarea, cunoscut dintr-o diplomă militară [42]; Septimia Saba[tia] [43] și Aelia Cassia din inscripția amintită mai sus. Una din fiicele lui Iov se numea *KSYH* [44], în traducerile grecești numele devenea Κασσια ; o omonimă este întîlnită în inscripția unor evrei din Pannonia [45] și faptul că Αἰλία Κασσία este dedicantă către Θεὸς ὕψιστος ar putea sprijini o ipotetică origine iudaică. Atestarea zeului în forma grecoorientală *numai* la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și în forma occidentală doar la Apulum arată propagarea limitată a lui Theos Hypsistos în Dacia romană. În zonele originare Theos Hypsistos a influențat gnosticismul, credință atestată și în Dacia [46]. De asemenea a putut contribui la pregătirea pentru răspîndirea credinței care în secolele următoare va deveni religia oficială a imperiului [47].

În sfîrșit, dedicația de la Apulum lui *Iovi Summo exsuperantissimo* se înscrie printre cele mai interesante inscripții votive ale Daciei [48]. Fragmente din textul epigrafei apulense pot fi regăsite, în forme apropiate, în diferite izvoare literare. Fără a fi doar un nou epitet adăugat la zecile de epitete pe care le cunoscuse deja primul zeu al panteonului roman, *exsuperantissimus* (sau *exsuperatorius*) reflectă tendințele de reînoire în concepțiile religioase, mai ales cele referitoare la divinitatea supremă. Iuppiter *exsuperantissimus* a fost echivalat cu Θεὸς Ὕψιστος [49]. Cercetătorii istoriei

---

[39] C. Daicoviciu, AISC, 2 (1933–1935), 1936, p. 194 considera că *AGVLA* ar putea să fie „greșit interpretate" pentru un nume comun ca *AQVILA*.

[40] Ziarul „Egalitatea", I, IV, 1892. Nu am reușit să verific această informație în revistele maghiare din 1892.

[41] M. Schwarzfeld, Analele Societății istorice „Iuliu Barasch", 2, 1888, 1, p. 117 ; Articolul lui G. Téglás, Zsidó nevii vagy jelzésü helyek és regeségek Dacia területéről, din Izr. Magyar Irod. Tars. Évk., 1909, p. 114–125, mi-a fost inaccesibil.

[42] CIL, XVI, 107 ; S. Sanie, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 237.

[43] A. Buday, DolgCluj, 7, 2, p. 73 ; Kerényi, A daciai személynevek *(Die Personennamen von Dacien)*, DissPann, I, 9, 1941, nr. 2167 ; I.I. Russu, AISC, 4 (1941–1943), 1944, p. 226. Completarea Saba[tia] nu este desigur obligatorie. Sînt cunoscute atît Saba cît și Σαβατις femininul lui Σαβαταῖος și Σαββάτιος care au forme grecești și ebraice *SBTY* (Shabbatai) și fem. *SBTYT* (IEJ, 12, 1, 1962). Lucrarea lui V. Tchericover : *The Sambathions*, Scripta Hyerosolimytana, 1, 1954, p. 78–98, care presupune că ar putea conține și elemente referitoare la acest antroponim, nu ne-a fost accesibilă.

[44] Iov, 42, 14.

[45] Z. Kádár, *Die Kleinasiatisch-syrischer Kulte zur Römerzeit in Ungars*, Leiden, 1962, p. 12 ; G. Radan, ActaArchHung, 25, 1973, p. 3–4, p. 266–278.

[46] N. Gostar, L. David, Activitatea Muzeelor, Cluj, 1, 1956, p. 135–138 ; D. Bene, A. Schiopu, ActaMN, 11, 1974, p. 115 ; N. Vlasa, ActaMN, 11, 1974, p. 125.

[47] Em. Condurachi, EDR, 9, 1940, p. 2, "Il misticismo orientale ha potuto preparare la strada del monoteismo cristiano".

[48] CIL, III, 1 080.

[49] F. Cumont, ARW, 9, 1906, p. 323 și urm. ; idem, RE, IX, col. 449.

https://biblioteca-digitala.ro

religiilor în Imperiul roman acordă o importanţă deosebită momentului adoptării oficiale a lui Iuppiter *exsuperantissimus* deoarece se consideră că acest zeu ar reprezenta încercarea de realizare a unui compromis în conflictele multiseculare dintre credinţele iraţionale şi gîndirea filozofică care domină o întinsă perioadă istoria religioasă a lumii greco-romane [50].

Teologia greacă l-a ridicat pe Zeus-Iuppiter de la rolul de *deus primus inter pares*, deasupra tuturor, iar astrolatriei orientale îi datorează caracterul cosmic, riguros universal, cu toate atributele care au fost amintite mai sus privind pe Theos Hypsistos. Sub influenţa conjugată a filozofiei şi astrologiei se încearcă schimbarea politeismului clasic şi anarhic într-un sistem teologic coerent. În anii 186—187 e.n. apar monede cu efigia *Iovi Exsup* iar Commodus împrumută acest epitet către sfîrşitul domniei sale. Ultimelor decenii ale secolului al II-lea al erei noastre posibil să-i aparţină şi dedicaţia de la Apulum. *Zeul suprem* şi mai sus de toţi, *cîrmuitorul lucrurilor divine* şi *umane*, *arbitru al ursitelor*, cum este definit Iuppiter *exsuperantissimus* în textul epigrafei apulense, poate fi reîntîlnit cu atribute asemănătoare într-o inscripţie din Africa [51] şi mai ales în texte literare din care menţionăm cele datorate lui Apuleius [52]. Unul din cei mai buni cercetători a religiei romane în primele secole ale erei noastre consideră că Iuppiter *exsuperantissimus* a condus către un monoteism şi subliniază că aspectul filozofic al zeului cosmic estompează uneori urmele originii sale orientale [53].

Desigur, este necesară o înţelegere nuanţată a semnificaţiilor pe care le are zeul, a faptului că identificările vizează mai ales laturile esenţiale ale zeului [54].

LISTA INSCRIPŢIILOR

ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

1 Altar cu inscripţie votivă, lucrat din marmură (în. 104 cm; lţ. 50 cm. gr. 35 cm; în. lit. 5,5 cm) cu capitelul cu acrotere la colţuri şi ornamente, rozetă şi frunze de acant în timpanon. C. Daicoviciu ACMIT, IV (1932—1935) p. 409 şi 392, fig. 38; AnnÉp, 1939, 5; I.I. Russu, StCom, 12, 1965, p. 53—54, fig. 6. Muzeul din Sarmizegetusa.

Διὶ 'Υψίστω/ἐπηκόω/Αἴλ(ιος) 'Απολινά/ριος ἐπίτροπος/καὶ Μαξιμα/ευχαριστήριον.

2 Altar cu inscripţie votivă, lucrat din marmură (în. 73 cm; lţ. 38 cm; gr. 32 cm; în. lit. 3,5 cm). Capitelul are cîte o palmetă la colţuri şi mijloc o mică rozetă şi o foaie de acant. C. Daicoviciu, AISC, I, 11 932, p. 85, fig. 3a; AnnÉp, 1930, 136=1933, 14; Kérenyi, *Die Personennamen* nr. 169; I.I. Russu, StCom, 12, 1965, p. 54—55, fig. 6. Muzeul din Sarmizegetusa.

Θεῶ/'Υψιστω ε/πηκόω/εὐχαριστοῦ/σα ἀνεθηκα/Αἰλια Κασσία

---

[50] J. Beaujeu, *La religion romaine à l'apogée de l'Empire*, Paris, 1955, p. 389.

[51] ILS, II, 4 082: *Iovi optimo maximo, deorum principi, gubernatori omnium rerum coeli terrarumque rectori.*

[52] *De mundo*, 27, ed. Goldbacher, p. 126; *Summus exsuperantissimums ... si ipse in alto residat altissimo eas autem potestates per omnes partes mundi dispendat ... Horum enium cura salutem terrenorum omnium gubernari.* În acelaşi sens şi pasajul din *De Platone*, 1, 12, ed. Goldbacher, p. 73—74.

[53] J. Beaujeu, *op. cit.*, p. 389.

[54] Am exemplifica prin inscripţia ILS, II, 3 094. O dedicaţie a lui Q. Antistius Adventus lui *IOM summo exsuperantissimo, Soli Invicto, Apolloni, Lunae, Deanae, Fortunae, Marti, Victoriae, Paci.*

https://biblioteca-digitala.ro

[3] Placă votivă din marmură din care lipsește jumătatea dreaptă (în. 23 cm ; lț. 16 cm ; gr. 6 cm ; în. lit. 2,5—2 cm). Cele două rînduri de text erau încadrate de un chenar. Între rînduri este sculptată o ureche. Muzeul de istorie a Transilvaniei — Cluj-Napoca.

Ι.α.τ.ε.ι.μ[ος ?/ Θεῷ 'Υ[ψίστω]

IUPPITER EXSUPERANTISSIMUS

APULUM

[4] Altar cu inscripție. CIL, III, 1 090.

Iovi Summo ex/superantissimo/divinarum hu/manarum que/rerum rectori/fatorumque ar/bitre ... et pro/... leg. În momentul alcătuirii Corpus-ului se afla la Biblioteca din Viena.

THEOS HYPSISTOS ET IUPPITER EXSUPERANTISSIMUS EN DACIE

(RÉSUMÉ)

Le *Theos Hypsistos* compte parmi les divinités dont l'identification et l'attribution persistent à retenir l'intérêt des spécialistes. On lui a déjà donné pour équivalents *Zeus*, *Sabazios*, des divinités suprêmes locales de la zone de sa découverte, le nom de la divinité suprême syncrétée, le dieu anonyme, *Baalshamîn* et, souvent même, *Iahve*, nom sous lequel il est fréquemment mentionné dans les versions grecques de la Bible.

Les inscriptions qui lui sont consacrées en Dacie sont toutes originaires d'Ulpia Traiana Sarmizegetusa, alors que l'épigraphe avec son correspondant en latin, *Iuppiter Summus exsuperantissimus* — d'Apulum. Notons que les dédieurs de ces inscriptions portent généralement des noms grecs, à savoir : Aelius Apollinarius, procurateur financier de la Dacie Porolissensis, Iateimos (?) et P. Aelius Arrianus Alexandros de l'inscription de Mytilène. Quant à Aelia Cassia, celle dont le nom se compose apparemment de deux *gentilicia* romains, on ne saurait exclure la possibilité qu'elle fût d'origine judaïque ; *Cassia* (KSYA) a le même sens de « cannelle », en grec, latin et hébraïque, et il figure souvent tantôt comme anthroponyme, tantôt comme toponyme. A l'appui de la présence en Dacie d'un certain nombre de juifs, prosélytes ou à demi prosélytes, auxquels on puisse attribuer la diffusion du culte de *Theos Hypsistos*, les seuls témoignages susceptibles d'être évoqués consistent dans la découverte fortuite de quelques objets et quelques noms, probablement juifs, tels : Barsimsus Calisthenis, Aelia Cassia, Septimia Sabatia. En Dacie, à la différence des deux Mésies et de Pannonie, les vestiges archéologiques, de même que les inscriptions se rapportant aux synagogues font défaut. L'auteur souligne la parentée avec le culte du *Deus Aeternus* connu en Dacie par 24 inscriptions, ainsi que la portée de l'inscription d'Apulum dédiée à *Iuppiter Summus Exsuperantissimus*, dont on retrouve le texte dans d'autres épigraphes et sources littéraires antiques.

Avec le *Deus Aeternus*, le *Theos Hypsistos* reste la divinité la plus proche du dieu judaïque et chrétien. Il a pu exercer son influence dans la diffusion du gnosticisme et de la foi destinée à devenir la religion officielle de l'Empire.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Dédicace à Theos Hypsistos par Aelius Apollinarius et son épousse Maxima.
Fig. 2. Dédicace à Theos Hypsistos par Ailia Kassia.
Fig. 3. Dédicace à Theos Hypsistos par Iateimos.

https://biblioteca-digitala.ro

TOPONIMIE MEDIEVALĂ DOBROGEANĂ

DE

OCTAVIAN ILIESCU

Printre actele instrumentate la Chilia, în 1360—1361, de către notarul genovez Antonio di Ponzò [1], figurează două contracte în care apare un toponim neîntîlnit pînă astăzi în alte izvoare medievale: *Bruschaviza*, redat și sub forma *Bruscaviza*, *Bruscavica* sau *Bruschavicia* [2]. În introducerea la editarea registrului lui Antonio di Ponzò, prof. Geo Pistarino notează că nu a reușit să identifice această localitate, dar crede că e situată, după toate aparențele, pe litoralul Mării Negre, pe drumul de la Dunăre la Constantinopol [3]. În ce ne privește, avem toate motivele să considerăm că acest toponim cu rezonanțe bizare trebuie să fie localizat pe Dunăre, în deltă, și nu pe litoralul Mării Negre. E ceea ce vom căuta să demonstrăm în rîndurile următoare.

Să vedem mai întîi în ce context apare toponimul de care ne ocupăm. Primul act care îl menționează a fost încheiat de notarul Antonio di Ponzò la 5 aprilie 1361 [4]; este un contract pe baza căruia Francesco de Bustarino, bancher din Chilia, închiriază, pe termen de trei ani, morarului Manoli *de Romania* o moară împreună cu o casă *posita in Bruschaviza, in territorio Pendavogni* [5] și cu patru cai; prețul închirierii va fi de două treimi din venitul anual pe care îl va realiza chiriașul din exploatarea acestei mori; urmează o serie de clauze ce precizează obligațiile chiriașului [6].

Al doilea act, încheiat la 12 aprilie 1361 [7], este un contract de cambie maritimă [8], prin care Brancaleone *de Guisulfis*, cetățean genovez, împreună

[1] Registrul notarial al lui Antonio di Ponzò a fost editat integral de Geo Pistarino *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360—61)* (Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino 12), Genova, 1971, XL + 223 (228) p. + IV pl. (O notă despre această ediție în curs de apariție în Revue des études sud-est européennes, 15, 1977.)

Cu privire la acest registru, v. și Robert-Henri Bautier, *Notes sur les sources d'histoire économique médievale dans les archives italiennes*, Mélanges d'archéologie et d'histoire (École française de Rome), 60, 1948, p. 187—188; Octavian Iliescu, *Un însemnat izvor documentar privitor la istoria României*, Studii și cercetări de documentare și bibliologie, 7, 1965, 1, p. 117; idem, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle*, NEH, 3, 1965, p. 105—116; idem, *Localizarea vechiului Licostomo*, Studii, 25, 1972, p. 435—462; idem, *Chilia în veacul al XIV-lea*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 284—291.

[2] Vezi mai jos.

[3] Geo Pistarino, *op. cit.*, p. XXXIV, nota 54.

[4] *Ibidem*, p. 54—55, doc. nr. 33.

[5] *Ibidem*, p. 54.

[6] Clauze privitoare la folosirea mlinii de lucru și la eventuala pierdere a cailor, *ibidem*, p . 55.

[7] *Ibidem*, p. 68—70, doc. nr. 41.

[8] Cu privire la natura și mecanismul acestui gen de contract, v. G.I. Brătianu, *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle*, București, 1927, p. 43—52.

https://biblioteca-digitala.ro

cu fratele său, Cristiano *de Guisulfis*, proprietar şi patron al navei „San Giovanni" — ce se găseşte în momentul încheierii actului la Chilia, gata să plece la *Bruscaviza* [9], pentru a încărca grîne, şi de aici, la Pera —, declară că au primit de la Ianino *de Folia Nova*, locuitor din Sozopoli [10], o anumită cantitate de *sommi* [11] de argint, după etalonul din Chilia [12]; în schimbul acestei cantităţi de *sommi* de argint, cei doi declaranţi amintiţi mai sus se obligă a remite creditorului lor la Pera 231 perperi de aur după etalonul din Pera [13], înăuntrul a 15 zile de la sosirea navei sus-menţionate în portul Pera. Urmează o serie de clauze, fără interes pentru problema care ne preocupă; semnalăm doar că în cuprinsul actului, toponimul în discuţie este redat mai departe în variantele *Bruscavica*, *Bruschavicia* [14].

Pentru localizarea acestei aşezări, de mare folos se vădeşte a fi precizarea notarului genovez că ea se află *in territorio Pendavogni* [15]. Într-adevăr, sub această formă italienizantă recunoaştem cu uşurinţă termenul geografic ε' βουνία, πενταβουνία, cinci înălţimi, termen consemnat într-un portulan grec păstrat într-o copie datînd din 1553 [16], dar al cărui text original datează probabil cu mult înainte de mijlocul secolului al XV-lea [17]. În comentariul pe marginea acestui portulan, ni se atrage atenţia asupra identităţii dintre acest termen şi Beştepe, numele turc al unui deal cu cinci înălţimi de pe malul drept al braţului Sf. Gheorghe [18], nume ce desemnează şi astăzi dealul în cauză şi un sat, situat în imediata lui apropiere. În textul actului din 5 aprilie 1361, notarul genovez a transpus fonetic Pentavounia (πενταβουνία) în Pendavogni, fapt evident. De aici, rezultă că *Bruschaviza* trebuie să fie localizată nu departe de dealul Beştepe de astăzi.

La Bruschaviza se putea ajunge, de la Chilia, mergînd cu o corabie, deci pe apă, după cum se precizează în contractul următor [19]. Localitatea era aşezată prin urmare la poalele dealului Beştepe, pe malul drept al braţului Sf. Gheorghe. Aceste condiţii sînt întrunite astăzi de Mahmudia,

---

[9] „presencialiter icturi in Bruscaviza causa onerandi grano et deinde ad portum Peyre"; Geo Pistarino, *op. cit.*, p. 68.

[10] Azi Sozopol, pe litoralul bulgar al Mării Negre.

[11] Unitate ponderală, de origine mongolă, adoptată de genovezi pentru cîntărirea argintului în bare; v. Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223—1502*, Leipzig, 1943, p. 330; Erich Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, München, 1970, p. 192, 194, 196; Octavian Iliescu, *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Muşat à Ladislas Jagellon*, RRH, 12, 1973, p. 433—434.

[12] „ad pondus Chili"; Geo Pistarino, *op. cit.*, p. 68; era echivalent cu 198 g (Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 433—434).

[13] „perperos ducentos triginta unum auri ad sagium Peyre"; Geo Pistarino, *op. cit.*, p. 68; pentru diverse denumiri de perperi în acte genoveze, v. Octavian Iliescu, *Perperi auri ad sagium Venetorum*, SMIM, 7, 1975, p. 211—217.

[14] Geo Pistarino, *op. cit.*, p. 69.

[15] Vezi *supra*, nota 5.

[16] A. Dellatte, *Les portulans grecs. II. Compléments*, Bruxelles, 1958; Petre Ş. Năsturel, *Le littoral roumain de la mer Noire d'après le portulan grec de Leyde*, Revue des études roumaines, 13—14, 1974, p. 124.

[17] *Ibidem*, p. 124.

[18] *Ibidem*, p. 132 (anterior, acelaşi autor plasase în mod greşit Beştepe „à l'embouchure du bras de Kilia"; Petre Ş. Năsturel, *Dans le sillage des marchands italiens en mer Noire*, Byzantinische Forschungen, 4, 1972, p. 232).

[19] Geo Pistarino, *op. cit.*, p. 68—70, doc. nr. 41.

https://biblioteca-digitala.ro

sat şi comună în judeţul Tulcea. Nu poate fi vorba de satul Beştepe, situat la aproximativ 14 km vest de Mahmudia [20], deoarece el a fost întemeiat abia în secolul trecut [21], iar pe de altă parte, această aşezare nu este pe malul braţului Sf. Gheorghe, ci mai departe, în interior.

Nu trebuie de asemenea uitat că Mahmudia se află pe locul unei vechi staţiuni militare romane, Salsovia, amintită pentru prima oară în Tabula

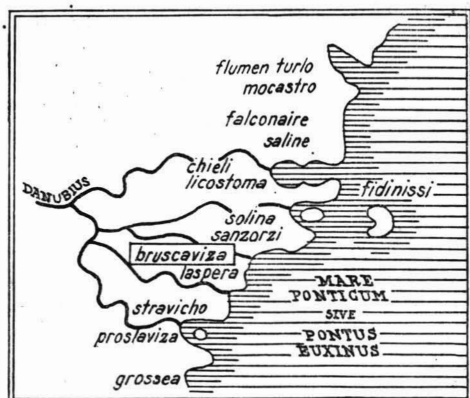

Fig. 1. Gurile Dunării la finele secolului al XIV-lea, cu localizarea probabilă a Broscaviţei = Mahmudia de azi (după o hartă nautică anonimă de la München, adaptată în acest scop harta a fost publicată de G.M. Thomas în *Abhandlungen der Philosophisch-Philologischen Classe der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 10, 1864, planşa).

Peutingeriana [22]; ultima menţiune a acestei staţiuni se găseşte în *Notitia dignitatum*, *Or.* [23] Potrivit izvoarelor citate, existenţa ei a durat aproximativ trei secole. Pe locul ei, este foarte probabil să fi renăscut în evul mediu o aşezare al cărei nume a fost consemnat de către notarul genovez Antonio di Ponzò sub forma *Bruschaviza* şi variantele sale. Numele adevărat va fi fost, probabil, *Broscaviţa*, din latinul *brosca* [24] + sufixul slav *viţa*. Nu este oare un nou caz de persistenţă, peste veacuri, a unui toponim de origine latină, în Dobrogea? Un alt toponim, cu acelaşi sufix *viţa*, aplicat de data aceasta unui substantiv originar din slavă, poate fi găsit tot în nordul Dobrogei : Luncaviţa [25], sat şi comună în jud. Tulcea. Să mai notăm că în nordul Moldovei, în jud. Botoşani, se întîlneşte localitatea Broscăuţi, nume derivat din *brosca* + sufixul *uţi*, de formaţie mult mai tîrzie.

---

[20] Distanţă înscrisă în *Ghidu a u tomobilistic*, Bucureşti, 1960, pl. 20.

[21] George Ioan Lahovary, gen. C.I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele dicţionar geografic al României*, I, Bucureşti, 1898, p. 394, s.v. Beş-Tepe. Tot aici, p. 392, distanţa dintre Mahmudia şi Beştepe e de numai cinci kilometri.

[22] Vasile Pârvan, *Salsovia*, Bucureşti, 1906, p. 21 ; Radu Vulpe, Ion Barnea, DID, II, Bucureşti, 1928, p. 205. La Mahmudia, s-a găsit un *aes grave* olbian ; V. Pârvan, *Un aes grave olbien à Salsovia*, Dacia, 2, 1925, p. 420—421.

[23] V. Pârvan, *Salsovia*, p. 21 ; Radu Vulpe, Ion Barnea, *op. cit.*, p. 374.

[24] *Dicţionar explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1975, s.v. broască.

[25] Sl. lonka ; *ibidem*, s.v. luncă.

https://biblioteca-digitala.ro

În izvoarele cartografice, pe locul Mahmudiei de astăzi e menţionată o aşezare pentru prima dată la 1835 — cel puţin, după cunoştinţele noastre — ; izvorul este o hartă rusească a războiului din 1828—1829, iar aşezarea e denumită acolo Mold. Beştepe, adică Beştepe Moldovenesc [26]. La 1850, sub numele *Bestipe valaque*, Ion Ionescu de la Brad o înregistrează printre satele dispărute [27]. În 1854, sultanul Abdul Medgid I (1839—1861) zideşte aici o geamie şi ridică aşezarea la rangul de tîrg, denumind-o *Mahmudieh*, după numele sultanului predecesor, Mahmud al II-lea (1808—1839) [28]. Acest nume îl păstrează Mahmudia de astăzi.

Dar examinarea contractului de cambie maritimă din 12 aprilie 1361 ne mai oferă şi alte informaţii preţioase, de data aceasta, de ordin economic. Astfel, se precizează că nava „San Giovanni", proprietatea unuia dintre contractanţi, urma să plece de la Chilia, unde staţiona, la Broscaviţa [29], pentru a încărca grîne, şi de aici, la Pera. Admiţînd localizarea Broscaviţei la Mahmudia, rezultă că nava sus-menţionată urma să plece după încheierea actului, de la Chilia, să urce în amonte, pe braţul omonim, pînă la Tulcea, iar de aici, să se îndrepte pe braţul Sf. Gheorghe la Broscaviţa pentru ca, apoi, să iasă în larg, pe mare, cu destinaţia Pera. Acest periplu, atît de complicat, nu poate fi justificat decît de lipsa de cereale pe piaţa Chiliei. Nu este însă suficient de explicit dacă grînele ce urmau a fi transportate la Pera erau încărcate pe parcurs sau chiar la Broscaviţa — Mahmudia de azi. Ne întrebăm totuşi dacă nu era vorba de grîul de Vicina, amintit de Pegolotti [30].

Aşa cum a reieşit din rîndurile precedente, actele notarului genovez de la Chilia — izvor de seamă, pentru istoria evului mediu românesc — au, printre altele, meritul de a fixa un nou jalon în istoria unei vechi aşezări dobrogene : Salsovia — Broscaviţa — Beştepe Românească — Mahmudia zilelor noastre. Pe deasupra tuturor vicisitudinilor unor vremuri nu întotdeauna propice, existenţa unei continuităţi durabile a elementului romanic şi apoi românesc pe aceste meleaguri se vădeşte, o dată mai mult, şi în cazul de care ne-am ocupat.

TOPONYMIE MÉDIÉVALE EN DOBROUDJA

(RÉSUMÉ)

L'auteur essaie de localiser *Bruscaviza*, toponyme mentionné dans deux actes instrumentés en 1361 à Kilia par le notaire génois Antonio di Ponzò. Se basant sur la précision donnée par le notaire que cette localité

---

[26] *Karta teatra vojny v Evrope 1828 i 1829 godov*, 1 : 420 000, 1835, Bibl. Acad. H. 224 — DV 28.

[27] I. Ionescu [de la Brad], *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*, Constantinopol, 1850 [1851], p. 76, sub nr. 3.

[28] Lahovary — Brătianu — Tocilescu, *Marele dicţionar geografic al României*, IV, Bucureşti, 1901, s.v. Mahmudia, p. 214—216 (acolo se vorbeşte în mod greşit de sultanul Mahmud al V-lea, care nu a existat).

[29] Folosim forma presupusă a fi originală.

[30] Francesco Balducci Pegolotti, *La pratica della mercatura*, ed A. Evans, Cambridge (Mass.), 1936, p. 42 ; „Grano di Varna e della Zaorra e di Vezina e di Sinopoli..." ; Vezina = Vicina.

https://biblioteca-digitala.ro

se trouvait *in territorio Pendavogni*, l'auteur estime que ce dernier nom représente la forme italiénisante du terme ε' βουνία, τενταβουνία, que l'on cite dans un portulan grec de Leyde. Vu le fait que ce dernier terme a été identifié par Petre Ş. Năsturel à l'actuel Beştepe, colline à cinq hauteurs près du bras de Saint-Georges, la localisation de *Bruscaviza* sur l'emplacement de l'actuelle Mahmudia — sise sur le bord du bras de Saint-Georges, au pied de la colline de Beştepe — semble très probable. La forme originale de ce nom devait être *Broscaviţa*, du latin *brosca*, en roumain broască, grenouille + le sufixe slave *viţa*. Aux IIIe—Ve siècles, il y avait, sur l'emplacement de Mahmudia, une station militaire romaine, appelée Salsovia. Le nom *Broscaviţa*, donné au Moyen Age à une localité établie sur la même place, témoigne de la continuité de l'élément roman et ensuite roumain dans la région du delta danubien.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Les Bouches du Danube vers la fin du XIVe siècle, avec l'emplacement probable de Broscaviţa = Mahmudia de nos jours (d'après une carte nautique anonyme de Munich, adaptée à cette fin ; la carte a été publiée par G.M. Thomas dans „Abhandlungen der Philosophisch-Philologischen Classe der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschafften“, 10, 1864, planche).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Sredn'ovekovno staklo na Balkanu (V—XV vek) verre médieval aux Balkans (Ve—XXe s). Recueil des travaux. Conférence internationale, Belgrade, 24—26 avril, 1974, Belgrad, 1975 (Académie Serbe des sciences et des arts, Institut des études balkaniques, Éditions speciales, no. 3). 247 p.+figuri în text, planuri şi planşe alb-negru.

După cum arată titlul şi subtitlul, volumul pe care-l prezentăm este o culegere de comunicări ţinute cu prilejul Conferinţei internaţionale sau Colocviului cu tema „Sticlăria medievală în Balcani", care a avut loc la Belgrad, între 22—24 sau 24—26 aprilie 1974 (în subtitlul în limba sîrbă apare de două ori „22—24", iar în traducerea franceză a subtitlului şi în cuprinsul volumului, la p. 237 şi 239, apare „24—26"; presupunem că ultima este data cea adevărată). La acest colocviu au participat specialişti din Iugoslavia, Bulgaria, Turcia, U.R.S.S., Italia. Anglia şi S.U.A. De remarcat lipsa din Peninsula Balcanică a vreunui reprezentant din Grecia, România şi Albania. Din totalul de 24 comunicări, 13 au fost ţinute în limba franceză, cîte patru în limbile germană sau engleză, una în limba italiană şi cîte una în limbile sîrbă şi croată. În volum, comunicările în limbi străine sînt însoţite de cîte un rezumat în limba sîrbă, iar cele în croată şi sîrbă, de cîte un rezumat în limba franceză sau italiană.

„Cuvîntul de deschidere" şi „Concluziile" de Djurdje Boškovic au text dublu, sîrb şi francez. La fel şi articolul despre expoziţia de sticlărie, organizată cu prilejul colocviului (p. 237—241).

În cuvîntul de deschidere (p. 3—4), Dj. Bošković arată importanţa problemei care constituie tema conferinţei, prima cu acest subiect în Balcani. În continuare îşi exprimă dorinţa şi încrederea că rezultatele ultimelor cercetări care vor forma obiectul comunicărilor şi discuţiilor care le vor urma vor duce la o mai bună cunoaştere a problemei sub diferitele ei aspecte, fără să-şi facă iluzia că prin Colocviul de la Belgrad se va da răspuns definitiv tuturor chestiunilor privind tema respectivă.

Comunicările propriu zise, înseriate oarecum cronologic, încep cu Sonja Petru, Ljubljana, *Das spaetantike Glas in Slowenien* (p. 5—10, plus două planşe), care face cunoscute mai multe vase de sticlă întregi (urcioare, pahare, fiole, balsamarii), unele adevărate piese de lux, decorate cu fir sau foiţă de aur, din secolele III—V, descoperite majoritatea în morminte din oraşul Ljubljana şi din diferite alte localităţi de pe teritoriul Sloveniei. Din păcate, nici în text, nici în cele două planşe, una cu desene şi cealaltă cu fotografii, nici în fig. 1, nu se dă vreo indicaţie despre mărimea vaselor. În schimb, sînt deosebit de valoroase precizările cronologice din text în legătură cu vasele prezentate.

Donald B. Harden, Londra, *Some Lombard glasses of the 6th and 7th centuries* (p. 11—32 şi două planşe), prezintă două mici amforete *(amphoriskoi)*, un ryton şi două cupe de sticlă colorată, frumos decorate, găsite într-un mormînt lombard din nordul Italiei, la un loc cu o fibulă digitată de argint aurit, o cruciuliţă, o aplică şi o pereche de cercei de aur, toate ajunse în 1887 la British Museum. Cu acest prilej analizează vase asemănătoare din cimitirile lombarde de la Castel Trosino şi Nocera Umbra, făcînd consideraţii asupra sticlăriei lombarde, interesante îndeosebi pentru teritoriile de nord-vest ale Iugoslaviei.

Iulia L. Ščapova, Moscova, *Le verre byzantin du Ve—XIIe siècles* (p. 33—48), după ce observă cît de puţin se cunoaşte sticlăria byzantină, se ocupă cu studiul chimico-tehnologic al acesteia, ajungînd la concluzia că prelucrarea sticlei la Bizanţ se bazează pe trei tradiţii de producţie: tradiţiile romană metropolitană şi provincială şi tradiţia siriană. Dintre acestea tradiţia romană provincială, potrivit căreia sticla se prelucra dintr-un triplu amestec: sodă, calcaruri de diferite specii şi nisip, masa sticloasă decolorîndu-se cu oxid de magneziu, este cea fundamentală.

Ljudmila Plesničar-Gec, Ljubljana, *Biccheri vitrei tardoantichi di Emona* (p. 49—51), constatînd sărăcirea formelor de vase de sticlă în epoca romană tîrzie, cînd predomină paharele, prezintă pahare din secolele IV—V descoperite la Emona, caracterizate prin

https://biblioteca-digitala.ro

forma tronconică, cu gura evazată și pereții foarte subțiri, de culoare verde deschis.

Zdenko Žeravica, Banja Luka, *Glasgegenstände der Lokalität Popovica (Ostserbien) aus dem XI—XII Jahrhundert* (p. 53—61 și 4 planșe), prezintă fragmente de brățări de sticlă colorată de la Popovica, în Serbia de est, pentru care găsește analogii în România, la Dinogetia-Garvăn, Păcuiul lui Soare și Isaccea. În partea a II-a a comunicării se ocupă cu tehnologia acestor obiecte de podoabă, încercînd să facă o delimitare între produsele de import și cele locale.

Mirjana Ćorović-Ljubinković, Belgrad, *Quelques problèmes relatifs au verre médiéval en Serbie* (p. 63—70), bazîndu-se pe existența cuvîntului „sticlă" la toate popoarele slave, ajunge la concluzia că acestea au cunoscut sticla de la romano-bizantini, înainte de secolul al VII-lea, cînd a avut loc împrăștierea slavilor. Aceștia au trăit în contact permanent cu Bizanțul, care a moștenit tehnica prelucrării sticlei de la romani. Autoarea aduce importante dovezi arheologice și literare în sprijinul prelucrării neîntrerupte a sticlei în secolele IV—X, și chiar a picturii pe sticlă la Bizanț, cel puțin cu începere din secolul al IX-lea. Pentru secolul al XII-lea găsește analogii între vitraliile bisericii Pantocrator de la Constantinopol și Studenica din Serbia. Sub influența Bizanțului, în toate orașele importante din țările slave (Staro Mesto, Kiev, Preslav etc.), au luat naștere ateliere pentru prelucrarea sticlei încă din secolele IX, X, XI. În Serbia nu poate fi vorba de import de sticlă din Occident înainte de secolul al XIV-lea.

Dušica Minić, Belgrad, *L'apparition et la diffusion des bracelets en pâte de verre dans les localités de fouilles médiévales en Yougoslavie* (p. 71—78, text sîrb și p. 78 rezumat francez), face mai întîi o observație puțin conformă cu realitatea, că brățările din pastă de sticlă „aparțin grupului puțin numeros de podoabe de sticlă" din evul mediu, acestea fiind răspîndite în secolele IX—XIII în spațiul locuit de slavi. După aceea observă just că în Iugoslavia, astfel de obiecte de podoabă se întîlnesc mai ales în acele regiuni care în secolele XI—XII au trăit în contact direct cu Bizanțul sau sub influență bizantină.

Nevenka Božanić-Bezić, Split, *Alcune notizie sull'uso del cristallo di rocca in Dalmazia* (p. 79—87, limba croată, cu rezumat în limba italiană, p. 87—89 și două planșe), arată că în Dalmația cristalul de rocă (stîncă) a început să fie întrebuințat către sfîrșitul secolului al XII-lea, de cele mai multe ori pentru obiecte de întrebuințare și artă bisericească.

Verena Han, Belgrad, *Une trouvaille de verre syrien du XIVe siècle en Serbie* (p. 91—99 + 4 fig.), publică două fragmente de sticlă descoperite cu prilejul săpăturilor efectuate în 1933/1934 în fața bisericii patriarhale din Peć, ajungînd la concluzia că ele provin dintr-o „lampă de moschee" din secolul al XIV-lea, purtînd inscripție cu litere de aur pe fond de email albastru. Lampa provine cel mai probabil de la Damasc și se presupune că ar fi fost dăruită patriarhiei din Peć de Olivera Despina, fiica despotului Lazăr al sîrbilor și soția lui Baiazid I, fiind unica descoperire de sticlă siriană pe teritoriul supus de sultanul turc.

Robert J. Charleston, Londra, *Some Enghish finds of medieval glass with Balkan analogues* (p. 101—108 și trei planșe) aduce la cunoștință unele fragmente de vase de sticlă din epoca feudală (secolele XIII—XIV), descoperite pe teritoriul Angliei, care-și găsesc analogii în Peninsula Balcanică.

Urmează două comunicări asemănătoare despre sticlăria pe teritoriul primului stat bulgar. În cea dintîi : Georgi Djingov, Sofia, *Sur l'origine de la verrerie en Bulgarie au Moyen Age* (p. 109—114), stăruie asupra marii răspîndiri a produselor de sticlă și a existenței unor ateliere de sticlărie la Pliska, Preslav și Hissar, în secolele IX—X. În atelierul de la Patleina, lîngă Preslav, se „fabrica" sticlă de geamuri, vase și, poate, brățări ; în cel de la Seliște, din apropiere, numai mozaic, iar în cel de la turnul nr. 26 de la cetatea Hissar, probabil brățări de sticlă. Se fac considerații și asupra compoziției chimice și a tehnologiei „fabricării", recunoscîndu-se că nu este vorba de o creație originală bulgară, ci de un împrumut din Imperiul bizantin, în special după convertirea oficială a bulgarilor la creștinism, în 865, dată după care sînt fixate în timp și cele mai vechi ateliere de sticlă „bulgare". Nu se face nici o mențiune despre eventuala prezență a unor meșteri „bizantini", care să fi lucrat în atelierele menționate.

În cea de-a doua comunicare : Živka Vžarova, Sofia, *Zum Problem der Glasproduktion im mittelalterlichen Bulgarien (8—10 Jh.)* (p. 115—121, plus cinci planșe), dă mai multe detalii despre atelierele și mai ales despre cuptoarele de sticlărie de la Preslav, Seliște, Patleina, Hissar și Pliska, cele două cuptoare din ultima așezare fiind descrise cel mai amănunțit. În continuare se arată așezările feudale timpurii din Bulgaria în care s-au mai găsit obiecte de sticlă : Popina, Garvăn, Bdinzi, Devnja, lîngă Varna, Mirkovo, în regiunea Sofia ș.a. În încheiere autoarea caută să deosebească produsele locale de sticlărie de cele de import, fără să-și pună problema prezenței unor meșteri sau măcar a unei influențe bizantine asupra producției locale.

https://biblioteca-digitala.ro

Semavi Eyice, Istanbul, este singurul care prezintă numai un rezumat al comunicării intitulate: *De la place de l'art de verrerie dans l'éclairage des intérieurs à Byzance* (p. 123—125), precizînd de la început că este vorba numai despre luminatul bisericilor bizantine. În acest scop sticla era folosită: a) la ferestre, sub formă de geamuri şi vitralii şi b) în interior, pentru luminatul artificial, sub formă de lampioane, acestea din urmă atîrnate de lănţişoare sau fixate in candelabre *(polycandilia)* sau lustre.

Valo Valov, Veliko Tîrnovo, *Production du verre dans la capitale médiévale bulgare Veliko Tirnovo de la fin du XII-ème à la fin du XIV-ème siècle* (p. 129—141, cu 8 fig. în text şi două planşe). Bazîndu-se pe observaţiile şi materialele arheologice rezultate din săpăturile din forlăreaţa Tzarevetz, între 1966—1969, în special pe terasa de la nord de „turnul lui Balduin", autorul ajunge la concluzia existenţei unor ateliere de prelucrat sticla în capitala Asăneştilor. S-au descoperit fragmente de vase şi chiar 1 000 de fragmente de brăţări de sticlă, dintre care numai o parte sînt socotite producţie locală. Mărgelele de sticlă sînt rare. De asemenea, o raritate sînt fragmentele de geam şi bucăţile *(tesserae)* de mozaic, fără să se precizeze dacă este vorba de mozaic parietal sau pavimentar.

În *La verrerie vénitienne et ses relations avec le Levant balkanique au Moyen Âge* (p. 143—155, plus 8 planşe), Astone Gasparetto, Veneţia, demonstrează cu documente scrise şi cu numeroase fragmente de vase de sticlă descoperite în săpături arheologice că în secolele XI—XII Veneţia şi Murano au importat vase de sticlă şi au învăţat meşteşugul sticlăriei de la Corint, „adevărată punte de legătură între Orientul euroasiatic şi Mediterana", după care, pînă în secolul al XV-lea inclusiv şi chiar după aceea, cele două centre din laguna veneţiană au împrăştiat produsele lor de influenţă orientală în bazinul Adriaticii, Italia, Ungaria, Boemia, Polonia şi în tot restul Europei. În continuare, Magdalina Stantcheva, Sofia, *Sur l'importation du verre italien à Sofia au XIV—XVIe s.* (p. 157—166), aduce dovezi materiale din săpăturile arheologice pe care le-a efectuat în oraşul Sofia, despre răspîndirea sticlei veneţiene în capitala Bulgariei, în secolele XIII—XIV şi după aceea, în secolele XV—XVII, în cea mai mare parte prin intermediul oraşului Dubrovnik.

Tot de origine veneţiană este majoritatea absolută a sticlăriei din secolele XIV—XV, descoperită în Bosnia şi Herţegovina, cu a cărei clasificare, după caracteristicile formale, se ocupă Pavao Andjelić, Sarajevo, în *Un aperçu de la typologie du verre médiéval en Bosnie et en Herzégovine* (p. 167—175, plus 6 planşe). Autorul împarte produsele de sticlă în: pahare (5 categorii), talere (farfurii), sticle (carafe), geamuri şi placă în formă de medalion.

Un caracter aparte îl are comunicarea prezentată de Marija Bajalović-Hadži-Pešić, Belgrad: *Influence du verre sur le façonnement de certains récipients en céramique* (p. 177—182), în care se arată că în cursul secolului al XV-lea, în Balcani şi în ţările dunărene, ceramica a împrumutat anumite forme şi detalii decorative de la unele vase de sticlă (cupe împodobite cu picături în relief ş.a.), importate îndeosebi prin mijlocirea oraşelor Dubrovnik şi Tesalonic.

În *Contribution à l'étude de la verrerie médiévale en Bosnie-Gobelet de Kakanj* (p. 183—186), Ljiljana Tomičić, Visoko, publică un pahar tronconic, cu gura largă, de culoare verde-gălbuie, cel mai pobabil de origine veneţiană, din secolul al XIV-lea, descoperit întîmplător într-un mormînt de la Kakanij şi păstrat în muzeul din Visoko, în Bosnia.

Ekaterina Manova, Sofia, *Die Glasverwendung in den spätmittelalterlichen bulgarischen Städten (XII—XIV Jh.)* (p. 187—195), prezintă sintetic stadiul cercetării şi al descoperirilor cu privire la produsele de sticlă pe teritoriul Bulgariei, în secolele XII—XIV. Autoarea se pronunţă împotriva afirmărilor nesusţinute cu dovezi sigure despre producţia locală a unor vase şi podoabe de sticlă. În continuare arată că în perioada respectivă produsele de sticlă (geamuri, vase, podoabe, smalţuri, mozaicuri) erau larg răspîndite în oraşele de pe teritoriul Bulgariei. O hartă cu aceste oraşe (p. 189) însoţeşte textul. În încheiere sînt menţionate pentru importul de produse de sticlă în Bulgaria, oraşele Veneţia, Genova şi Ragusa. Nici o menţiune despre Bizanţ — considerat probabil cunoscut —, pentru începutul perioadei în discuţie!

Marian Wenzel, Londra, *Analysis of some glass from Hercegovina* (p. 197—213 + 6 planşe) comunică rezultatele analizei spectrografice a nouă fragmente de vase de sticlă romane şi medievale din Herţegovina. Robert Brill, de la Corning Museum of Glass, Corning, New York, care a efectuat analiza, adaugă rezultatele tehnice ale acesteia (p. 215—128).

Într-o altă comunicare de acelaşi caracter, intitulată: *Études chimiques du verre médiéval trouvé dans certaines régions de la Yougoslavie* (p. 219—223), Milutin A. Jovanović, Belgrad, aduce la cunoştinţă rezultatele analizelor chimice ale unor eşantioane de sticlă din cîteva aşezări medievale situate în diferite ţinuturi ale Iugoslaviei, ajungînd la concluzia generală că toate sînt pe bază de bioxid de siliciu şi în întregime sodico-calcice, cu un conţinut

https://biblioteca-digitala.ro

mai mare sau mai mic de oxid de magneziu și oxid de aluminiu.

Ultima comunicare are un caracter mai general și poartă titlul : *La verrerie dans les villes et aux demeures des fonctionnaires et grands propriétaires terriens dans les pays balkaniques (1480—1660).* Autorul ei, Bogumil Hrabac, Belgrad, studiază îndeosebi pe bază de documente de arhivă și pe descrieri de epocă, răspîndirea produselor de sticlă în Peninsula Balcanică, în timpul stăpînirii turcești. Cum era de așteptat, cel mai bine cunoscut sub acest aspect îi este teritoriul Iugoslaviei. Cei care foloseau cel mai mult produsele de sticlă sub toate aspectele (geamuri, vitralii, lămpi, lustre, oglinzi, veselă, podoabe) erau funcționarii și feudalii turci. Pentru luminatul și împodobirea moscheilor și a băilor turcești se folosea de asemenea o mare cantitate de sticlă, de preferință colorată. Sticla sub diferitele ei forme era adusă de la Veneția, Murano, Dubrovnik și din Orient. În ultimele decenii ale secolului al XIV-lea a început producția de sticlă și în unele orașe din Balcani (Adrianopol, Tesalonic ș.a.). Cei care se îndeletniceau îndeosebi cu comerțul sticlei erau negustorii ragusani și evrei, ultimii stabiliți mai ales în centrele menționate și în altele ca : Valona, Durazzo, Constantinopol, Sarajevo, etc.

Cu prilejul colocviului a fost organizată în localul Academiei, de către Institutul de studii balcanice, în colaborare cu alte instituții din capitala Iugoslaviei și din provincie, o mică expoziție de sticlărie medievală, cu piese descoperite în ultimii 15 ani pe teritoriul Iugoslaviei. Asupra conținutului și scopului ei referă pe scurt Verena Han, Belgrad, în : *Exposition de la verrerie médiévale provenant de quelques localités en Yougoslavie* (p. 236—239, text sîrb și p. 239—241, text francez).

Volumul se încheie cu : *Conclusions présentées à la Conférence internationale pour l'étude de la verrerie médiévale dans les Balkans* (p. 245—247), de Djurdje Bošković, Belgrad. Constatînd că în urma colocviului cunoștințele asupra sticlăriei medievale în Balcani s-au îmbogățit mult, vorbitorul observă că totuși au rămas unele chestiuni care au primit răspunsuri mai puțin satisfăcătoare, oprindu-se asupra a trei dintre ele :

1. Există sau nu continuitate între producția de sticlărie a antichității tîrzii și cea medievală ? — la care amintește răspunsul dat altădată cu fenomenul pe care l-a denumit : „urbanizare-dezurbanizare-reurbanizare".

2. A doua chestiune ar fi aceea a existenței sau inexistenței unei producții autohtone în evul mediu balcanic, cu excepția celei de la Dubrovnik, arătînd că în această privință mai este nevoie de unele precizări în plus față de cele aduse de comunicările prezentate de unii specialiști bulgari.

3. A treia chestiune, strîns legată de precedenta, este aceea a circulației produselor de sticlă, în cazul că este vorba de o producție locală, în sensul că trebuie identificate precis centrele de producție balcanice și aria de răspîndire a produselor lor.

Conferința internațională asupra sticlăriei medievale în Balcani, ținută la Belgrad în 1974, și comunicările adunate în volumul aici prezentat reprezintă o contribuție valoroasă pentru mai buna cunoaștere a unui meșteșug și a unei arte cărora arheologia balcanică abia în ultimul timp a început să le acorde o atenție mai mare. Ea înseamnă totodată un bun pas înainte în cunoașterea procesului de dezvoltare a culturii materiale și spirituale, a istoriei popoarelor din Balcani.

I. Barnea

https://biblioteca-digitala.ro

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	— Archäologischer Anzeiger, Berlin.
ACMIT	— *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice*, Secția pentru Transilvania, Cluj.
ActaArchHung	— Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AIIA	— *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Cluj-Napoca.
AISC	— *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj-Napoca.
AnnÉp	— Année Épigraphique, Paris.
AO	— Arhivele Olteniei, Craiova.
Apulum	— Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchÉrt	— Archaeologiai Értesitő, Budapesta.
ArhMold	— Arheologia Moldovei, Iași — București.
ARMSI	— Academia Română. Memoriile Secțiunilor istorice.
ArtArh	— Arta și arheologia, Iași.
ARW	— Archiv für Religion Wissenschaft.
AU SAV	— Archeologického cistavu Slovenskej Akadémie vied, Nitra.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București.
BonnerJahrb	— Bonner Jahrbücher, Bonn.
CIG	— *Corpus Inscriptionum Graecarum.*
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I—XII, 1924—1927; N.S.: I, 1957...
DID	— *Din istoria Dobrogei*, București.
Dislokation	— W. Wagner, *Die Dislokation der Römischen Auxiliarformationen*, Berlin, 1938.
DissPann	— Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
DolgCluj	— Dolgozatok — Traxaux de la Section numismatique et archeologique du Musée national de Transylvanie, Cluj-Napoca.
EDR	— *Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena*, București — Roma.
Foliarh	— Folia Arheologiea, Budapesta.
Germania	— Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
Gallia	— Gallia. Fouilles et monuments archéologiques en France métropolitaine, Paris.
IDR	— *Inscriptiones DaciaeRomanae.* I, 1975, București.
IEJ	— Israel Exploration Journal.
ILS	— *Inscriptiones Latinae selectae*, ed. H. Dessau, Berlin, I, 1892; II, 1902; III, 1916.
Klio	— Klio. Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig.
Materiale	— *Materiale și cercetări arheologice*, București.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
NEH	— Nouvelles Études d'Histoire.
OR³	— D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București.
PániArch	— Pámatkl Archeologické, Praga.
PrzeglArch	— Przegled Archeologiczny, Poznan.

https://biblioteca-digitala.ro

RE	—	Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
REA	—	Revue des études anciennes, Bordeaux.
RESEE	—	Revue des études sud-est européennes, Bucureşti.
RevMuz	—	Revista muzeelor, Bucureşti.
RIR	—	Revista istorică română, Bucureşti.
RM	—	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung, Heidelberg.
RRH	—	Revue roumaine d'histoire, Bucureşti.
Sbornik Bratislava	—	Sbornik Slovenského Nórodného nufsea, Bratislava.
SCIV (SCIVA)	—	Studii şi cercetări de istorie veche (începînd din 1974 : Studil şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.
SCSIaşi	—	Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
SlovArch	—	Slovenská Archeologia, Nitra.
StArtIst	—	Studii şi articole de istorie, Bucureşti.
StCl	—	Studii clasice, Bucureşti.
StCom Satu Mare	—	Studii şi Comunicări, Satu Mare.
StComSibiu	—	Studii şi comunicări, Muzeul Brukental, Sibiu.
StMatSuceava	—	Studii şi materiale, Suceava.
WPZ	—	Wiener Prähistorische zeitschrift.

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTE ŞI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE ,,A.D. XENOPOL''—IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉATRE, MUSIQUE, CINÉMA
STUDII CLASICE

La publication ,,Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie'' paraît 4 fois par an. Pris d'un abonnement annuel : $ 20. Toute commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O.Box 136—137, telex 11226, str. 13 Decembrie nr. 3, Bucureşti, România, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71021 — Calea Victoriei nr. 125 — Bucureşti
tel. 50.76.80

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I.I. RUSSU, **Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123**, 1974, 123 p. 5,75 lei.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, **Cultura Precucuteni pe teritoriul României**, 1974, 172, p., 32 lei.

EUGEN COMŞA, **Istoria comunităţilor culturii Boian**, 1974, 272 p., 34 pl., 37 lei.

D. BERCIU, **Contribution à l'étude de l'art thraco-gète**, 1974, 240 p., 19 lei.

SUZANA DOLINESCU-FERCHE, **Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca**, 1974, 159 p., 14 pl., 21,50 lei.

D.M. PIPPIDI (sub redacţia), **Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6–13 septembrie 1972**, 1974, 558 p., 76 pl., 50 lei.

D. TUDOR, **Les ponts romains du Bas-Danube**, 1974, 176 p., 9 lei.

ELENA BUSUIOC, **Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova**, 1975, 90 p., 24 pl., 29 lei.

D.M. PIPPIDI, **Scythica Minora, Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire**, 1975, 314 p., 24 pl., 38 lei.

* * * **Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania**, 1975, 324 p., 30 lei.

I.I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane, I**, 1975, 287 p., 2 pl., 31 lei.

PETRE I. ROMAN, **Cultura Coţofeni**, 1976, 216 p., 1 pl., 34 lei.

EMILIAN POPESCU, **Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV–XIII descoperite în România**, 1976, 451 p., 42 pl., 63 lei.

D. PROTASE, **Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie**, 1976, 115 p., 24 pl., 25 lei.

M. MACREA şi I. GLODARIU, **Aşezarea dacică de la Arpaşu de Sus**, 1976, 112 p., 5 pl., 8,25 lei.

I.I. RUSSU, **Elemente traco-getice în Imperiul roman și Byzantium**, 1976, 184, p., 19,50 lei.

R. VULPE, **Studia Thracologica**, 1976, 336 p., 26 lei.

* * * **Thraco-dacica**, 1976, 351 p., 48 lei.

SCIVA, tomul 28, nr. 1, Bucureşti, 1977, p. 1–154

I.P.I – c. 1669

Lei 25

https://biblioteca-digitala.ro